

OBZORY LITERATURY

Nad výsledky mezinárodního bádání k 500. výročí reformace

MARTIN WERNISCH

V roce 2017, kdy uběhlo pět set let od publikování thesí Martina Luthera k odpustkové kampani, proběhlo velké jubileum evropské (světové) reformace – ba přesněji řečeno vyvrcholilo, neboť s intenzivním připomínáním slavného data veřejnosti se začalo víceméně již o deset let dříve. V rámci „reformační“, resp. „luthеровské dekády“, oficiálně spuštěné s podzimem roku 2008, se rozeběhla celá mašinérie akcí. Bylo tomu tak především v Německu, kde se patronem jubilea staly církve, obce, země i celý spolkový stát. Lutherovská dekáda však záhy svým ohlasem působila též přes jeho hranice a v různé podobě i míře byla napodobována také v mnoha dalších částech světa. Vcelku tak lze říci, že oslavy výročí počátku reformace, vlastně jakási „máti všech jubileí“, jež se teprve později začala slavit také u jiných jevů, institucí a osob, takže za sebou tak jako tak měly již od svého prvního odzkoušení ve velkém (v roce 1617) dost imposantní dějiny, zažily ještě jednou nové vystupňování.

Stalo se tak nepochybně ve formách přizpůsobených době. Nakolik to však prospělo obsahu, vyvolává pochybnosti. Obdobně jako časy předešlé, i naše současnost projevila v bombastické stránce oslav nemálo povrchnosti sobě vlastní. Celé vrstvy čilého jubilejního dění lze proto (dis)kvalifikovat jako „produkty“ reklamy, „*public relations*“, marketingu – anebo třeba i „výstupy“ určené podobně prchavým potřebám akademických „evaluací“. Nicméně jistě to neplatí o všech. Na spotřebních předmětech, opatřených Lutherovou značkou, se uplatnil nevkus

i vkus, veřejná vystoupení vědeckého, populárního a uměleckého rázu prostředkovala stejně tak předsudky a cizorodé zájmy jako platné poznání a hlubší vhled.

A podobně ambivalentní lze shledat také situaci na knižním trhu, který publikace s reformační tematikou takřka zaplavily. Tuto kvantitu je možné číst dokonce i jako povzbuzující znamení, neboť thema, na němž se chce přiživit kdekeré nakladatelství, je jistě dostatečně živé, aby mělo význam obírat se jím hlouběji. Přesto však onu záplavu na slovo vzatí odborníci sledovali od počátku spíše s obavami. Po pravidle se cítili tahat za kratší slámkou. Věděli, že ať vloží do debaty jakkoliv cenné příspěvky, čtenář je bude v její nezměrnosti těžko hledat, protože početně převládá (jak se v soukromém rozhovoru vyjádřil jeden z nejrenomovanějších badatelů v oboru) „šrot“; to znamená ne-li rovnou čirá žurnalistika a dokonce jarmareční zboží, pak spousta projevů podbíživých a druhořadých (kolportujících všelijaké staré omyly, zastaralé „noviny“ apod.).

A skutečně, ohlédáme-li se nyní zpětně, můžeme konstatovat, že kvalitní jádro jubilejní literatury je poměrně početné, plevy však zřejmě ještě početnější. A tak ani historici, chtějí-li se v této úrodě vyznat, nepohrdnou průvodci, kteří by jim pomohli rozeznat spolehlivé opěrné body. Nedím, že by vypočítali vše, co stojí za pozornost, neboť kdyby třídění měly být podrobeny opravdu veškeré související publikace, stalo by se to úkolem pro každého jedince nadlidským. Vždyť pod nápořem výročních publikací se zhroutil dokonce i osvědčený kolektivní orgán mezinárodní badatelské obce, totiž „Literární zprávy“ (*Literaturbericht*), které téměř po půl století, rok co rok, doprovázely v podobě samostatné přílohy ročenku „Archiv reformačních dějin“ (*Archiv für Reformationsgeschichte / Archive for Reformation History*). V kulminačním roce 2017 oproti plánu *Literaturbericht* vůbec vyjít nestačil, teprve roku 2018 se objevilo ještě jedno dvojčíslo, avšak s oznámením, že zůstane posledním, neboť tradiční úkol není nadále možno plnit uvyklým způsobem.

I předkládaný přehled, určený pro českého čtenáře, si proto navzdory svému rozsahu od počátku vytyká přiznaně skromné cíle. Za „kompletní“ se nepovažuje prakticky v žádném ohledu. Snaží se sice zahrnout v dostatečném počtu tituly, jež se smějí řadit k nejdůležitějším, i ty zde však do značné míry budou figurovat jako zástupci řady dalších, jež lze zahrnout do shodné skupiny, resp. jako markantní exempla. Výběr je z jisté části ovlivněn dostupností příslušných svazků autorovi (jenž tu děkuje ochotnějším nakladatelstvím). Úmyslně budou vynechány práce domácí, o jejichž seznámenání se mezitím již pokusil Josef Hrdlička.¹ Text,

1 Josef HRDLIČKA, *Reformationsjubiläum in der tschechischen Geschichtsschreibung*, Opera Historica 20, 2019, s. 56–77.

který chce v úsporném výběru postihnout světové rozměry bádání o reformaci, se nutně musí upnout k dominantním centrům (a v daném případě logicky přednostně k Německu).

Z dílčích celků, které i tak zůstanou bezmála cele stranou, budťež na tomto místě povšechně zmíněny alespoň katalogy výstav, resp. sborníky studií, které je doprovázely – neboť i ony si v nejednom případě (jmenovitě, ale ne výhradně u „zvláštních národních výstav“ Spolkové republiky) vydobýly zvláštní uznání za specifickou přínosnost (především v oblasti bádání o hmotné kultuře).

Sluší se asi podotknout, že bilance nemůže být úplná i proto, že ani několik let, jež od výročí uplynula, nestačilo k vydání veškerých sborníků z konferencí, které s ním byly spojeny. Od zbývajících doplňků lze ovšem těžko očekávat, že by ještě nějak významně pozměnily celkový obraz. Včetně očekávatelného zjištění, že bezprostředně z víru oslav žádný mohutný vědecký výtěžek nevzešel, natož pak přelomové objevy. Větší část cennějších publikací se zrodila v podobě monografií jako plody předcházející dlouhodobé práce, připravené s různě dlouhým předstihem, a vycházela tedy již v průběhu reformační dekády. Menšinový, přesto však nezanedbatelný podíl na nich mají i reedice klasických, dlouhá desetiletí starých děl; v případě monumentální rekapitulace sporů mezi Martinem Lutherem a Huldrychem Zwinglim v jejich náboženském i politickém kontextu z pera Walthera Köhlera, či přesněji jejího prvního svazku, dokonce již bezmála celé století.²

Z autorů osvědčených pomůcek, připomenutých veřejnosti již poněkoli-
katé, se však pozastavme jmenovitě u Reinharda Schwarze, emeritovaného
mnichovského církevního historika. Nezůstal totiž pouze původcem starého
„bestselleru“ v podobě hutného Lutherova životopisu,³ ale zároveň se mu na prahu
jubilea podařilo završit životní dílo novým velkým spisem.⁴ Zde o něm postačíž jen
letmá zmínka, neboť při autorově vysoké a vyvážené kompetenci jak v historické,
tak v theologické oblasti se kniha věnuje tentokrát přece jen hlavně vnitřní
systematice reformátorova bohosloví, a to až do složitých a jemně prokreslených
záhybů (které přesto vystihuje i v jejich vzájemné soudržnosti). V tomto smyslu
patří spíše ke specialitám než k předmětům obecného zájmu, byť historiků.
Přesto si zaslouží být uvedena, neboť znalci se shodují ve vysoké chvále, že mezi

2 Walther KÖHLER, *Zwingli und Luther. Ihr Streit über das Abendmahl nach seinen politischen und religiösen Beziehungen* I–II, Gütersloh 2017; první sv. původně vyšel již roku 1924, druhý až v roce 1953.

3 Reinhard SCHWARZ, *Luther*, Göttingen 1986, ⁴2014.

4 Reinhard SCHWARZ, *Martin Luther – Lehrer der christlichen Religion*, Tübingen 2015.

publikacemi, jež zde sledujeme, patří k vůbec nej kvalitnějšímu kusům, ve svém oboru až nepominutelným.

Shrnutí předchozího bádání

Matthias POHLIG (Hg.)

Reformation

(= Basistexte Frühe Neuzeit, Bd. 2)

Stuttgart, Franz Steiner Verlag 2015, 252 s., ISBN 978-3-515-10925-3.

Olaf MÖRKE

Die Reformation. Voraussetzungen und Durchsetzung

(= Enzyklopädie deutscher Geschichte, Bd. 74)

Berlin – Boston, De Gruyter Oldenbourg ³2017, 192 s., ISBN 978-3-11-045810-7.

Albrecht BEUTEL (Hg.)

Luther Handbuch

Tübingen, Mohr Siebeck ³2017, XVI + 611 s., ISBN 978-3-16-153892-6.

Obecně vzato silná presence příspěvků a důrazů 20. století v současné dějepisické debatě dobře odpovídá významu této éry ve vývoji bádání. Představuje v něm etapu mohutného rozvoje, vyznačovaného prohloubením, zrychlením i krajním rozrůzněním, rozkošatěním thematického i metodologického rejstříku a ovšem i nepřeborným bohatstvím výsledků. Jak zajímavost uplynulého sekula coby úseku minulosti, tak jeho trvajících inspirativnost pro naši přítomnost připomněla uvnitř „reformačního desetiletí“ poměrně přehledným způsobem čítanka „základních textů“, sestavená roku 2015 Matthiasem Pohligem.

Tehdejší juniorní profesor v Münsteru, mezitím povoláný na katedru evropského raného novověku na berlínské Humboldtově universitě, v ní přitom vlastně vůbec neměl představovat uzavřený úsek historie, ale naopak klasiky současnosti a nosné pilíře aktuálního stavu. Původně mu bylo uloženo ohlédnout se za posledními pěti dekádami, z nichž půl druhého desetiletí v tu chvíli spadalo již do nynějšího století. Klíčové texty, jež se vešly do Pohligova výběru (po jednom či dvou od osmi německých a amerických dějepisců mužského i ženského pohlaví), však nakonec všechny pocházely z poslední třetiny 20. věku. A sestavovatel, který

antologii opatřil též důkladným úvodem, se i při vědomí, že se musel spokojit s možná až příliš směle úzkým a subjektivně zabarveným výběrem, neobával tuto skutečnost výslovně ospravedlnit mj. závěrem, „že reformační bádání po roce 2000 vcelku již nemělo tutěž koncepčně inovativní sílu jako předtím“ (s. 10). Postavením do takového kontrastu Pohlig svou poklonu, složenou starším badatelům, nápadně zvýraznil.

Je však zapotřebí dodat, že stačilo jen pár dalších let, aby se Pohligovo vnímání situace posunulo. Ve zprávě, již i on věnoval jubilejní literatuře, resp. stavu reformačního bádání, a to hned v roce, kdy vzpomínání vrcholilo,⁵ vymezil již údobí ochablosti také koncovým datem. Alespoň tedy s některými dalšími upřesněními: „Monografie především mladších německojazyčných historiček a historiků, kteří se zabývají reformací v užším smyslu (a přijímají při tom kulturně-dějinné impulsy), se mi v časoprostoru zhruba mezi lety 2005 a 2014 skutečně zdají být poměrně vzácné... Teprve s církevními, politickými a vědeckými přípravami na reformační jubileum, zprvu váhavými, v posledních letech však stále nabývajícimi na intenzitě, vychází v Německu opět množství studií, jež se reformací zabývají explicitně. Reformace je tedy opět tu... Ovšem na rozdíl od 70., 80. i 90. let 20. století se nepodává žádná ústřední perspektiva, žádná dominantní interpretace“ (s. 221n). To ovšem samo o sobě ještě nemusí být nutně chyba, jakkoliv je možné oceňovat „integrující, paradigmatické kontroverse stimulující“ sílu takových „výkladových vzorců“ (s. 222). Možná v onom kvantitativním vzepětí, jež Pohlig zaznamenává, nepůjde zrovna o počátek kvalitativní vlny podobné výšky, jakou dosáhly předchozí, i on však v každém případě uznal, že vědecký výtěžek velkého jubilea stojí přece jen za pozornost.

I pro konkrétnější odpověď, v čem se vlastně obraz bádání pozměnil v průběhu prvních desetiletí 21. věku, kde je možné pozorovat pohyb a co smí platit za nové (vznikajíc, jak se ukáže, i v období vnějšího útlumu), se ovšem jako zvláště příhodné pomůcky nabízejí nejprve opět osvědčené příručky – a sice ty, které byly u příležitosti jubilea výrazněji aktualizovány. U nich totiž lze použít poměrně pohodlnou metodu srovnání proměn téhož textu. Zde upozorníme na dva tituly tohoto druhu, jež každý za sebe zastoupí oba velké okruhy, s nimiž bylo výročí spjato: jeden dějiny reformace obecně, druhý speciálně lutherovské bádání.

5 Matthias POHLIG, *Jubiläumsliteratur? Zum Stand der Reformationsforschung im Jahr 2017*, Zeitschrift für Historische Forschung 44, 2017, s. 213–274.

Pravda, práce o předpokladech a prosazení reformace z pera Olafa Mörkeho, profesora středo- a novověkých dějin v Kielu, nemá ambici být všeobsáhlým přehledem. Jeho určení bylo od původu ohraničeno hned tím, že jde o dílčí svazek renomované „Encyklopedie německých dějin“. Soustředit se přednostně na německé epicentrum reformačního dění, ba i na tamní tradici vymezené období mezi lety 1517–1555, však nepřestane dávat dobrý smysl – pokud jen nespustíme ze zřetele, že toto dění nezůstalo sevřeno ani prostorovými hranicemi říše, ani časovým mezníkem augsburského náboženského smíru a jejich překročením nabývalo i nových podob a významů.

Mörkemu toto vědomí nechybí (stejně jako hlavnímu editoru řady, Lotharu Gallovi – nebo Pohligovi, který ve své antologii postupoval obdobně). Do ediční řadou vytčených mezí knížky, k nimž patří i nepříliš velký stránkový rozsah, vpravil v obdivuhodně hutném, a přesto přístupném stylu skutečně mnoho: přehled základních událostních i strukturálních komplexů, problémů a tendencí bádání (od 19. století po současnost) i strukturovanou bibliografii, se zřetelem k politickým, sociálním, kulturním i duchovním dimensím historie (a to geograficky bez vyloučení švýcarského prostoru, pro dějiny reformace velmi důležitého).

Srovnávání proměn, jež nastaly mezi lety 2004 a 2017 jakožto daty prvního a třetího vydání knihy, autor sám usnadnil, když aktualizace, na něž upozornil v úvodu (Xn), umístil do samostatných dodatků – v bibliografické části (s. 176–180), ale i v pojednání o „Tendencích bádání od r. 2005“, zpřehledněném kombinací mezititulků a marginálií (s. 140–153). Poslední z nich, naznačující vyústění výkladu, se hlásí k „užitku mnohotvárnosti metod“. Uvnitř textu pak nese ráz celkovějšího hodnocení jmenovitě věta: „Vzmach nových dějin idejí, jenž vyznačuje bádání o raném novověku posledních dvou desetiletí, padá právě na poli reformačních dějin na úrodnou půdu“ (s. 149).

I nejnovější verse základního kompendia k Lutherově osobě, dílu a působení i jejich recepci obsahuje stručný oddíl, explicitně věnovaný „novějším tendencím“ (s. 40–42). Také původce tohoto oddílu připouští, že přítomnosti chybí sjednocující paradigma, odkazuje však k probíhajícím plodným zkoumáním a debatám. Čtenář, kterého zajímají podrobnosti, tu jinak musí přezkoumávat kapitoly po kapitolě, chce-li zjistit, co v nich za takřka stejnou dobu jako u Mörkeho (od léta 2005 po rok 2016) přibýlo, zmizelo anebo doznalo jiné změny (některé oddíly byly mj. přepsány novými autory). Skutečně se v nich ovšem také dobere rozsáhlejších a určitějších, méně obecných zjištění. Tým původně dvaceti pěti, posléze však již třiceti odborníků (většinou německých, ale zastoupeno je i několik

dalších zemí původu) pod vedením Albrechta Beutela, profesora církevních dějin v Münsteru, který příručku připravil, směl od počátku počítat s několikanásobně větším prostorem než Mörke, a totéž platilo i pro rozšíření aktuálního (jinak taktéž třetího) vydání. Způsob, jakým dílo občerstvil, tudíž odpovídá dobré pověsti etablované „institute“ (s. V), již si rychle vydobylo.

Některé změny ovšem také vysvitnou ze samotného členění svazku – a již ty jsou výmluvné. Zařazení nových kapitol o lutherském bádání ve Skandinávii a Severní Americe (s. 42–54) obráží jeho rostoucí internacionalizaci; vedle oddílu, jenž se věnuje reformátorovým „starověreckým“ protivníkům, se nyní objevil jiný o jeho „katolických sympatizantech“ (s. 140–144); také závěrečný výklad o Lutherovi a krásné literatuře (s. 544–550) je projevem docenování výpovědní síly pramenů „druhého života“ význačné osobnosti. Sám za sebe mluví nadpis podkapitoly o lutherském bádání na internetu (s. 20n). Přidělení kapitoly o reformátorově rukopisu (s. 21–27) si její autor, emeritní profesor vysoké školy pedagogické v Heidelbergu Ulrich Bubenheimer, vynikající znalec písma celé řady dobových osobností, vysloužil v neposlední řadě čerstvým pramenným objevem, když ve wolfenbüttelské knihovně identifikoval v konvolutu starých tisků Lutherovy vlastnoruční marginálie z raného období jeho (humanistických) studií.

Z jednotlivostí, jež žádný titulek neprozradí, takže by pozornosti mohly uniknout, zmiňme alespoň jednu, totiž tichou opravu dřívější představy o okolnostech Lutherovy cesty do Říma, dříve datované do let 1510–11, již však emeritní profesor církevních dějin v Marburgu Hans Schneider nově položil mezi roky 1511 a 1512 a zpřesnil tak i obraz situovanosti mladého augustiniána uvnitř jeho řádu (s. 72).

Tento ojediněle markantní doklad, že dokonce i v případě tak enormně probádané osobnosti stále ještě je možné doplňovat a precizovat též základnu životopisných faktů, nám může jako citlivý „lakmusový papírek“ posloužit i v následující probírce recentních monografií o Lutherovi. Pokud neprozradí přímo jejich kvalitativní úroveň, pak obvykle přinejmenším napoví, nakolik máme před sebou díla znalců bezpečně ukotvená ve speciálním lutherském bádání anebo spíše syntetické výklady odborníků, kteří se snaží přehlédnout hlavní rysy a široké souvislosti celých epoch.

Nelze ovšem pochybovat, že oprávněné jsou oba typy prací (jež od sebe navíc většinou ani nejde oddělit čistým a ostrým řezem). Jejich souběžná existence bytostně souvisí se základní skutečností, již i zde pozorujeme hned od vstupního odstavce: výročí reformace se obráží ve výročí Lutherově a naopak. Luther je

historicky zajímavý jako osobnost i jako protagonista světodějného obratu, jako jeden mezi mnoha dalšími aktéry, propojenými mnohočetnými komunikačními sítěmi, mezi kterými však nikdy nezaniká – i jako exemplární referenční bod, který dobře poslouží k představení centrálních procesů doby, v nichž prakticky vždy v nějaké podobě jmenovitě figuroval.

Tato vzájemná provázanost biografického s nadosobním není zakotvena pouze v tradici, ale i v dějinné realitě, a tak je jen logické, že jako jednotlivé téma, v němž se celek zrcadlí, jsou reformátorův život a dílo reformačním bádáním nadále zpracovávány nejčastěji. Jakkoliv s sebou prohlubování historického poznávání nese, že Luther a reformace už dávno nejsou zkratkovitě ztotožňováni a ke slovu je pouštěn stále větší počet dalších osob (včetně bezejmenných), i tentokrát platí, že žádnému jinému tématu nebylo věnováno takové množství monografií jako jemu. I my se budeme muset pozastavit u celé řady z nich – a ujistíme se, že ony kvalifikované a zdařilé vskutku nejsou jen replikacemi, ale že se s užtkem dají číst a užívat i jedna vedle druhé.

Když už jsme výše jmenovali Albrechta Beutela, nenechme beze zmínky, byť poněkud vybočující z vymezeného pole, že právě jeho „populárně teologický úvod do Lutherova působení, života a díla“ byl při příležitosti jubilea přetlumočen do češtiny.⁶ Toto dílo ovšem stačí zaznamenat zcela stručně, neboť jakkoliv se dá doporučit jako krátký, nepřiliš náročný a přesto kompetentně zasvěcující portrét, současný ve své snaze vyprostit „dějinný fenomén“ ze sevření pozdějších stereotypů (s. 13), spadá do kategorie reedic – a na ní je nejpozoruhodnější, že k ní došlo právě v Praze: v němčině byl text, pocházející již z počátku 90. let, naposledy vylepšen a vydán roku 2006, ještě před začátkem dekády. Rozumí se tedy mj., že Beutelova kniha ani nemůže být podrobena konfrontaci se Schneiderovými zjištěními, třebaže prostor by pro ni skýtala, nakolik Lutherově cestě do Říma věnovala celou kapitolku.

6 Albrecht BEUTEL, *Martin Luther. Uvedení do života, díla a odkazu* (přeložili Petr Gallus a Ondřej Macek), Praha 2017, s. 7.

Obecně historické monografie o Lutherovi

Heinz SCHILLING

Martin Luther. Rebell in einer Zeit des Umbruchs

München, C. H. Beck 42017, 729 s., ISBN 978-3-406-69687-9.

Volker REINHARDT

Luther, der Ketzer. Rom und die Reformation

München, C. H. Beck 2016, 352 s., ISBN 978-3-406-68828-7.

Lyndal ROPER

Martin Luther. Renegade and Prophet

London, The Bodley Head 2016, ix + 577 s., ISBN 978-1-847-92004-1.

Der Mensch Martin Luther

(Z angličtiny přeložili Holger Fock a Sabine Müller.)

Frankfurt a. M., S. Fischer 2016, 736 s., ISBN 978-3-10-066088-6.

Z děl téhož tématického okruhu, která vznikla v nedávnější době, nevyšlo česky žádné – nicméně jedno z nich už bylo recensováno na stránkách ČČH Ondřejem Mackem.⁷ A v tomto případě nebylo vybráno jako jedno z mnoha, ale jako ono nejnepřehlédnutelnější. „Luther“ Heinze Schillinga představuje podle všeho největší nakladatelský a čtenářský úspěch jubilejní dekády – do níž také stačil vstoupit dostatečně brzy, aby se v ní skutečně uplatnil, opakovaně slyšen a diskutován. Poprvé uveřejněn roku 2012, mohl být o čtyři roky později, stále ještě před vyvrcholením oslav, aktualizován při příležitosti již čtvrtého, nikoli však posledního vydání. Ani z německých, jež ovšem následovaly také překlady do řady jazyků, od světových po „exotičtější“, včetně turečtiny – či také, pro českého čtenáře přístupněji, slovenštiny.

Takový ohlas pochopitelně nemohl zajistit pouze vhodně zvolený časový bod a předstih před jinými, a nestačilo by ani chytlavé slůvko rebel v podtitulu – mnohem méně originální než hovící, ba až nadbíhající dobovému vkusu (přičemž autorovo podání uvnitř knihy je ve skutečnosti natolik solidní, že očekáváním podtitulem vzbuzeným vlastně nemůže dostačit a představy s výrazem rebel obvykle spojené spíše koriguje). Zdar, koncedovaný i odbornými recensenty, dílu zajistil souběh několikere kvality.

7 ČČH 114, 2016, s. 1079–1081.

K zájmu svým dílem přispělo samo jméno Heinze Schillinga, emeritního profesora (svého času založivšího v Berlíně katedru, spravovanou nyní Pohlígem), který si předchozím životním dílem zjednal autoritu jednoho z nejrenomovanějších německých historiků vůbec. Na počátku století byl po deset roků jakožto předseda „Spolku pro reformační dějiny (*Verein für Reformationsgeschichte*)“ svým způsobem i „instituční hlavou“ příslušného „cechu“. Prakticky si ale vůdčí postavení vydobyl vlastně již v 90. letech, která představovala „hvězdnou éru“ jeho působení a v jejichž průběhu ovládlo reformační bádání prozatím poslední „velké paradigma“, Schillingem promyšlený a vlivně zastávaný koncept konfesionalizace jakožto společenského procesu.

Ten přitom tehdy paradoxně odvedl pozornost od „vlastního“ reformačního období v tradičním rankeovském vymezení k letům po-reformačním či přinejlepším, v novějším, pružnějším vymezení, pozdně reformačním, následujícím až po Lutherově smrti. Až v něm se totiž potenciál původně náboženského přelomu zřetelněji rozvíjel v rozměrech celospolečenských, v neposlední řadě na úrovni státu. A potence znázorněné v těchto souvislostech zároveň bylo snadnější pojímat jako modernizační, což byl způsob ptaní a vysvětlování blízky škole dějepiscectví sociálního a strukturního, již byl Schilling formován a v jejímž „velehradě“, na fakultě historické vědy v Bielefeldu, se habilitoval.

Zvolený úhel pohledu však vedl k zaměření na dlouhodobý proces transformace, počínající v pozdním středověku a vedoucí k dnešku, ve kterém se přelomové okamžiky reformace z první poloviny 16. století začaly jaksi „ztrácet“ – jak Schilling sám poznamenal, následně mnohokrát citován (původní text je znovu celý otištěn i v Pohlígově čítance).⁸ V knize o Lutherovi Schilling tento výrok opět připomněl, ale způsobem, který svědčí o snaze nyní doplnit to, co se dříve hrozilo vytratit (s. 651n).

Tentokrát si tedy Schilling zvolil pro strukturně orientovaného historika netypický žánr biografie, aby ukázal, jak velice jsou modernizační procesy přece jen spojeny s Lutherovou osobou, třebaže i paradoxním způsobem, nakolik reformátor řadu efektů tohoto druhu nepředvídal a některé si dokonce ani nepřál. Přesto příslušné procesy pomohl spoluuvést do pohybu, příp. je urychlit a v neposlední řadě přeměrovat. Nikoli sám (na způsob nehnutého prvotního hybatele už není nahlížen dávno), nadále však těžko popíratelně zůstává Luther reformátorem ústředním, u něhož se nitky pozoruhodně sbíhají a jenž program, usilující vytknout

8 Heinz SCHILLING, *Reformation – Umbruch oder Gipfelpunkt eines Temps des Réformes?*, in: *Reformation*, s. 223–241.

probíhající změnám obecnějšího dosahu směr, srozumitelně spojil s vlastním, niterně osobním příběhem. Porozumění pro toto faktické propojení autorovi biografie umožnilo pokusit se podat v jedné knize portrét postavy (ne jednoduše hrdiny) i epochy, představit výslovně „člověka v době a dobu v člověku“ (s. 18) – a to v celkem odpovídajícím rozsahu. Rozumí se, že ne malém, do úzkého prostoru by se takto koncipovaný příběh nevměstnal, ale zvládnutém právě tak, aby se vešel do jednoho svazku a čtenář se v něm neztratil.

Navíc a v neposlední řadě Schilling umí psát dobře a trefil se i do polohy mezi odborně založenou prací a popularizačním podáním pro všeobecné vzdělance. Na ty ovšem myslel přednostně, což s sebou nese, že je nezatěžoval líčením odborných sporů; vnitřní debaty mezi badateli se u něho odvíjejí spíše *implicitě*. I tak je zjevné a lze kvitovat, že jako historik obecný sleduje a vnímá také církevní dějepisectví, a je schopen tvořit si o jeho problematice samostatné úsudky. Dílu tedy byla přiznána mj. palma nejlepší netheologické práce svého druhu.

Přesto je na místě podržet na paměti, že jde o soud relativní. Při detailnějším přezkoumání se i v tomto spisu pochopitelně přece jen ukáže, že není stejně silný po všech stránkách. Hlavní chválu právem sklízí za zasazení běhu Lutherova života do diferencovaně prokresleného, zalidněného, nijak jednostranně nahlíženého, a přesto stále ještě přehledně zachytitelného kontextu politických a sociálních dějin říše.

Jakýmsi reformátorovým „ústředním kontrahentem“, tj. i oponentem, ale ne snad pouhou negativní folií, se v tomto kontextu logicky a v souladu s autorovým konceptem paralelně probíhající konfesionalizací stává císař Karel V. Patříčně zdůrazněno je tudíž setkání obou protagonistů na sněmu ve Wormsu. Karlem, který pro něho není „starověrcem“, ale zastáncem jiné strategie obnovy, se Schilling zaujal natolik, že i jemu mezitím už také věnoval samostatnou publikaci.⁹

Nakolik je tedy předmětem předcházející knihy skutečně Luther, pak v interakci se světem, který ho obklopoval – ať již jde o vlivy, jimiž na protagonistu působil, anebo zase o důsledky, které v něm měla reformátorova činnost. Další monografie téhož autora, úspěšné až do rychle po sobě následujících nových vydání, se v nejrůznějším jubilejním roce příznačně dostalo „světovým dějinám roku 1517“.¹⁰ Zde se svět v pohybu již vůbec stal „hlavním hrdinou“, a to v globálním měřítku – jež reformaci a její bezprostřední světodějnost samozřejmě relativizuje, ale zároveň přece jen novým způsobem potvrzuje, že i její reálné rozměry byly nepřehlédnutelné a význam nezanedbatelný.

9 Heinz SCHILLING, *Karl V. Der Kaiser, dem die Welt zerbrach*, München 2020.

10 Heinz SCHILLING, *1517. Weltgeschichte eines Jahres*, München³ 2017.

Ve vztahu k práci o Lutherovi je možné zmínit s uznáním též jistěže relativní, ale přesto zdaleka ne běžnou vyváženost ve zpracování jednotlivých období reformátorova života – v kterémžto ohledu by mohla strpět výtku i nejedna z knih chválených níže. I když je nejspíš pravda, že v poslední ze tří hlavních částí biografie přichází příslušné životní období i u Schillinga o něco více zkrátka oproti panoramatu doby, než tomu bylo ve dvou předchozích, jako celek zanedbáno není. To opět souvisí se zájmem o proces a periodu konfesionalizace, pro niž měl právě pozdější Luther otevřít dveře, když se na rozdíl od císaře odvrátil od nenaplněných universalistických koncepcí k vědomému, realističtějšímu partikularismu – vlivně ovšem specifickému právě svým konfesijním, nikoli pouze teritoriálně a nacionalisticko-etatistickým rázem. Linie v této souvislosti autorem směle načrtnuté budou už jistě i diskutabilní, nicméně diskuse hodné.

Pokud však od rozměrů, jež lutherovskou monografii prospěšně přesahují, odhlédneme a soustředíme se na její vlastní jádro, vyjeví se Schilling jako solidně poučený badatel, pracující s prvotními prameny, přesto však více jako úspěšný popularizátor než jako specialista v přísném smyslu slova. Theologické otázky, jež k řečenému jádru nepominutelně patří, pojednává s uctivou stručností, jaká dovede přejít i klíčová místa. Také onen vyzdvižený interagující Luther se vlastně vyjímá zřetelněji v nepřímém působení na společnost než v činnostech pastýře a kazatele, jež patřila k jeho nejvlastnějšímu povolání. A přezkoušení Schneiderovými zjištěními o římské cestě vede v případě Schillingova spisu ke zvláště rozpolcenému výsledku: že nebyla evidována v prvním vydání, mohlo souviset se skutečností, že se na veřejnosti objevil jen krátce po jejich zveřejnění. V aktualizované edici už se titul ocitl v závěrečném bibliografickém soupisu, třebaže ten je explicitně výběrový a chce zaznamenat pouze práce základního významu – nicméně odpovídající pasáž v Schillingově textu setrvala bez dalšího vysvětlení u staršího pojetí, včetně datace (s. 714 a 100–112).

Nicméně ve své podstatě samozřejmý fakt, že ani tato vcelku zdařilá kniha nemůže být se stejným prospěchem užita k čemukoli, neoslabuje důvody k vděčnosti, že si náležitou pozornost zjednalo dílo solidní a důstojně reprezentující body, v nichž se shoduje hlavní proud historiografie světské i církevní. Sem patří jmenovitě programové odmítání tradičního sebepromítání té které epochy do události reformace a jejích aktérů – a v tomto smyslu i sebeoslavování. K užitkům historie patří, že osvobozuje od zdánlivých samozřejmostí, jež se takové jevívají v nedostatečně reflektovaném kontextu současnosti. I zpětně „historizovaného“ Luthera je tedy třeba ukazovat jako „cizího“, patřícího do jiné doby.

A přesto ne proto, aby se pro současnost definitivně stal nepřístupným, nezajímavým a bezvýznamným. Naopak jde o cestu, jež ho v případě zdaru může současnému čtenáři přiblížit – tím, že mu historik ukáže nitě, jež minulost s přítomností geneticky spojují, ať již se jeví nepřetržené nebo spíše zpětrhané. Učiní-li srozumitelnějším člověka, který živě vnímal své postavení mezi Bohem a ďáblem (jak to již v době, kdy zvýšený zájem o Luthera podnítilo pětisté jubileum jeho narození, pojmenoval nizozemsko-americký církevní historik Heiko A. Oberman) v intenzitě, jež je dnešní době po pravidle cizí, může zároveň odkrýt, že dokonce ani v této dimensi není jednoduše „překonán“, ale stojí v bodě, ze kterého i dnešek pochází a s nímž se nadále nelze vyrovnat pouhým odcizením.

Že rezonance Schillingovy knihy vskutku je šťastným případem, prozrazuje porovnání s jinými, po pravidle mnohem pochybnějšími bestsellery. Dokonce i ten, který je z německy psaných lutherovských monografií ještě nejzaznamenáníhodnější jako fundované dílo odborného historika, vyjde ze srovnání o poznání problematičtější. Pravda, pozornost čtenářů lze dosti snadno zvýšit provokacemi, a původce knihy o Lutherovi-kacíři umí s dráždidly vyvolávajícími rozruch zdatně pracovat. Volker Reinhardt, původem severní Němec, ale již po tři desetiletí vyučující obecným a švýcarským dějinám novověku ve Fribourgu, je odborníkem na italskou renesanci a plodně psavým autorem chvílemi téměř romanopiseckých děl. Ta jsou často s porozumívou sympatií věnována kontroverzním osobnostem, jež ovšem stály v konfesijních rozbrojích spíše na opačné straně než Luther.

V tomto duchu se Reinhardt ujal Machiavelliho, ba i zlopopověstných papežů: ovšem Alexandra VI. Borgiu pochopitelně nemohl obhajovat, pouze „osvobodit od morálního hodnocení“. V každém případě si hledí témat, jež jsou veřejností snadno vnímána jako oslovující a aktuální. Svou pohotovost v tomto ohledu mezitím dokázal již i monografií o historické „Moci náказы“ (na klasickém příkladu „černé smrti“ z poloviny 14. století), sepsanou tvář v tvář nejnovější pandemii.¹¹ A je třeba uznat, že soustředěná snaha komunikovat v tradici starších dějepisců raději s širším publikem, než jen se spoluodborníky a dodávat tak společnosti spolehlivější vhled do dějin, než činí popularizátoři a beletristé, kteří své znalosti přebírají z druhé ruky, sama o sobě věru není ničím špatným.

Konkrétní způsoby, jak Reinhardt tuto roli zvládá, ovšem pochybnosti připouští. Byť posouzení jeho ostatních děl přenecháme povolanějším, u knihy o Lutherovi je zjevné, že v odborném světě vyvolala rozporný, ne však jednoduše

11 Volker REINHARDT, *Die Macht der Seuche. Wie die große Pest die Welt veränderte 1347–1353*, München 2021.

záporný ohlas. Na výročí, jež neudeřilo podobně nenadále jako neznámý koronavirus, se autor stačil připravit (a knihu vydat ještě na jeho prahu). Provedl dosti obsáhlou probírku pramenů, a navíc zvolených tak specificky, aby v jubilejní záplavě obsadil místo dostatečně nezaměnitelné. Neboť ústřední osou svého výkladu učinil „Řím a reformaci“, jak stručně říká podtitul, či vysvětlujícími slovy z úvodu, „dějiny Luthera a rozkolu ve víře jako interakce mezi póly Wittenbergu a Říma, Německa a Itálie“ (s. 16).

V tomto smyslu nabízí i Reinhardt širší pohled než čistě biografický – ale dodejme hned, že také zúžený oproti plné biografii (i po vnější stránce rozsahu podává jen polovic Schillingova výkonu). Při naznačeném vymezení autorova zájmu nepřekvapí, leč má poněkud oslabenou vypovídací hodnotu, že mu neunikla ani práce Schneiderova, jež se k probírané látce vztahuje poměrně těsně. Hlavní důraz ovšem u Reinhardta nespočívá na zdrojích spojených s Lutherem samotným a jeho okolím; přednostní důležitost pro něho naopak mají prameny římsko-katolické provenience.

Uznalejší recensenti právě proto knize koncedují přínosnost. A přiřadil se k nim i Schilling – celkem rytířsky, povážíme-li, nakolik hrot výpadů, byť nikoli jmenovitých, proti dominantně opačnému postupu reformačních badatelů, míří i proti němu. Také on však v Reinhardtově spisu uvítal záslužný příspěvek k povinnému „slyšení druhé strany“, vyvažující jednostrannost pohledu až příliš uvyklého vnímat dobové konflikty pohledem přes Alpy od severu.

Střízlivě vzato však Reinhardt nevynesl na světlo tak mnoho nového, jak se může na první pohled znát. Se všemi prameny, jež prohlašuje za dosud málo zohledněné, ve skutečnosti už dávno před ním víceméně intenzivně pracovali jiní. Ústřední korpus představují zprávy nunciů z říše, editované dílem již v 19. století (za lvího podílu protestantských badatelů) a poměrně dobře známé i v českém dějepiscectví. Reinhardt sám ostatně nabízející se prameny ani nevyčerpal. Opomenutí některých, i tištěných, prozrazuje, že ani na poli, jehož zpracování si vytkl, není v přísném slova smyslu specialistou. Vytkl mu to právě Schneider, který by ho upozornil i na další archivní materiály, jež mohly dosavadní znalosti užitečně doplnit, i když by stěží významně změnilly kontury celkového obrazu. A ještě hůř: Reinhardt se dokonce nedokázal vyhnout prodlužování života pouhé, mezitím již odhalené legendy o slovech císaře Karla V., jež měla být pronesena u Lutherova hrobu (s. 325).

Na knize tedy zapůsobilo čerstvým dojmem opravdu spíše souvislé, sevřené a elegantní podání průběhu věcí z „obráceného“, „ultramontánního“ úhlu pohledu. Jakkoliv však je tento úhel pro část odborníků nezvyklý, ani on

není ve skutečnosti převratně nový, naopak navazuje na tradici mezitím již také věkovitou – a zasluhující také spíše svůj díl zpochybnění a diferenciaci než petrifikaci. Schisma mezi římskou církví a podstatnou částí „severských“ křesťanů se v něm jeví jako „kulturní válka“ mezi sebevědomými „nositeli vyšší kultury“, pro své protivníky „zkaženými“, ze strany jedné, a z druhé zase „zaostalými barbary“, přisuzujícími si morální převahu.

I Reinhardt tuto protivu představuje s gestem kultivovaného člověka, který se nerozvážňuje, ale ohnivé bojovníky nanejvýš ironizuje, zatímco v rekapitulaci historika uznává, že na vině za roztržku jsou vzájemná nepochopení a předsudky i oboustranně zmeškané, ba vysloveně zanedbané příležitosti. Avšak jakkoliv autor nechce nést bojovou zástavu, naopak vyhláší záměr „rovnoprávně „simultánního“ vyprávění“ (s. 16) a k jednotlivým aktérům včetně celé řady papežů se vyslovuje opravdu kriticky, přece je zjevné, že na římské straně „barikády“ se vyzná lépe a do ní se umí i vcítit. Obecně vzato tedy římský pohled přece jen replikuje docela důkladně. A to i v rozměru, který představuje vážný věcný problém – nakolik autor sdílí názor, že v podstatě šlo o střetání skupinových, ne-li jen osobních zájmů a o mocenské zápasy, ne o opravdové konflikty víry, a že v něm tudíž všechny ty „nesrozumitelné“ teologie fakticky hrály jen podružnou úlohu.

Ve světle pramenů se však právě takový přístup zdá těsně souviset se stěžejním selháním kurie: jakožto celek zjevně v dostatečné míře nepochopila, jak dalece oponentům na věroučných záležitostech přece jen záleželo, třebaže se tyto mohly proplétat s jinými motivy, a fatálně si nepřipustila, že ona sama je za ně odpovědná z nehlubší podstaty svého úřadu. Nedostatek zájmu a kompetence zde proto musí platit za provinění, jež nemůže být bez následků. Zcela neočekávatelný úspěch muže, na němž se z protireformační perspektivy nezdálo být nic přitažlivého a nosného, zůstává dost nepochopitelný i v ohlédnutí zpět, pokud zůstává zachován týž úhel pohledu. Zatímco však u aktérů dobové vřavy, vůči níž si těžko mohli zjednat odstup, může být ona krátkozraká přehlíživost pochopitelná, ztotožňovat se s ní ještě dnes zavání podivnou nepoučitelností. Nechat mentalitní střet tak naprosto dominovat nad obsahy sporu nevyznívá v žádném případě o nic lépe než si nepřipouštět, že netheologické faktory se na hře mocně podílely.

Ovzduší nynější doby, ve kterém se konfesijní rozdíly stírají rychleji a snadněji než animozity mezi národy, mobilizované emocemi (před jejichž vitalitou autor varuje), může zdánlivě mluvit ve prospěch zvoleného výkladového klíče. Nepadá tu však historik do pasti anachronismu, který je z odborného hlediska lapsem? Schilling se s tímto nebezpečím utkal šťastněji: ve snaze čtenářům přiblížit,

že pro minulost, ale dokonce i pro současnost samu, z této minulosti zrozenou, mají význam i faktory, jež se dnes jeví jako cizí (a konkrétně také oživení náboženství, jež v renesančním Římě nejednou zmalátnělo až k praktickému atheismu, jako společensky účinné veličiny).

Avšak Reinhardt se nebál být důsledný až do extrému, když se hned na začátku odvážil stanovit jako premisu, že od samotného podzimu 1517 ani jedna strana sporu neučinila „ani nejmenší pokus o dorozumění“ (s. 11) – což ovšem způsobem docela vyrazejícím dech ignoruje povahu thesís, s nimiž tehdy Luther vystoupil (a jež dnes naopak umějí překvapovat svou „krotkostí“). Klíčový prvek reformátorova vnitřního vývoje a význam kritických let, kdy postupně docházel k přesvědčení o antikristovství papežů a upevňoval se v něm, jsou pak logicky umenšeny i v následujícím výkladu, navzdory relativní podrobnosti chronologicky řazené rekonstrukce, která v jiných ohledech jistě zaznamenává proměny a zvraty.

A jak by se teprve Reinhardtova these zkomplikovala, kdyby rozkol spojený s reformací ohledával třeba jako drama rozchodů mezi humanisty, odehrávající se navzdory kulturním předznamenáním, jež spolu sdíleli! Podle nich ostatně bývali schopni i Luthera rozeznávat jako „svého člověka“, byť mnozí jen přechodně. Tentokrát se však zřejmě nevyplatilo přílišné soustředění na jeho osobu, nadto jen kuse vnímanou, jakožto ztělesnění jedné strany, kde druhá je zastoupena přece jen panoramatičtěji. Podobně by italsko-německou polaritu, na níž je Reinhardtovo podání vystavěno, přece jen asi dost odmocnilo srovnání s dalšími evropskými zeměmi.

Pro kritičtější naladěné posuzovatele je tudíž příznivý ohlas knihy přece jen poněkud přemrštěný. Jako čirý humbuk se v jejich očích rozplývá zejména křiklavá reklama na obálce, ohlašující odhalení, „co se v reformaci skutečně stalo“, na základě „Tajného spisu Luther“, konečně vyneseno z vatikánských archivů. Ta ovšem nejspíš nepadá k tíži autorovi. Poněkud jinak je tomu ale u ústředního motivu obrazového, výřezu z fresky Francesca Salviatiho z římského Palazzo Farnese, který se uplatňuje i v textu, kde jej Reinhardt výslovně vykládá jako vyobrazení disputace římského preláta s Lutherem (srov. především s. 285). Je-li konfrontován pouze s Reinhardtovými slovy, zdá se být v tomto obraze these spisu přesvědčivě znázorněna dobovým pramenem, a při významu vizuálních vjemů pro nejednoho čtenáře podstatným způsobem upevněna. Pak je ovšem relevantní strážlivé zjištění, že ani tato jednotlivina vůbec není jistou skutečností, opřenou o badatelský konsensus, ale spíše dosti pochybnou domněnkou. Ta se sice také již vyskytla ve starší literatuře, ale narazila na hradbu silných protiargumentů. Nelze tedy než uzavřít, že knihu je zajímavé přečíst, ale užívat je jí nutno patřičně opatrně.

Vcelku souzvučnějšího uznání se tak dostalo jiné ze souhrnných monografií, jež vedle Schillingovy dokázaly upoutat, a to i svou odchylnou perspektivou, jakkoliv také spojenou s vlastními riziky. Se Schillingovou prací si kniha Lyndal Roperové odpovídá rozsahem, ale ve své provenienci i zaměření se od ní odlišuje opravdu značně. Na rozdíl od ní ani nepředstavuje příspěvek přicházející z evropského kontinentu – třebaže i ona se prosadila také v konkurenci německého knižního trhu, v bleskově pořízeném překladu, který stejně jako originál poprvé vyšel ještě před nastoupením vlastního jubilejního roku (následující odkazy se vztahují ke stránkám německé verze). Roperová, rodem Australanka, nyní působí jako profesorka historie v britském Oxfordu. Reprezentuje tedy svět anglosaský, promlouvající dnes i v bádání o kontinentální reformaci silnějším hlasem než kdy dříve. A to s vlastními přízvuky, v lepším i horším. V díle Roperové lze celkem zřetelně rozeznat nejen jeden z nich, ovšem právě s převahou prvních.

Na předním místě je pro ni ovšem příznačný samotný fakt, že ji lze přiřadit k okruhu „nových kulturních dějin“ (ačkoli jí není zcela cizí ani sociálně-historický úhel pohledu). Kulturalistické přístupy jsou mezitím již dlouho pevně etablované, a v Německu také působí vlivem o dost silnějším, než lze vyčíst právě z práce Schillingovy, ale koneckonců i Reinhardtovy. Zatímco tu však spíše jen obohatily škálu metodologických přístupů a možností, aniž by zcela či nad míru vytěsnilly ty, jež se uplatňovaly dříve, zdá se, že anglosaskou vědu v tomto ohledu pronikly relativně dravěji a povážlivěji nabyly tvárnosti módy, jejíž nositelé v nadšení nad jejími přínosy nejednou předčasně pohřbívají alternativy a nebojí se zabíhat do výstřelků (jaké nutně přivolají nová zhoupnutí kyvadla). Také „netradiční“ zájmy a důrazy Roperové jsou silně vyhraněné, zastupuje je však na vysoké úrovni, s rozvinutou schopností samostatné, i sebekritické reflexe.

Roperová se řadí k feministickému proudu, staví se však proti extrémům, do nichž zabíhá sociální konstruktivismus: zjišťuje, že „gender“ sice může být výrazně formován společenským diskursem, jeho pojetí a prožívání se však ve skutečnosti zásadně opírá též o reálnou zkušenost, fyzickou i duševní. Připojila se k těm, kdo si nástroje, pomáhající toto napětí zvládnout, vypůjčují ve vlastně již staré, ale v historiografii jistě nekdovíjak konvenční psychoanalýze. Pro ni zůstává východiskem učení Freudovo, jakkoli dnes už je zřejmé, že představuje více určitý světonázor než respektovaný proud vědecké psychologie. Roperová si však ve skutečnosti i při čerpání z tohoto zdroje zachovává kritickou opatrnost, jež si připouští možnost znásilnit empirickou skutečnost teoretickým předpokladem a dokáže se před touto hrozbou včas zastavit. Freudovské školení jí pomáhá identifikovat a pojmenovat základní

duševní procesy, spojené s existencí člověka v těle, čelí však pokušení redukovat na ně vposled vše. Člověk pouze nepodléhá mechanismům těchto procesů, ale obdařen imaginací, skutečnosti také sám spoluvytváří.

Reflexe zkušenosti těla, jež obecně lze označit za východisko díla Roperové, se jí stala i branou, jíž vstoupila do lutherovského bádání. Již v prvních letech reformační dekády upoutala pozornost nevelkou, o to však podnětnější (a již tehdy také do němčiny přeloženou) prací o významech, které pro reformátora a jeho současníky nesla ikonograficky zachycená proměna jeho vnějšího zjevu od asketického ideálu mnišství do majestátní postavy „zeměvládného patriarchy“ (a jež běžně unikají anachronickým hlediskům dnešního pozorovatele).¹²

V průběhu následujících let se však autorka odvážíla o notný krok dál, právě až k ucelené biografii, na niž ostatně myslela od počátku a na niž se připravovala i ve wittenberských a okolních archivech (v neposlední řadě proto, aby se obeznámila též s reformátorovým působištěm jakožto místem, souřadnicí patřící k fyzické existenci člověka). Nemohlo ji nezlákat bohatství materiálu u zřejmě nejlépe pramenně dokumentované osobnosti své doby, v nebyvalém rozsahu zahrnujícího právě i momenty tělesnosti a s ní spojené pohlavnosti, ale také emocí, jež reformátor projevoval stejně ochotně a bohatě jako myšlenky.

Především v tomto smyslu Roperová usiluje o to, portrétovat Luthera „kompletně“. U jiných rozměrů jeho života již to platí o něco méně. Jakkoliv se autorka snaží, aby i „makrohistorický“ rámec vnějších dějů a reformátorova díla byl jakžtakž úplný, aby jeho postavu zasadila do jejího životního prostředí a celku nechybělo pokud možno nic nepominutelného, nevkládá již do této stránky věci tolik vlastního badatelského úsilí. Tomu zcela odpovídá i zjištění, že jakkoliv se s mladším Lutherem zastavuje také v Římě, Schneiderovu práci nezná a vystačí si v této pasáži s údaji velkého trojdílného životopisu od Martina Brechta – který bez pochyby zůstává i v současnosti standardní prací, nicméně má již přece jen věk více než čtyřiceti let, a právě v tomto bodě je překonaný.

S plnou jistotou a spolehlivostí se tedy Roperová v kontextu lutherovského bádání nepohybuje. Nabízí ovšem právě psychohistorii, jež se výslovně zajímá o reformátorův „vnitřní vývoj“ a o „emocionální proměny, vyvolané náboženskými převraty, jež sám uváděl do pohybu“ (s. 18); směrem navenek potom logicky hlavně o jeho osobní vztahy. Proto také klade důraz na specifický typ pramenů: nevšímá si tolik Lutherových traktátů jako Schilling, ani řečí u stolu jako Reinhardt

12 Knižně: Lyndal ROPER, *Der feiste Doktor. Luther, sein Körper und seine Biographen*, Göttingen 2016 (originál 2010 v *American Historical Review*).

(který i v tomto smyslu vycházel více ze svědectví jiných než reformátora samotného), soustřeďuje se na autentické výpovědi nejosobnějšího rázu, ať již „egodokumentární“ (především však dopisy), anebo i poznámky k reformátorovu charakteru pocházející od jeho současníků.

Oproti knihám obou německých autorů je ta její přesto jednoznačněji životopisem, který nepotřebuje tolik oscilovat mezi póly příběhu hlavní postavy a dějin její doby. I tak se pochopitelně „velký svět“ odzrcadluje v „mikrokosmu“; u Luthera, který v takové intenzitě netoliko vlivy zvenčí vstřebával, ale také navenek působil, prakticky nevyhnutelně. A už vůbec spis nepotřebuje explicitně hledat genetické spojnice k přítomnosti, jak pro kulturní historii současného přístřihu obecně není příznačné. Luther Roperovou zajímá právě ve své cize působící „předmodernosti“ – a přece ho i ona čtenáři přibližuje, právě tím, že ho představuje jako člověka (prostý německý titul „Člověk Martin Luther“ ke knize vcelku přiléhá ještě lépe než anglický „lákající“ podtitul „Odpadlík a prorok“; nadnesený je však podtitul s určitým členem).

Dobové okolnosti i imaginativní světy se mohou lišit i rozcházet, vznikat i zanikat, také podoby emocí se proměňují, ale samy o sobě zůstávají týmiž, takže se ohlédáním do jiných dob přece jen můžeme poučit i pro sebe a o sobě. Dokonce a právě i tam, kde spis představuje rysy a projevy (člověka značně výbušného), jež nepůsobí sympaticky (nebo přinejmenším příjemně, jak už to u silných emocí často bývá).

Rozumí se, že psychologicky ukotvené rozbory pramenných výpovědí nejsou při vši své podrobnosti vždy bezpečně zajištěné a mohou porůznu vzbouzet otázky i námitky svou hypotetičností i závislostí na sebereferečních freudovských konstrukcích. Po pravidle však stojí alespoň za zvážení. V každém případě je třeba uznat, že Roperová se poučila z nezdaru předchůdců zvučných jmen, jejichž schématické redukce skutečnosti opravdu komplexní (o jaké by bylo nutné mluvit, i kdyby se jednalo o samotnou Lutherovu psychiku) dosáhla dílem až groteskních rozměrů.

Roperová za ně pokročila, kompetentněji integrujíc psychoanalytické podněty do celku lutherovského bádání historiků – a užívajíc v souvislém vyprávění čtivého jazyka, který šetří nárazkami v příliš specifickém žargonu. Obezřetnost, již se autorka snažila zachovávat, napovídá již vnější fakt, že rejstřík ke knize odkazuje k Freudovu jménu jen třikrát, přičemž jedna z podchycených zmínek konstatuje, že Lutherovo pojetí svědomí nemá s psychoanalytikovým co do činění (s. 238), a jiná cituje známé uštěpačné slovo Luciena Febvra o předvídatelném krachu přístupu k reformátorovi z této strany (s. 543).

S vědomím metodologických obtíží předkládá psychoanalytující historička zhusta plausibilní závěry; třeba hned na začátku o Lutherově formování hornickým prostředím, do něhož byla situována rodina, v níž vyrůstal. Mírnit se pravděpodobně pokoušela i u jednoho z nejtradičnějších úskalí freudismu, s jehož vábením se ovšem i ona potýkala obtížněji, totiž přetěžování motivu konfliktů s otcovskými autoritami. Vyrovnávání a zápasů tohoto typu u reformátora registruje celou řadu, zdaleka nejen s rodným otcem (a podobně ostatně i ty pozdější, kdy už sám musel obhajovat posici „stárnoucího náčelníka“), a šablony ji tu lákají. Z historického hlediska aplikuje autorka známý vzorec už opravdu přepjatě např. i na reformátorovo vyjednávání s kardinálem Cajetanem v Augsbuergu – i když tím tento významný střet jistě činí svůdně „srozumitelným“ (vposled ve smyslu také již prastarého odmítání reformace prostřednictvím její devalvace v pubertální revoltu).

Obzvláštní, pravděpodobně také až nadceněný význam přičítá Roperová mezi „otcovskými figurami“ Lutherovu učiteli, načas spojenci a později rivalovi Andreasu Karlstadtovi. V tom ovšem jednak následuje jistou tradici, jež se právě v anglosaském bádání vytvořila již dříve, jednak obráží zájem nově zesilující i v Německu a vyjádřený v neposlední řadě aktuálně vznikající kritickou edicí Karlstadtova díla. Zato je jí šťastně cizí více než povážlivý rys, který se poslední dobou šíří mezi anglojazyčnými autory, totiž že by se tolik spoléhala na potence vlastní mateřštiny, aby dokonce i při zkoumání dějin tak velké a silné kultury, jako je německá, nebrala v úvahu „domorodou“ literaturu; což nepochybně usnadnilo zasloužené přijetí jejího díla na evropské pevnině.

Dá se tedy shrnout, že kniha je podnětná, do lutherovského bádání vnáší čerstvý vítr a reformátora líčí živěji než leckterá jiná, takže její význam nemusí být prchavý – nicméně určité rysy jednostrannosti jí nechybějí a jako reformátorova biografie je také ona v jistém smyslu kusá. A nejen snad proto, že politické dějiny, kdysi přehnaně protežované, ale proto ještě ne fakticky bezvýznamné, se u ní pro změnu zdaleka neuplatňují tolik jako u Schillinga. V této souvislosti na závěr zmiňme ještě alespoň theologickou stránku věci.

Roperová ji vůbec nechce podceňovat, stejně jako fakt, že Luther pohnul světem v neposlední řadě jako myslitel. Poukázáním na souvislosti jeho theologického učení s psychologickými konflikty chce naopak i obraz myslitele oživit (s. 20). Přesto je tento postup dvojnásobný: jakkoliv na jedné straně skutečně může nesnadno přístupnou látku čtenáři přiblížit, na straně druhé právě zde nově vyvstává staré nebezpečí psychoanalytického redukcionismu: totiž hrozba, že theologie ztratí svůj samostatný význam, mimo psychologické konstelace.

Roperová se Lutherovo bohosloví dokonce neostýchá krátce charakterisovat jako „výron jeho charakteru“ (s. 20). To už je výrok nepochybně problematický; sám o sobě by nemohl vysvětlit, proč Lutherovo učení nabylo své historické ozvučnosti u jiných lidí vlastních charakterů. Ve skutečnosti přece představuje další prvek, ke kterému si lze i dnes najít přístup, takřka zcela bez ohledu na Lutherovy psychické dispozice – a přesto ne úplně beze vztahu k dějinným kontextům. Někdy ovšem takovým, jež autorka sama příliš do úvahy nebere.

Může tak ale činit bez následků i pro čistě historické hodnocení? Zdá se příznačné, že mj. jeví tendence věřit reformátorovým protivníkům, kteří mu osobní motivy spíše podsouvali, utíkající se k argumentům *ad hominem*, aby se nemuseli vyrovnávat s věcí samou. „Postranní“ optika musí přinejmenším ovlivňovat proporce jejího podání. Evidentní je, že stejně jako k Lutherově osobě, získává Roperová i k jeho učení přístup přes otázky napjatého vztahu mezi tělesností a duchovností (v němž reformátor zřetelně překračuje dobové konvence, nakolik obě sbližuje). Tak se pro ni výkladovým klíčem stává nad jiné problematika sporů o reálnou presenci Kristovu ve svátostném hostii. O té nelze pochybovat, že v Lutherově myšlení opravdu představovala podstatný moment, a je snad možné ocenit, že právě v tomto bodě, který kdekoho zaráží a mate, dokonce i mezi theology, dovede Roperová naopak i netheologům otevřít jakýsi smysl. V jeho stínu ovšem vybledají některé jiné souvislosti, dokonce věroučného článku samotného, natož pak, že vedle něho zaujímaly neméně prominentní postavení i jiné.

Jak poukázal v recenzi statí americký církevní historik Vincent Everer, při fascinaci Roperové Bohem jako „velkým Otcem“ jí dokázal uniknout dokonce ústřední význam „Syna“, tj. Krista, jako boholidského Prostředníka – a to právě Krista inkarnovaného, který nejenže pro Luthera platil i v eucharistických kontroversích za ústřední argument, ale ani z hlediska, jež se obecně ptá po významech tělesnosti, by přece sám neměl představovat neuchopitelný slepý bod. Ale jak Everer též konstatuje, „konvenčnější“ Schilling tady sebe i čtenáře orientuje spolehlivěji než Roperová.¹³

13 Vincent EVERER, *From the Universal to the Particular. Luther and the Reformation after Five Hundred Years*, The Journal of Ecclesiastical History 69, 2018, s. 806–820.

Církevně historické monografie o Lutherovi

Ulrich KÖPF

Martin Luther. Der Reformator und sein Werk

Stuttgart, Philipp Reclam jun. 2015, 254 s., ISBN 978-3-15-011042-3.

Armin KOHNLE

Martin Luther. Reformator, Ketzer, Ehemann

Leipzig, Evangelische Verlagsanstalt 2015, 224 s., ISBN 978-3-374-04107-7.

Thomas KAUFMANN

Martin Luther

München, C. H. Beck 2017⁵, 128 S., ISBN 978-3-406-69887-3.

Volker LEPPIN

Martin Luther

Darmstadt, Philipp von Zabern 2017³, 427 s., ISBN 978-3-8053-5069-3.

Už jen samotný fakt, že nedostatečné porozumění obsahům Lutherovy zvěsti s sebou nese deficit celkového obrazu, je ovšem pádným důvodem, proč navzdory přibývajícím podnětným příspěvkům obecných historiků zůstávají nejspolehlivějšími průvodci po doméně Lutherovy biografie i nadále dějepisci církevní – pokud dostojí vysokým nárokům na vyvážené kompetence jak theologické, tak i historické. Z nových publikací, jež se v knihkupectvích objevily souběžně s výše uvedenými, tyto kvality prokazují jmenovitě dva následující solidní přehledy na výši současného bádání – i když je s velkými monografiemi lze srovnávat pouze v ohraničené míře. Především z vnějších důvodů, avšak i v porovnání s vždy jinak osobitým, „kořeněným“ svérázem výše představených prací mohou eventuálně působit nejen nenápadněji, ale rovnou šedivěji, bez ostřejší chuti. Kdo nepodlehne prvním dojmům tohoto druhu a bude číst pozorně, měl by se ujistit, že ve skutečnosti ani v jejich případě nejde o texty tuctové, ale jen tím solidnější, oč méně spoléhají na vnějškové efekty.

„Smělých hypotéz a pouhých domněnek“ se hned v úvodu (s. 8) zřiká Ulrich Köpf, emeritní profesor z Tübingen a specialista na dějiny zbožnosti i theologie. Rozsah jeho knížce vymezený mu na rozdíl od všech předcházejících lutherovských biografí nedovolil ani jen zařadit kritický aparát, natož pracovat

s obrazovým materiálem, jehož přitom není po ruce málo a nebyl již pro svou vlastní dobu bezvýznamný. Od publikace tedy opravdu nelze očekávat kdejakou podrobnost, ale spíše základní kontury. Ty však jsou načrtnuty pozoruhodně jistou rukou. Ba právě tváří v tvář úzkému prostoru, do kterého Köpf musel své výklady vtěsnat, se dá hovořit přímo o mistrovském výkonu.

Jeho dílku by bylo těžké vytknout závažný nedostatek, který by vznikl z nedostatečného zvládnutí vytčeného úkolu. Jen vědomým a dobře zdůvodnitelným sebeomezením je důsledné rozhodnutí pro biografii (ovšem se stejným důrazem na dílo jako na život) oproti dějinám doby (z čehož samozřejmě vyplývá i nezbytná míra „lutherocentričnosti“), jakož také vynechání debaty s odchýlným pojetím jiných badatelů. Autor se k ní ostatně obratně vynasnažil nezavdat důvod, i když úplně se diskutabilním stanoviskům pochopitelně nemohl vyhnout. Prozradí to hned otázka, jak tomu bylo s přibitím či nepřibitím slavných odpustkových thesů na kostelní vrata: nadále otevřenější, než lze z Köpfova textu vyčíst.

Co Köpf naopak vynechat nechtěl, podobně odůvodněně, je poměrně značné množství citátů, v nichž Luther přichází ke slovu sám. Avšak autor se za ně neschovává, doprovází je hutným, klidným výkladem, do něhož vložil bohaté zkušenosti a poznatky dlouholetého vědeckého vedoucího kritické edice Lutherových děl i obsáhlých rejstříků k nim (v Heidelbergu) i ředitele věhlasného institutu pro pozdní středověk a reformaci (v Tübingen). Odborná rozkročenost mezi středním a novým věkem, jimž oběma Köpf věnoval speciální práce, a vnímavost pro Lutherovu situovanost na jejich rozhraní určují jeho perspektivu, když se ptá po reformátorových vazbách k oběma epochám, ale nenechává ani jednu vytěšňovat onu druhou a střeží se anachronismů. Stejně tak, jako si předsevzal vyhýbat se zkreslením diktovaným jak aversí, tak i uctíváním (s. 9).

Zdařilý výsledek se skvěle hodí i k uvedení nováčků, i ke shrnutí pro zkušené badatele. Autorův suverénní přehled dokládá dokonce i krátký přehled literatury, doporučující alespoň nejdůležitější tituly – v němž Schneiderovu studii o cestě do Říma stačil s odstupem několika nedlouhých roků nejen vyjmenovat, ale výslovně se za ni poděkovat jako za „nejdůležitější příspěvek k biografickému lutherovskému bádání z posledních let“ (s. 247).

Podobné uznání si zaslouží také stručné shrnutí vědomostí o Lutherovi, které ve stejné době jako Köpf uveřejnil Armin Kohnle, profesor církevních dějin pozdního středověku a reformace v Lipsku (Čechům možná poměrně nejznámější jakožto *spiritus agens* lipské edice „*Johannes Hus Deutsch*“, vydané potom zrovna v „Lutherově“ roce). Jednoduše zaměnitelné ovšem obě knihy nejsou. A to nejen

pro vnější formát, u lipské knihy větší, i když texty budou mít srovnatelný rozsah. Jak může napovědět také porovnání podtitulů, Kohnle, který oproti Köpfově suché věcnosti slibuje čtenářům představit „Reformátora, kacíře, manžela“, se od počátku o něco zřetelněji obrací na laické, ne-li „lidové“ publikum. Se ctí se však zhostil velmi náročného úkolu poučit zájemce z řad široké veřejnosti opravdu spolehlivě, a to i v detailech.

Kohnle v přístupných, ale nepodbízivých výkladech zcela naplnil úvodní slib, že „knihy má stát na výši stavu bádání“ – třebaže jej sám obměkčil dovětkem, jak „se nedá vyloučit, že příležitostně obráží pouze aktuální stav autorových vědomostí“ (s. 6). Dbá na historické zasazení Lutherových postojů, činů i myšlenek, uvádí na pravou míru legendy a myty – a pravda, vzhledem k publiku považuje za svou povinnost také pomáhat s hodnocením, co z Lutherových poselství má trvalý význam a co už smí platit za překonané (s. 7). Částečné rozdíly v postupu mají za výsledek, že jeho kniha se s Köpfovou může vhodně doplňovat, i odborníkovi (zejména nespecialistovi) ku prospěchu. Kohnle např. místy zařadil také hutné referáty z dějin bádání k jednotlivým problémům. Nejenže tak stručně, avšak výslovně vysvětluje význam Schneiderových zjištění k římské cestě, ale poučí i o stavu debaty nad zveřejněním odpustkových thesů výrazně zřetelněji než Köpf. Na rozdíl od něho tak zřítomní, že dnes opět sílí mínění, jež se přiklání spíše ve prospěch oznámení na chrámových dveřích, třebaže ne již s někdejší falešnou heroizací „dunického kladiva“.

Tu nicméně evokuje hned ilustrace na obálce; čímž dospíváme k bodu, ve kterém přece jen i Kohnleho kniha vzbudila ohlas kritičtější. Zasahuje však zřejmě méně autora než nakladatelství, jež v tomto případě chtělo spolu se solidním textem nabídnout i výpravou obrazovou publikaci (a upoutat tím mezi záplavou ostatních). Nemělo však docela šťastnou ruku, když výtvarný doprovod čerpalo z internetové databáze, ze které přejalo i některé chyby v popisech. A přece kniha ani po této méně zdařilé stránce stále ještě není bezcenná; jakožto o studijním materiálu platí tato výpověď dokonce i pro reprodukce obrazů z 19. století, k nimž patří titulní malba, a jež jsou ve svazku zastoupeny hojně, nicméně nezatačují docela do pozadí doklady vizuální kultury Lutherovy vlastní doby (dnes koneckonců přetiskované častěji).

Zasluhují-li si však obě práce, připravené v době, kdy se jublování už chystalo kulminovat, uznání především jako didaktický výkon, přispívající k šíření výsledků recentního církevně-historického bádání v širším obecnstvu, za vůdčí lutherovské monografie z pera skutečných „koryfeů“, kteří v současnosti stojí v čele

dění v oboru, smějí podle širokého konsensu platit ještě jiné dvě knihy, které vznikly hned na prahu celé reformační dekády a uvnitř ní už byly více či méně významně vylepšovány.

Vnější podobou malé, kompaktní knížky bez odděleného vědeckého aparátu (nikoli však bez ilustrací) se předešlým podobá příspěvek do edice „encyklopedického vědění“, dodaný Thomasem Kaufmannem, profesorem církevních dějin v Göttingen. Poprvé vyšel roku 2006 a největších změn doznal o deset let později ve čtvrtém německém vydání, následovaném ve stejném roce i anglickým (resp. americkým), zatímco předcházející vydání byla mezitím již přetlumočena do italštiny, japonštiny a korejštiny. Anglicky vyšel pod názvem Lutherova „Krátkého životopisu“. Konstatování stručnosti hned na titulní stránce není bez důvodu: Kaufmannovo dílko svou útlostí ještě předstihuje dokonce i ono Köpfovo.

Jak ale napovídá již mezinárodní ohlas, stručnosti navzdory knize zároveň nechybí i přidané hodnoty, text přibližující monografiím uznaně velkým. Dá se v něm rozeznat osobitý „lví spár hvězdy“ a mistrovství, dosahující kvalit skutečné syntézy. Data se sotva kde řadí jen vedle sebe, v jakkoliv spolehlivém přehledu, spíše se napořád vyjevuje, jak spolu vše vzájemně logicky souvisí (ve srovnání s oběma předchozími tituly se výklad více odpoutává od chronologické osnovy, aniž by tím utrpěl). Vynikne tak, co vše v sobě sjednotila „postava století“ (s. 7), „chiméra 16. věku“ (s. 9), muž krajních poloh i nalezeného středu, v němž se dynamicky vyvažovaly. Před čtenářem vyvstává člověk s bohatým a vzájemně provázaným životem vnitřním i vnějším, podobně silný v kontemplaci i akci, pevně zasazený do své doby a všelijak jí cloumaný (a nároky reformátorské role trvale přetěžovaný). A rýsuje se před ním také theologie, reformátorem hluboce založená i srozumitelně předkládaná, napořád spojená s jeho osobními zkušenostmi a nejednou jimi i zatěžovaná, přesto však přenosná také do jiných kontextů. Že při tom Schneiderovy korektury představ o Lutherově římské pouti byly dodatečně, ale zcela ústrojně včleněny jak do plynulého výkladu, tak do bibliografického soupisu, tu působí takřka samozřejmě, jako jeden z mnohých projevů suverenity, s níž autor látku zvládá.

Obdobně je do svého díla zapracoval i podobně renomovaný a výše již letmo zmíněný (v roli spoluautora Beutelovy příručky) Volker Leppin, Köpfův nástupce na katedře (a v čele institutu) církevních dějin pozdního středověku a reformace v Tübingen (nyní však čerstvě přijavší povolání na přední univerzitu americkou, konkrétně Yaleovu). Leppin Schneiderova zjištění prezentoval ještě výslovněji a zřetelněji – přiměřeně faktu, že pro ně měl k dispozici i víc místa, nakolik se jeho text také po vnější stránce řadí mezi největší lutherské biografie současnosti.

Nejsou to však pouze rozměry „širší a kratší verze“, jež odlišují obě knihy, jež jako by od samotného počátku šly ruku v ruce. Stejně jako u Kaufmannovy, i první verze Leppinovy byla uveřejněna již roku 2006, kdy autor dosud působil na katedře církevních dějin jenské univerzity. V následujících letech se kniha proměňovala (a to i krácením), aby pak i ona opět byla nově aktualizována pro vlastní jubilejní rok, a tehdy též doprovozena anglickým vydáním v Americe (a vedle něho také nizozemským i slovinským; v první dvou případech podle kratší, ve třetím podle širší verze). Ovšem svým přístupem k látce obě díla do jisté míry představují protipóly.

Již proto, že tam, kde Kaufmannovi ani nezbyl prostor k polemikám s jinými badateli, Leppin se do nich neostýchal pustit, třeba i nepřímými způsoby, a svou práci okořenil hypotézami, jež zapůsobily jako výzva k soubojům o panující konsensy. A patrně ve větší míře, než by bylo nutné. Neboť Leppinova východiska koneckonců také navazovala na mezitím již zavedené tradice, jejichž nositelů se autor právem dovolává v úvodu (s. 13) – a žádné pohoršení by tím vzbudit nemusel, nakolik se některé důrazy s nimi spojené staly mezi odborníky vlastně již i obecným statkem.

Relativizace kontrastu mezi středním a novým věkem i Lutherovy původnosti, jež někdy bývala hledána takřka ve všem, co si myslel a podnikl, spojená s uznáním, že jeho východiska byla pozdně středověká, že svých osobitých přínosů se dobíral zvolna a ještě poté, co se s římskou církví dostal do konfliktů, se od ní odpoutával jen postupně, a že tedy jak pro reformátorovu biografii, tak pro celkové pochopení reformace je důležité vnímat vedle zlomů i návaznosti – to vše je dnešními církevními historiky v zásadě sdíleno, ať již se jakkoliv liší v jednotlivostech a důrazech. Leppin se ovšem v těchto ohledech nespokojil s umírněným středovým kursem, a svými důrazy uvolnil nové provokativní potence takových výpovědí.

Vynasnažil-li se Köpf o portrét osobnosti přechodového věku s blahodárnou vyvážeností mezi zřeteli ke střednímu i novému věku, u Leppina se vše celkem jasně naklání na jednu stranu: ke středověku, v němž je, dlužno zdůraznit, i badatelsky udomácněn tak pevně jako málokterý jiný evangelický církevní historik současnosti (nebylo bez důvodu, že v americké verzi kniha obdržela titul „Pozdně středověký život“). Ani na životopisné rovině Leppina nezajímá tolik iniciátor jako člověk, který byl na posléze zaujímané posice všelijak dostrkáván – a nezajímají ho tolik situace, ve kterých Luther účinkoval jako vůdce, jako spíše ony, kdy se ocital stranou. Reformace má pro Leppina povahu transformace, jež s sebou zajisté nese i inovaci a proměnu, avšak zajímavější na ní jsou návaznosti a její postupnost a dlouhodobost.

Leppin ovšem uznává, že představy reformace jako epochálního zvratu mají kořeny v sebepochopení jejích nositelů, včetně Luthera samotného – nicméně stylizaci jeho výpovědí podrobuje přísné kritice, jež nejeví přílišné obavy před zacházením do hyperkritičnosti. Metodologicky se tu autor přizbrojil jak tradičnějšími nástroji, tak současnou „historickou memorikou“, jejíž retrospektivně-psychologické postřehy o problematice paměti a jejích šalebných her jsou nesporně hodné promýšlení, avšak pohybujíc se na půdě opravdu vratké, nevede ke zcela bezpečným výsledkům.

Zároveň si Leppin vypomáhá i dalším sporným rozhodnutím: ačkoli nepopírá, že reformátor ve svéologii, jež skutečně působí po celý novověk a má relevanci i pro dnešek, svou dobu přesahuje, z jeho vlastní biografie tento rozměr vylučuje (s. 9n.). Pak se jistě nemusí trápit datacemi průlomových momentů, jimž dřívější generace obětovaly mnohé úsilí, aniž se mohly dobrat jednoznačných výsledků – a může také uzavřít, že se mu Luther jeví být „méně zakladatelem epochy než někým, jehož tím, čím byl, učinily okolnosti jeho doby“ (s. 9).

Jako reakce na někdejší a leckde jistě stále doznívající „monumentalizace“ (a jako touha pomník zlidštit) je vyhraněná vůle „rozumět Lutherovi z jeho kořenů místo toho, co způsobil“ (s. 13), zcela pochopitelná; jenže v odborné diskusi se již nejeví jako akutní problém a zápas se zlidovělými představami pozdějších dob je ve své podstatě také anachronickým momentem, odvádějícím od historického rozměru. Navíc je jisté, že jak se kdo stal, kým byl, je vždy jen první částí příběhu. Výsledkem zkrátka je, že má-li být kniha posuzována jako úplný životopis, nápadně napadá na jednu nohu.

Ostatně děje se tomu i potud, že Leppin patří k autorům, kteří vědomě odbývají „starého Luthera“ – být u reformátora, který se nijak vysokého stáří nedožil, se jedná spíše o zralá léta jeho středního věku. V knize, jež za „kulminační léto“ stanovuje rok 1525, spadají do pozdního období dlouhá dvě desetiletí, nikterak chudá na události. Luther v nich možná hrál roli menší než v předcházejících (i díky tomu, že se reformační hnutí mezitím rozeběhlo do šíře a přední úlohy v něm přebírala rostoucí řada dalších aktérů, v neposlední řadě i politických), přesto však nadále šlo o úlohu asi větší, než Leppin přiznává. Bez tohoto manévru by ovšem bylo mnohem těžší Luthera tak zvláště oddělit od reformační theologie, sebe si vědomé a měřící vlastními měřítky.

Není tedy divu, že Leppinova kniha byla přijata mnohem rozporněji než Kaufmannova a rychle vyvolala kontroverze, jež se zčásti odehrály i na stránkách denního tisku. Rozpoutaná diskuse ovšem přišla k dobru – jak samotné

monografii, v pozdějších podobách částečně opravené a mírně obroušené, tak badatelům, kteří si mohli nově vyjasnit jak problémy, jež nasvítila, tak i své postoje k nim. Neboť, abychom konečně postihli i silnější stránku Leppinova počínu, je pravda, že „odstříhnutí od výsledku“ skutečně napomohlo k tím ostřejšímu vnímání Lutherových východisek a ranějších forem jeho myšlení (v kontextu pozdně středověké monastické, mystické, i scholastické theologie a zbožnosti), jaké je jinak až příliš snadné interpretovat „teleologicky“ či alespoň „entelechicky“ a pomíjet individuálně nahodilé prvky, jež v reálném průběhu dějin nebývají pouze podružné. Metodické odhodlání číst Luthera, „jak nejdéle bude možné, jako bychom nevěděli, že se s ním spojuje nový počátek v církvi a společnosti“, a proto si také nenechat napovídat ani Lutherem pozdějších let, který již toto vědomí měl (s. 12), nezůstalo bez plodů, jakkoliv asi od počátku poněkud přestřelovalo přes míru možného a žádoucího.

Zápas v první lize: Leppin versus Kaufmann

Ve sporných otázkách se ovšem jako hlavní Leppinův oponent (na nejvyšší úrovni střetání) profiloval právě Thomas Kaufmann. Obě vůdčí postavy své (tj. nynější starší střední) generace se tedy staly i velkými rivaly. Abychom však jejich střetání porozuměli, rozhodně se nemůžeme spokojit pouze s porovnáváním jejich lutherovských monografií, ztíženým již vnějším nepoměrem, kdy na jedné straně stojí takřka „opus magnum“ a na druhé hutná miniatura. I proto jsme Kaufmannovu knížku, v níž jsou prvky vzájemného konfliktu přítomny leda implicitně a v omezeném rozsahu (Luther v ní jistě vystupuje jako světodějný aktér a na s. 54 se mluví i o „koperníkovském obratu“ v dějinách západního křesťanstva, datovaném zde do adventu roku 1520, kdy reformátor spálil hrozebnou papežskou bulu), směli představit celkem zkrátka.

Obraz je však možné doplnit daty z celé řady dalších děl – a opět: obou autorů. Neboť svého postavení si oba vydobyli v neposlední řadě vysokou badatelskou i literární výkonností a plodností, při zahrnutí témat, v nichž opravdu zdaleka nejde již jen o Luthera. A bojovné nasazení autorů vykonalo své na obou stranách; vezmeme-li v potaz celé jejich rozsáhlé dílo, uvidíme, že odhodlaným polemikem není pouze Leppin, dokonce naopak, jmenovitě jako recensent dokáže být Kaufmann kritikem ještě ostřejším – a adresnějším. Šíravost jeho posudku na Leppinovu „ludráckou knihu (*Luder-Buch*)“ dost možná nese neblahé následky

až dodnes, jakkoliv silně byl tento soud i opodstatněný věcně, pozastavuje se nad celou řadou „málo pečlivých formulací“.¹⁴

Podstatný je ovšem samozřejmě právě obsah sporu, nikoli jeho osobní rozměry (jež záležitost činí delikátní a autor těchto řádků se v této souvislosti cítí puzen raději výslovně podotknout, že s oběma protagonisty vychází přátelsky a oběma se cítí být i zavázán). Tento obsah je nicméně vícerozměrný a více vrstev mají i kontexty střetu, který krátce shrnut vlastně nijak zvlášť výbušně nepůsobí. Vždyť i Leppin, který se o takovou stručnou formulaci pokusil uvnitř Beutelovy příručky, sám připustil, že „úplně příkré vymezení vůči středověku v dnešním bádání již nemá vážné zastánce“ a že „oběma výkladovým přístupům je společná důsledná historisace a kontextualizace Martina Luthera“ (s. 41). Přesto však konstatuje, že důraz položený buďto na „transformaci dopředu daného“ (a v nějaké míře i nadále téhož) anebo na nové konstelace (a kvality), jež z těchto předpokladů vznikají, budí kontroverze.

Okolnosti, za nichž se tak děje, zčásti přirozeně souvisí se specializacemi a pedagogickými úkoly protagonistů střetu. Ten do jisté míry vyvěrá také z rozdílnosti škol, jimiž prošli: Leppin patří mezi badatele, kteří zesíleně navazují na podněty Heiko Obermana v jeho široce založených pracích o pozdně středověkých souřadnicích myšlení reformátorů, zatímco Kaufmann je žákem Berndta Moellera, vůdčí postavy sociálně-historicky orientovaného církevního dějepisectví s jeho otázkami po modernizačních procesech (jež ovšem, připomeňme raději hned, ani zkoumání středověkých předpokladů zdaleka nezanedbávala). Zdá se však, že zvlášť velkou důležitost lze přičíst částečným odlišnostem ve volbě adresátů předkládaných thesů a přednostních partnerů zamýšleného dialogu.

Oba evangeličtí církevní historici se v něm snaží vykročit z úzkých kruhů cechovních kolegů a souvěrců, avšak poněkud jiným směrem. Leppin nachází ohlas v ekumenicky laděných kruzích, jež vítají, na protestantské i římsko-katolické straně a v mezinárodním měřítku (včetně ohlasů v tuzemsku, jak dokazuje předně jubilejní kniha Jaroslava Vokouna¹⁵) zmírňující účín jeho pohledu na konfesijní polarity (nikoli bez důvodu se již v roce 2008 Leppin stal vědeckým vedoucím Ekumenického pracovního kruhu evangelických a katolických theologů, v Německu založeného roku 1946).

Naproti tomu Kaufmann sice natolik sleduje podněty současného bádání, aby posunul někdejší sociálně-historické vzorce svého učitele a rozšířil svou metodologickou paletu jmenovitě o důrazy nové historie kulturní (jak lze odečíst již z jím úspěšně

¹⁴ Archiv für Reformationgeschichte – Literaturbericht, 36, 2007, s. 17–19.

¹⁵ Jaroslav VOKOUN, *Luther. Finále středověké zbožnosti*, Praha 2017.

prosazeného, i Leppinem přijátého konceptu „konfesijních kultur“, mezi jehož prvotní intence patřila korekce jednak etatického zúžení konceptu konfesionalizace, jednak nivelizace specifík jednotlivých konfesí). Trvale mu však záleží na zachování efektu, jehož Moeller dosáhl, když církevní dějepisectví sblížil s obecným. Nikoli náhodou pokračuje Kaufmann i v přátelství a spolupráci s Heinzem Schillingem, po němž mj. převzal předsednictví Spolku pro reformační dějiny – a pro kterého je reformační „přelom“ zajímavý i jako reálně působivý „mythus“ (srov. u Pohliga s. 238–241), zatímco původ pozdějšího z dřívějšího vnímá jako skutečnost poměrně banální. Obojí vůdčí zřetel má jistě pozitivní povahu, a v zásadě by mohl být i komplementární; v praxi je však, jak vidno, není tak docela snadné sladit.

Jak tedy u obou autorů vyhlíží celkový koncept a obraz reformace? Ani ten nám nenabízí v docela souměrných rozměrech, oproti lutherovským monografiím se však tentokrát proporce obrací. Zatímco Kaufmann téma synteticky zpracoval v kdekterém rozsahu, který se vůbec vejde do jednoho knižního svazku, Leppin častěji zůstal u dílčích studií (částečně i sebraných), a reformaci jako takovou představoval v podobách nedlouhých.

Reformace podle Leppina

Volker LEPPIN

Die Reformation

Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft ²2017, 168 s.,
ISBN 978-3-534-26875-7.

Die fremde Reformation. Luthers mystische Wurzeln

München, C. H. Beck ²2017, 247 s., ISBN 978-3-406-69081-5.

Transformationen. Studien zu den Wandlungsprozessen in Theologie und Frömmigkeit zwischen Spätmittelalter und Reformation

(= Spätmittelalter, Humanismus, Reformation, Bd. 86)

Tübingen, Mohr Siebeck 2015, XV + 559 s., ISBN 978-3-16-152820-0.

Leppin především přijal výzvu reformaci vylíčit v kompaktní učebnici či repetitoriu; učinit tak, slovy vydavatelů řady (mezi něž patří Volker Reinhardt), koncentrovaně, přehledně, čtivě (s. 7). Tato knížka poprvé vyšla roku 2013, a v roce jubilejním byla

aktualizována (a upravena po vnější stránce, mj. zařazením obrazových ilustrací) – a zároveň také převedena do čínštiny v tchaj-wanské Tchaj-peji (zatímco v Jižní Koreji pro změnu překládali paralelní text Kaufmannův).

Úspěch odměnil didaktické kvality. Zadání přišlo zřetelně více ku prospěchu umírněného podání osobitých thesů než jejich vyhocení. Ty sice výkladem prolínají a vyrovnávání s jinými koncepcemi tu také nechybí, avšak autor dovede i své vlastní mínění referovat jako alternativu vedle jiné (s. 19), a vcelku jeho líčení – jak se patří – zůstává nalezištěm základních informací, vesměs schopných zastupovat současný konsensus „hlavního proudu“ reformačního bádání.

Vysloveně tradiční je i vymezení data *ad quem*, totiž roku 1555 pro poměry v říši (příčemž kapitola o evropském šíření reformace dostatečně znázorňuje odlišné rytmy jejího průběhu v jiných zemích). Výklad ovšem nezačíná zčista jasna, ale relativně širokým náčrtem situace na přelomu od 15. k 16. století – včetně zmínky o husitství, o němž „se v bádání s jistou mírou oprávnění příležitostně hovoří jako o české reformaci, která ovšem na rozdíl od hnutí 16. století zůstala regionálně omezena“ (s. 12). Což je jistě v souladu s Leppinovým zaměřením, nicméně stěží koho urazí, stejně jako konstatování či zdůraznění tehdejší vnitrocírkevní plurality. Příznačně osobitě samozřejmě již působí, že se hned v nadpisu úvodního oddílu mluví o „transformaci pozdně středověké zbožnosti a theologie“, a přitom je do něho zahrnuto dění ve Wittenbergu a Curychu až po rok 1520 – avšak na druhé straně tím jen vynikne shoda v ocenění milníkového významu spálení hrozebné buly a Lutherovy exkomunikace, následující obratem na počátku roku 1521.

I jednotlivá tvrzení sice mohou mít polemický kontext, leč zároveň mají sebe sama relativizující podobu. Tak např. o ozvučnosti Lutherovy zvěsti se píše, že ji dokázala zajistit „namnoze nikoli prostě radikalita nového, ale právě směs důvěrné známosti a novoty“ (s. 23) – s úvodním náběhem k výhradě, nicméně se smírným závěrečným vyzněním, že významově důležité jsou obě polohy. A když ve druhém vydání přibýly v záhlaví kapitol hutné sumární přehledy obsahu, přišel „Lutherův protest proti odpustkům ze 31. října 1517“ už vůbec ke své obvyklé cti zásadního předělu: jestliže se Luther i Zwingli „zprvu orientovali uvnitř pozdně středověkých napětí“, po upoutání širší veřejnosti se Luther „stal ústřední postavou obsáhlého obnovného nutí“ (s. 9).

Také závěrečný „Výhled“ celé knihy (s. 124n) začíná (a to hned od prvního vydání) vysoce konsensuálním odstavcem, konstatujícím, že reformace představovala hluboký zářez, v německé říši vyznačený ústavní změnou roku 1555, zatímco jinde sice nemá podobnou význačnou roli stejné datum, ale obdobně

došlo k pluralizaci západního křesťanstva, změny s níž spojené dalece přesáhly čistě církevní oblast, promítající se do práva, kultury a mentality. Ujišťuje-li ovšem druhý odstavec vzápětí, že k docenění takových změn není třeba pracovat s výrazy jako „epocha“ a „zlom“, neboť novost poměrů s nimi spojená vysvitne vlastně samozřejmě z rozmanitosti výsledků transformačního procesu, má sice pravdu, ale jaksi bezzubou; rozdíl se tu jeví jako terminologický, mezi dvěma možnostmi, jak popsat tutéž realitu.

Nejsilněji konfliktní vyjádření autor schoval do závěrečného soupisu komentované bibliografie. Sem zařadil též důležité práce Kaufmannovy a jako takové je i pochválil, avšak na dvou místech s varovnými výhradami. Pravda: jednu z nich ve druhém vydání nápadně oslabil. Nejprudší výpad tak zmizel, což by podpořilo celkový příznivý dojem, že se bouře utiňuje, přiměřeně skutečnosti, že se od počátku nezdála odehrávat v kdovíjak velké nádobě.

Jenže krátce před druhým vydáním se na knihkupeckých pultech objevila také jiná kniha s novým konfliktním potenciálem. Leppin totiž využil příležitosti jubilea, aby se na jeho prahu obrátil na širší publikum spisem, v němž titulní reformaci opětovně spojuje s Lutherem v podtitulu – a zároveň obojí předmět poněkud vymezuje. Reformace má být představena jako „cizí“ – v souladu s onou touhou ukázat jen zdánlivě známé a jakožto takové i odbyté jako něco budícího údiv, ale spolu s ním i chuť naučit se čemuś novému, kterou jsme zaznamenali již u Schillinga (ačkoli *in concreto* oba autoři postupují jinak). Má-li být čtenář vsutku poučen, ani reformátor nemá být přivlastňován automaticky jako „našinec“, přistřižený vždy na tu míru „modernosti“, již kdo vyznává. A důraz je v té souvislosti položen na Lutherovy „mystické kořeny“. Ty se skutečně stávají červenou nití celého výkladu, aniž by ovšem ztratil z očí širší kontext, naopak jím provede pozoruhodně plynule, s většími výpadky teprve po roce 1525 (který tedy podržel klíčovou orientační funkci).

Takto konstruovaná kniha poprvé vyšla roku 2016, a protože se jí dostalo očekávané rezonance, hned v příští roce se dočkala i nového, přehlédnutého vydání. V ní však už zřetelnost thesís, při jistém jejich prohloubení, zjevně byla od počátku hlavním záměrem. A to právě i oněch tezích sporných. Tím se střet z další části přenesl i na veřejnější fórum – ačkoli z Leppinovy strany není debata příliš obracena k cílům jmenovitým. Takový postup možná měl být i projevem šetrnosti k oponentům, s nimiž se autor vyrovnává, má však za následek, že na stránkách knihy se jejich šik jeví poněkud fantomaticky a útoky na ně vyznívají dost paušálně (adresátem se občas zdá být dokonce „protestantismus“), což příliš zmírňující efekt nemá.

Napůl skrytým a napůl přeastřeným útokem vlastně text hned začíná, klada otázku, má-li být právě Luther stavěn na počátek (s. 9). Fakticky se tak sice děje i zde, ale přesto odpověď zní negativně. A třebaže se autor dovolává platných důkazů, dovozuje-li, že Luther sám si posici Alfy (a Ómegy) nenárokoval, dobře věda, že jako reformátor se zrodil z Kristova evangelia, vzápětí si zvolí za vlastní východisko zase jiné *principium principatum*, pozdější než kristovské kérygma, natož slovo stvořitelské, stojící na počátku samotného plynutí času – totiž právě mystiku (s. 10). Jistě, proč by si ji nemohl vybrat za začátek onoho díličho příběhu, který se sám rozhodl psát? Ale proč by za něj jiní stejným právem nemohli vyvolit Luthera? Efektní úvod se tak odhaluje jako rétorická figura, naplněná rozpory.

Nedůvěřivěji naladění čtenáři si tudíž od prvních stránek mohli potvrdit nejhorší tušení. K němu nutně přispěla i dryáčnická reklama obalu, známé události a jevy asociované s reformátorem buďto popírající anebo je prohlašující za „samozřejmou součást pozdně středověkého spektra“. Mohl na ní být autor docela bez viny, jestliže se podobně vyznívajících tvrzení skutečně dopouští i uvnitř svého pojednání? Např. hned ve vstupní kapitole prohlašuje: „Když tedy Luther... na Wartburgu překládal Nový Zákon, pohyboval se úplně v trendu“ (s. 13n). To je ovšem tvrzení přece jen přehnané a příliš náchylné k situaci, v níž jeden falešný obraz vytlačuje druhý takový, jen je přeceňování střídáno podceněním.

Není tedy divu, že někteří recensenti celý spis prostě odbyli jako zápas s větrnými mlýny, odvádějící od reálných badatelských problémů, který jim žádné funkční zrcadlo nenastavil, nové obzory neotevřel a „odcizený“ předmět znovu a jinak nepřiblížil. Větší část posuzovatelů zaujala ovšem stanovisko uznalejší – ačkoli kritické po pravidle také.

Jejích náhled je uznalejší, protože jim neuniklo, že se kniha nevyčerpává v podobných excesivních, ale spíše vnějších znacích a v jejím jádru autor své these rozpracoval, rozvinul je poměrně zřetelně a souvisle a spojil je v dlouhý argumentační řetěz, podložený pramennými doklady – a že tyto věcně přednesené náhledy jsou zhusta buď přesvědčivé anebo alespoň hodny diskuse. Souvislosti, zpřítomněné tu nejedním detailem, se může vyplatit připomenout nebo si jich vůbec povšimnout, pokud dosud pozornosti unikaly.

Bez významu není už fakt, že v situaci, kdy reformace bývá popisována především jako mnohotvárný kulturní převrat, Leppin nechce vydat zapomenutí, že vyrostla z náboženského, theologického středu. Příslušný proces proběhl uvnitř dějin křesťanství, takže proměna nemohla nastat ze dne na den a bez souvislosti

s předchozí tradicí. A připravovala se v hlubinné vrstvě, nikoli povrchním způsobem, jakým se střídají módy.

Výchozí posice lze v jejich hloubce identifikovat jako mystické. Postupně však „v Lutherově myšlení došlo k obratu ve směru theologie slova“ (s. 117). Své výchozí předpoklady v tomto smyslu „přebudoval“ (s. 126) – a vytvořil tak rámec, v němž se logicky seřadilo, „normativně centrovalo“, co v církvi již předtím pulsovalo, ale rozbíhavě a ve vzájemných kolísích. Dříve rozeběhnuté kritické a obnovné procesy se tak nově potencovaly, dostalo se jim „popostrčení a soustředění“ (s. 142). „Luther zapadl do nálady, chopil se jí a zesílil ji. Ale svému publiku dal víc než laciné potvrzení. Luther tyto požadavky zasadil do tak zásadního rámce, že se v sociálním ohledu heterogenní a v institucionální perspektivě ne zcela vyjasněný program ukázal v působivé jednotě, tvárně z jednoho theologického středu“, působností „mysticky formovaného učení o ospravedlnění“ a jím dosaženého „normativního centrování“ (s. 150).

Potom ovšem, skrze spisy roku 1520, „Luther dokončil transformaci mystiky“ (s. 132) a „mysticky ražený theolog zbožnosti... se stal reformátorem – a zvěstovatelem svobody.“ Z mystického ponoru tedy vyrostly také další, košatě rozvinuté rozměry reformátorovy působnosti, jež se samy o sobě nedaly k mystické tradici přiřadit. V neposlední řadě i politický; „mystické dědictví a církevně-politická konfrontace se definitivně prolnuly“ na říšském sněmu ve Wormsu (s. 138). Takto působící reformátor pak mohl najít spojence (dočasného) i v Zwinglim, jemuž mystika znamenala „málo až do ničeho“ (s. 107), tím více však rozlišení božského slova od pouze lidského. Spolu s vytvářením nových spojení se ovšem rozpadaly jiné křehké koexistence, a výsledkem těchto rekonfigurací bylo v neposlední řadě konfesijní rozdělení západního křesťanstva.

Řez s ním související proběhl i uvnitř mystiky samotné, v zájmu konfesijních církví „domestikované“ (s. 204); proti určitým jejím formám se Luther musel vymezit a vytěsnit je na okraj. „Nebylo to jen spojení s politickou dimenzí decentrální církevní organizace, jež reformně mystický impuls učinilo reformačním, ale také podoba, již tato mystika mezitím nabyla“ (s. 206). Ani v ní ovšem nepozbyla na produktivitu a zůstala nosným kořenem, k němuž se vždy bylo možné plodně vracet, i v pozdější tradici. „Novoprotestantismus“, který se právě tento kořen rozhodl vytrhnout a prohlásil jej za neslučitelný s reformačním křesťanstvím, se tedy vydal po falešné stopě (s. 209n). A pokud ve světle tohoto zjištění „reformace bude vyhlížet méně bojovně, méně vyhraněně vůči jiným formám křesťanství a méně jednostranně, může přesnější pohled do minulosti posloužit také větší otevřenosti pohledu

přítomnosti“ (s. 10). Neboť „církevní rozkol, který 16. století způsobilo, nevyplýval bezprostředně z náboženského impulsu reformace, nýbrž z mnohotvárného propletence rozlišných vývojových trendů pozdního středověku“ (s. 213).

Není zapotřebí souhlasit do slova do písmene, nicméně to vše je užitečné promýšlet a lze tedy uvítat, je-li tato linie představena v podobě koncentrované a zároveň se nespokojující pouze s obecnými tvrzeními. Jenže Leppinovo vlastní podání ve skutečnosti není tak vyrovnané, jak se vynasnažilo být předcházející shrnutí jeho argumentačního řetězce. Kniha nedokázala ukončit spory vyvolané dřívější lutherovskou biografií, protože je při všech posunech podobně zatížena jakousi zvláštní nepřiměřeností proporcí, jednostranností důrazů i některými pojmovými nevyjasněnostmi.

V posledně jmenovaném ohledu kritiky irituje hlavně pojem mystiky, který je, pravda, obecně silně amébovitý. Právě proto by se o něj ovšem nemělo opírat příliš mnoho. Spojit se s ním sice dá leccos, nejednou ovšem pouze za cenu zjednodušení. Z řady dobrých důvodů lze pochybovat, zda vskutku unese jako páteří koncept celé dějiny reformace; jistě ne stejně dobře jako příběh formování Lutherovy theologie v průběhu 10. let 16. století.

Přitom právě ve vyzvednutí mystiky do hlavní role je možné vidět ústřední Leppinovu inovaci – neboť jednotlivé stavební prvky jeho výkladu byly zkoumány vesměs již přinejmenším po desetiletí. Odkrývání pozdně středověkého pozadí, ze kterého Luther vyrůstal ve svých mladších letech, lze obecně označit za jedno z popředních badatelských polí reformačního bádání 20. století. Hlavní důraz při tom sice byl dlouho, ještě u Obermana, kladen na scholastickou teologii, především nominalistického směru. K teologii „zbožnostní“ a k mystice jej nicméně přesunul také již Leppinův předchůdce, emeritní profesor novějších církevních dějin v Erlangen Berndt Hamm (mj. původce konceptu „normativního centrování“, jehož i Leppin užívá, jak vyplynulo z předchozích citátů; k jeho uvedení do debaty viz u Pohliga s. 187–222). A již Hamm tak mohl učinit za pomoci hojného materiálu zpracovaného předchozím bádáním.

Udivuje však, jak málo je to z Leppinovy knihy zřejmé; některá jména, jež tuto dlouhou tradici vyznačují, jsou v ní zmíněna jen stručnoučce, většinou v poznámkách, a jiná nepadnou vůbec. Nebudeme-li autorovi podsouvat, že by své dílo úmyslně chtěl činit objevenějším, než opravdu může být, jde nejspíše o daň za kladně motivované rozhodnutí nezatěžovat čtenáře rozsáhlým aparátem a představit mu především prvotní prameny, což by za jiných okolností vůbec nemuselo být kamenem úrazu. Vzbudit však i jen zdání nedostatku uznalosti vůči těm, na jejichž ramenou stojíme,

rozhodně nepůsobí šťastně v paradoxním kontrastu s polemickým přihrocením, se kterým Leppin stále zdůrazňuje Lutherovu trvající „středověkost“, zatímco prvky nové u reformátora sice nepopírá, ale opakovaně podhodnocuje.

Leppin *in concreto* řadu důležitých obměn a proměn vlastně sám líčí. Přiznává také, že bytí jednotlivé komponenty mohl reformátor v různé podobě nalézt připraveny, v nové konstelaci přesto vzniká něco nového. Ale k této přípustce vždy znovu přidává výhrady a omezení, jež vzbuzují dojem podivné umanutosti. S ní se pak dovede dohadovat, že „lomení (*Brechung*)“, jež sám připouští a jež podle jeho vlastních slov „vede k jasné rozpoznatelné nové konstrukci theologie a zbožnosti“, přesto nemá být nazýváno „zlomem (*Bruch*)“ (především na s. 121, ale též motiv se opakuje i jinde).

Tato vášnivost důrazu zůstává stěžejí srozumitelná jinak než jako přecitlivělá, ale pak i nedostatečně adekvátní reakce autora, který získal silný vztah ke středověku (až se někdy zdá tíhnout k poněkud idealizujícímu pohledu na to, co tato epocha ve své pluralitě všechno snesla – ve skutečnosti vůbec ne tak harmonicky, jak to chvílemi vyznívá) na chladnější postoje svých kolegů, jež vnímá jako jeho odbývání. Zdůrazňuje-li u reformace právě ty její kořeny, jež se zdají být jejími pozdějšími dědici opovrženy a „zapírány“, je jistě veden obavou z porušení historických souvislostí, které navíc mohou mít i aktuální význam – ale může sám významu zbavovat rozchody, jež se v dějinách uskutečnily neméně reálně? I kdyby nebyly ani „náhlé“, ani „úplné“? Leppin dovede vzbudit naléhavý dojem, jako by stál tvář v tvář oponentům, kteří snad Luthera považují za zakladatele nějakého nového náboženství a nikoli za reformátora křesťanství, v jeho době existujícího již půl druhého tisíciletí. Tento intenzivní dojem však opodstatněný není. Jistěže i protestanté na své kořeny namnoze zapomínají – ale také je vždy znovu odkrývají. I mezi laiky, natož pak mezi odborníky.

Leppinův přístup je tedy zatížen momentem poněkud iracionálním – a těžko se divit, že je jím zaplétán i do myšlenkových rozporů. Upozorníme zde ještě na jedno takové latentní napětí: Zdůraznění souvislostí mezi středním a novým věkem již dávno logicky směřovalo k tomu, aby hranici mezi nimi, jež koneckonců ve své podstatě představuje hlavně pragmatickou periodizační pomůcku, rozostřilo a učinilo prostupnější. Leppin ji však přinejmenším negativním způsobem stanovuje se značnou rozhodností, trvá-li jmenovitě na charakteristice vypuštění Lutherových odpustkových thesů do světa, tradičním počátku reformačního narativu, jako „vnitrostředověké události“ (s. 60) – ruku v ruce s příznačným příklonem ke zpochybnění, že by kdy kde visely na dveřích (s. 65nn), ba dokonce i s popřením, že by šlo o jejich „uverejnění“ (s. 55).

Ale k jakému závěru má toto tvrzení vést? Má snad nakonec reformace, jejíž začátky Leppin jindy naopak klade ještě před tuto událost, být jako celek další kapitolou středověku? Tak daleko už autor nejde. Říká, že „počátek reformace ležel ve středověku“ (s. 31), nicméně i u něho se přece jen ještě před koncem knihy objevuje na scéně „raný novověk“ – a zdá se tak (nejasně) nastupovat zhruba někde tam, kde se Luther chystá ustoupit tomu, co přijde po něm.

I tady jako by Leppin ostatně zamlčoval starší tradici, na niž takový přístup může navazovat. Pro středověk Luthera reklamoval již Ernst Troeltsch, také jedna z význačných postav „novoprotestantismu“, odřezávající se od „staroprotestantismu“ jako od čehosi, co už je ve své „nemodernosti“ současnému člověku cizí do té míry, aby se ho přímo netýkalo. I on viděl přechod k současnosti vyznačen mj. v „relativním rozdrobení“ vzájemně si konkurujících konfesí, přesto se však pointa jeho úvah stěží úplně kryje s Leppinovou, fomulovanou jako naděje, že je to právě sestoupení k mystickým kořenům reformace, jež v současnosti může „změkčit“ následky církevního rozkolu, který se svého času stal nevyhnutelným (s. 216). Leppin nicméně Troeltsche v doličné souvislosti vůbec nezmiňuje, takže se lze leda dohadovat, jaký má k jeho koncepci vztah a proč by obdobná metoda měla eventuálně vést k jinému cíli.

A tak si i přednější historikové reformace zachovávají rezervovanost. Martin H. Jung, profesor historické theologie z Osnabrücku, v internetovém recensním žurnálu historických věd uzavřel: „Abychom zůstali u téhož obrazu: i kdyby strom Martina Luthera měl „mystické kořeny“ – Leppinova fakta není důvod popírat –, jeho kmen a jeho větve přece mystiku a středověk přerostly a spolu s jinými stromy utvořily novou krajinu, jež nadále právě smí být nazývána novým věkem.“¹⁶

Leppinovo podání „transformace“ tedy budí inspirativní vzruch, ale i přetrvávající rozpaky. Doutnající konflikt se prozatím odstranit nepodařilo. Neuspěl ani elegantně působící, pouhému mdlému kompromisu nepodobný pokus formulovat obecněji přijatelný model nosné „střední cesty“, jakkoliv byl Leppinovi nabídnut ku pomoci. Podnikl jej již jmenovaný Berndt Hamm, příslušník starší generace, který se i nadále čile účastní současných debat.

Ani ten se neostýchá provokací, jak dokázal i jeho vlastní příspěvek k jubileu, originální monografické pojednání o „úžasných koherencích“ mezi „Odpustky a reformací“, chtějící zvýraznit, že obě strany kroužily kolem podobných problémů, jež papežská církev řešila nabídkou milosti „lacino“ – a Luther ji

16 Sehepunkte 17, 2017, č. 10 (sehepunkte.info/2017/10/30073.html 26. 10. 2021).

zvěstoval „zadarmo“.¹⁷ U sporu mezi kolegy se však Hamm vynasnažil najít řešení, jež by oba zastávané póly mohlo dynamicky spojit, a pro sebe je našel v pojmu *emergence*, definovaném teorií komplexních systémů, za jaký je i reformaci jistě možné považovat. Cechovní obci je předložil v úvodním příspěvku do knihy, kterou vydal spolu s Michaellem Welkerem po Leppinově lutherovské biografii, ale ještě před jeho „Cizí reformací“.¹⁸

Nezpochybnitelnou předností tohoto konceptu je, že návaznosti a dlouhodobé procesy postupných proměn, na nichž i Hammovi záleží podobně jako Leppinovi, nijak neubírá na významu, přesto však umí vysvětlit, jak je možné, že se z nich mohou celkem náhle a se značnou prudkostí vynořit i fenomény nenadále, jež by z původních komponent nešlo příčinně předjímat, a že mohou skokově proměnit celý systém. Zcela bez ohlasu tudíž tento prostředkující přístup nezůstal. Tím spíše, že Hamm se umí obejít dokonce i bez termínu epochy (alespoň v makrohistorické perspektivě) a doporučuje to i jiným, aby zbytečně ztuhlý koncept nebránil ve výhledu a nepůsobil jako bariéra, poznání spíše ztěžující než podporující. Ale stejně tak jej umí při vhodné příležitosti nadále sám užívat a nepotřebuje jej vyvracet jako zásadně nevhodný a nepřípustný, a obdobně zachází také se „zlomy“. Ulamuje tedy hroty, avšak zároveň nechává otevřenou celou paletu možností.

Leppin, jak jsme viděli, na uvedené termíny naopak reaguje dost idiosynkraticky – ale je mu třeba přiznat, že to není jediný důvod, proč Hammův koncept *emergence* nepřijal za svůj. Relativně podrobnou odpověď na návrh erlangenského kolegy podal ve stati, napsané původně pro pamětní sborník k počtě Heinze Schillinga (vydaný roku 2012) a nedlouho nato nově převzaté i do knižní edice řady Leppinových statí, krátce a charakteristicky nadepsané „Transformace“ (*Transformationen. Studien zu den Wandlungsprozessen in Theologie und Frömmigkeit zwischen Spätmittelalter und Reformation*). Zde odkazujeme právě k tomuto novějšímu vydání, neboť i na celý soubor studií, vznikajících od přelomu staletí, je zapotřebí upozornit jako na jednu z důležitějších položek autorova díla i debaty uvnitř oboru – jakož také příspěvků k jubileu, jímž výslovně chtěl být. Ba přesněji vzato dokonce ukazatelem bádání pro dobu, až se „prach roku 2017 usadí“ (VI) – a skutečně, jen co tento rok uplynul, byl sborník znovu přetištěn v nezměněném studijním vydání.

Není radno jej pominout, protože právě zde, v analytických sondách do jednotlivých konkrétních problémů či momentů *theologie* a *zbožnosti*

17 Berndt HAMM, *Abläss und Reformation. Erstaunliche Kohärenzen*, Tübingen 2016.

18 Berndt HAMM – Michael WELKER, *Die Emergenz der Reformation*, in: *Die Reformation – Potentiale der Freiheit*, Tübingen 2008, s. 1–27.

středověku i reformace, které mohou posloužit též jako příklady vzájemné provázanosti obou období, i při proměnách nakládání s tradicemi (a jedna druhé se mohou dovolávat, být přece jen spíše ve volně řazeném kaleidoskopu nežli v jednom souvislém argumentačním řetězci), předvádí Leppin sílu svých znalostí (a v neposlední řadě též šíří svého záběru). A právě zde také vede explicitní a přímou debatu s názory jiných badatelů, v níž se vlastní koncepci pokouší teoreticky fundovat. Především ve třech textech, shromážděných v úvodním oddílu knihy.

Za poměrně nejzávažnější z nich snad lze označit třetí kapitolu, o „Wittenberské reformaci a procesu transformace kulturních polarit v institucionální“, jež se nejvíce blíží ucelenému, a přitom ne pouze tézovitému náčrtu (ani tak rozbíhavému jako v „Cizí reformaci“), jak tedy vlastně reformace ze středověku povstala (s. 31–68). Pro českého čtenáře je ostatně zajímavá i proto, že je do ní integrován také případ husitství (s. 45 a 50).

Ale ve výpovědní síle jí konkuruje i kapitola druhá, jež chce být příspěvkem do rozpravy „K historickému místu reformace“, přičemž obhajuje pojmový model transformace proti jiným termínům a metaforám (s. 17–29). Především proti takovým, z nich zaznívá, že se ti, kteří jich užívají, na dějiny ohlížejí a činí je tak „prehistorií“ toho, co následovalo (s. 18). Nesouvisí ovšem takový pohled s reálnou situovaností i sebeodbornějšího historika, ze které je žádoucí vydávat počet, ale stěží možné vystoupit, a musí snad *eo ipso* implikovat zkreslující teleologizaci?

Ani Leppin nepopírá, že tu jde o nesnadné hledání velmi křehké rovnováhy. Právě zde však vykládá i důvody, proč ho neuspokojuje ani představa emergence v podání Berndta Hamma – k němuž se jinak Leppin zná hned v předmluvě jako ke spřátelenému kolegovi a nejdůležitějšímu partnerovi v diskusi (VI), a v příslušné stati jeho návrh oceňuje jako propracovanější a příhodnější než jiné, protože počítá i s potencialitami středověku, jež se buď plně nerealizovaly anebo pokud ano, pak jinde než v protestantské reformaci.

Přesto se však ptá, co vlastně získá „historický popis převzetím přírodovědného modelu“. Vždyť působí-li v kontextu přírodních věd „neodvoditelné jevy a singularity“ překvapivě, „pro kulturně-dějinný přístup jsou zrovna ony normálním případem, zatímco regularity je třeba popisovat jen s velkou zdrženlivostí“ (s. 23). Leppin se proto domnívá, že i jím užívaný termín transformace v sobě všechny Hammovy důrazy již nese či je schopen je nést – a že potom vítězí svou větší jednoduchostí a zavedeností. A v tomto bodě se vposled shodl i s těmi, kteří své námitky vedli z jiných posic; společným jmenovatelem je vždy znovu přesvědčení o nadbytečnosti pojmu, který nepřináší nic, co by nešlo vystihnout i jinými prostředky. Včetně „pronikavých systémových změn“,

jež Leppin připouští (s. 26) – na rozdíl od Hamma se však příznačně vyhýbaje výrazu „systémový zlom“.

Reformace podle Kaufmanna

Thomas KAUFMANN

Der Anfang der Reformation. Studien zur Kontextualität der Theologie, Publizistik und Inszenierung Luthers und der reformatorischen Bewegung

(= Spätmittelalter, Humanismus, Reformation, Bd. 67)

Tübingen, Mohr Siebeck 2018², XVIII + 676 s., ISBN 978-3-16-156327-0.

Geschichte der Reformation in Deutschland

Berlin, Suhrkamp 2016, 1038 s., ISBN 978-3-518-42541-1.

Erlöste und Verdammte. Eine Geschichte der Reformation

München, C. H. Beck 2017³, 508 s., ISBN 978-3-406-69607-7.

Vykoupení a zatracení. Dějiny reformace

(Z němčiny přeložil Jan Dobeš.)

(= Historické myšlení, sv. 83)

Praha, Argo 2020, 396 s., ISBN 978-80-257-3182-6.

Jak ale tedy situace vyhlíží z protilehlé strany, nakolik ji má reprezentovat Thomas Kaufmann? Zpřítomněme si ji i tentokrát prostřednictvím tří děl – přičemž můžeme zůstat právě u těch, jež Leppin uvedl ve své „Reformaci“ (taková sice byla celkem čtyři, ale stranou můžeme ponechat nejstarší, pocházející již z doby „předjubilejní“, a zároveň ušetřené výtek). O jejich předním významu není sporu; ten se počíná až při bližším hodnocení.

V obou vydáních Leppinovy knihy figuruje, s výtoku relativně mírnou, ale setrvalou, Kaufmannův spis o „Počátku reformace“, poprvé vydaný v první polovině reformační dekády, znovu a v opravené podobě však již po jejím ukončení. Z předchozí trojice Leppinových textů by mu přibližným pendantem byly „Transformace“, neboť v obou případech jde o soubor studií uveřejněných postupně a na různých místech a teprve dodatečně sjednocené. Posledně uvedený výraz přiléhá ovšem zřetelně více ke Kaufmannově knize, jež nevznikla tak, že by autor její části

pouze seřadil a opatřil stručným úvodem, ale nově je zpracoval i doplnil zcela novými texty (a také obrazovým materiálem, výrazně integrovaným do argumentačního řetězce) v místech, kde by jinak vznikly citelnější mezery. Těsněji i výrazněji je tudíž provázel navzájem; v neposlední řadě i za pomoci závěrečných shrnutí a thesís, ale také důkladnějších „Prolegomen“ o „notorické obtížnosti úkolu historiograficky smysluplně prostředkovat mezi *longue durée* a událostí“, aby nezůstalo u pouhého násobení „ekvivokace pojmu reformace“ (s. 16).

Kniha tedy tvoří syntetičtější celek – na druhé straně však rozhodně nikoli na úkor analytického ponoru. Naopak, Kaufmann se nikterak nevyhýbá minuciosnosti, o níž sám ví, že čtenáře vystavuje nemalé námaze (s. VIIⁿ). Kritickým aparátem je svazek oděn těžce, až odstrašivě; patří k těm, u nichž na značném počtu stran zůstala větší část vyhrazena poznámkám pod čarou než textu nad ní. Odborníkům ovšem všechny tyto rysy díla nabízejí vposled hlavně obohacení, byť ne právě snadno dobyté. Pokud jde o obsah, jednotlivé oddíly krouží podle nápovědi podtitulu kolem Luther a reformačního hnutí, zájímající se o kontextualitu jejich theologie, ale také jejich publicistiky a inscenace – jakožto nástrojů, jež v interakčním procesu propojily široké síť reformačních aktérů. Pro českého čtenáře může být zvlášť zajímavý druhý „paragraf“, který se cele zabývá místem Jana Husa, resp. husitství, v konstrukci tradičního řetězce, do kterého se raná reformace zařadila (s. 30–67). Nemenší pozornost si ovšem zaslouhuje i kdekterý další oddíl.

Zůstaneme-li zde přesto u povšechného odkazu, pak proto, že „Počátek“ už má povahu díla prohlubujícího, ve vztahu k vybraným tematickým okruhům (jehož existenci je dobré podržet na paměti), zatímco k představení základních kontur Kaufmannova pojetí reformace jako celku (a vlastně i způsobů práce, jichž užívá) i jeho ústředních thesís se hodí jiný spis. Leppinovou „Reformaci“ uvedený jen v prvním vydání (s. 126), a již o poznání kritičtější; proti obojímu lze však mít vážné námitky.

Ze všech svazků, jež Kaufmann reformaci věnoval, je tento nejmonumentálnější. Poprvé se v knihkupectvích objevil již roku 2009 a hned napoprvé se přiblížil tisíci stranám, které pak ještě přesáhl v revidovaném a doplněném vydání rok před vyvrcholením jubilejní dekády. Od počátku vnímán jako událost, vyšel hned v roce 2010 podruhé německy a roku 2014 ve francouzském znění. Příznačně ovšem v Ženevě; je pravda, že zejména z mezinárodního pohledu se při názvu knihy, prostě obecných „Dějínách reformace“, bylo možné pozastavit nad germanocentričností obsahu, dříve sice běžnou, ale přítomnosti již docela nedostačující: autor se fakticky soustředil na říši, byť v širším výměru, takže Švýcarsko je tu zastoupeno ještě poměrně široce, přinejmenším svými

německojazyčnými oblastmi. Také u českého čtenáře mohl dojem zúžení poněkud zmírnit fakt, že kniha již tehdy začínala od Jana Husa. Přesto šlo o největší z výtek, kterou jí i Němec Leppin uštědřil.

Stala se ovšem obsoletní, když Kaufmann v průběhu let spis doprovodil druhým, jenž z prvního vyrůstá, avšak právě soustředěným na mezinárodní rozměr reformace. Revidované vydání původního díla bylo pak již výslovně a neklamně nadepsáno jako „Dějiny reformace v Německu“. K této opravené verzi autor vedle jiných jednotlivých změn připsal i rozsáhlý epilog o presenci a podobách Luthera a německé reformace „v kultuře vzpomínání a v historickém bádání“ (s. 721–774) – jímž chtěl vyjasnit i místo vlastního díla v reformačně-historické literatuře, neboť reflexe dějin působení historických fenoménů ve vědomí pozdějších dob je dobrá „k odvracení nároků na inovativnost a uvědomění předběžnosti vlastních thesů i perspektiv“ (s. 721).

Kaufmannovi lze věřit, že tato slova mají svůj sebekritický obsah, ale zrcadlo se jistě snaží nastavit také jiným, kteří toho mají zapotřebí, a v tomto smyslu své dílo i hájí. A je třeba říci, že kritika, kterou vůči němu zamířil Leppin, byla vcelku přeměřená. Tvzení, že „kniha působivým způsobem reprezentuje pohled německého reformačně-dějinného bádání, zformovaný v 70. letech“, avšak nedostojí novějším tendencím (v 1. vyd. „Reformace“ na s. 126), ve skutečnosti již původní podobu textu vystihovalo tak málo, že vskutku působilo spíše jako pochybný nárok na vlastní „překonání zastaralého“, zaslepený nevráživostí.

Pravda je, že půdorys Kaufmannovy knihy vskutku působí dosti klasicky, takže v něm lze rozeznat obrysy ještě staršího původu než jen z druhé poloviny 20. století, částečně se tu rýsují i vazby se základy, položenými již kdysi Leopoldem von Rankem – tím spíše, že autor neprojevuje ikonoklastickou mánii a neuchyluje se k revisionistickým gestům. (V předmluvě k „Počátku reformace“ se naopak vyznal z dokonce ještě narůstajícího uznání vůči generaci svých učitelů a z pochopení reformačně-dějinného bádání jako úkolu přesahujícího a spojujícího celá pokolení badatelů, takže by se na návaznosti mělo i v tomto smyslu pamatovat neméně než u předmětu, kterým se obírají). Jenže obsah do tohoto rámce vpravený je prohloubený vskutku mnohostranně (ve zmíněné předmluvě Kaufmann poznamenal, že korektury kursu jsou ovšem nevyhnutelné, ale právě proto na ně není zapotřebí příliš upozorňovat a mají mluvit samy za sebe). Ve výsledku tedy kniha celkem vzorně obrází nejnovější stav bádání.

Mediálně-komunikativní aspekty reformačních dějin, jejichž podání přiznal i Leppin na citovaném místě „plasticitu“, jsou přítomny opravdu nápadně.

Zjevně na nich spočívá autorovo zalíbení (v celém Kaufmannově díle se kupř. až znávujícím způsobem často „inscenuje“, jak jsme se s tím setkali hned v podtitulu „Počátku reformace“ – což ovšem jistě není proti duchu nynější doby, a týž pojem neproblematicky užívá i Leppin). Ale jakkoliv silně tento rejstřík rozehrává, zůstává tu jen jedním v široké metodologické škále, ve které se s ním s různou intenzitou obměňují další přístupy theologicky, sociálně i kulturně-dějinné. Autor látku nahlíží z mnoha aspektů, takže postihuje jak kontexty „makrohistorické“, tak i dění na rovině všednodennosti. Jeho podání je veskrz jemně diferencované a opřené o detailní znalosti. Autor stěží kde uvažuje monokausálně; právě „metodické zúžení“ a jím podmíněné „smrštění“ pozorovaného předmětu naopak vytkl jako recensent Leppinově „Cizí reformaci“.¹⁹

Kaufmann však nevede proti Leppinovým pozitivně intendovaným důrazům žádný frontální útok, naopak jim do značné míry vychází vstříc a integruje je do vlastního pohledu. A bylo tomu tak již v prvním vydání; následující popis se sice přidržuje aktualizovaného, ale v tomto ohledu se změnilo jen málo. Tak může být i Kaufmannova kniha hned na záložce obálky uvedena ohrazením vůči někdejšími stereotypním představám temného středověku a reformace jakožto dílu jednoho člověka – aniž by se ovšem bylo zapotřebí vychloubat, že s nimi snad opravdu zatočilo teprve předkládané dílo. Lutherův impuls zapadá, jak se zde dočteme, do kontextu „mnohotvárných zlomů“, jež se okolo roku 1500 odvíjely v politickém, ekonomickém i kulturním životě – a svého enormního účinku by nemohl dosáhnout, kdyby si s ním neuměli něco počít mnozí aktéři nejrozličnějšího druhu (v neposlední řadě přičiněním masových médií své doby).

Uvnitř knihy se pak ani Kaufmann neptá po „příčinách“ reformace, ale po jejích „podmínkách a předpokladech“ (s. 36). Ví, že si je pochopitelně nemohla vytvořit sama (s. 25), a i on je hledá a nachází v obšírně líčeném plurálním církevním světě pozdního středověku, pro nějž obnova církve nebyla vedlejším, ale stěžejním tématem. A vlastně do téhož rámce sám řadí i formování Lutherova poznání, jež samo o sobě, dokud na jeho základě nepřistoupil k akci za účelem proměny uspořádání církve (s. 22 a znovu a podrobněji s. 126–128), také bylo pouze jedním z řady předpokladů reformace, jakkoliv ovšem nepostradatelným (s. 127).

Jistě tomu ale není tak, že by Kaufmann Leppinovi prostě přitakával; v nejednom ohledu mu skutečně docela pevně oponuje. V knize však málokdy

19 *Ein Gespenst namens Protestantismus*, Frankfurter Allgemeine Zeitung z 19. 3. 2016 (přístupné na: <https://www.faz.net/aktuell/feuilleton/buecher/rezensionen/sachbuch/buecher-zum-lutherjahr-ein-gespenst-namens-protestantismus-14133169.html>).

frontálně, spíše cestou klidné diferenciace a subtilního položení akcentu. Právě proto, že reformace jako taková začíná až skrze „jednání...“, z něhož se stala událost“ (s. 150), je důležitější otázka, „odekdy se Luther stal ve smyslu reformace církve veřejně působným“ (s. 149), než se dohadovat, zda vůbec prožil nějaký „eruptivní přelom“ (s. 148) na poznávací rovině (k popírání čehož Leppin upřel notný díl své energie). A změna otázky ovšem vede i k rozdílným odpovědím. Neboť onou iniciální událostí, od níž se překotně odvíjelo další dění, se zjevně a zřetelně přece jen stal odpustkový spor. Nadále je proto relevantní mluvit o začátku v souvislosti s rokem 1517, ovšem v jistém, jasně definovaném smyslu.

Kaufmann se ostatně řadí i k těm, kteří nadále považují za nejpravděpodobnější též zveřejnění thesí na chrámových vratech (s. 182), samo o sobě však pro něho zůstává bodem vedlejším a nikoli rozhodujícím, ať již se potvrzuje anebo odmítá. Ve skutečnosti autor připouští i váhu zásadnějších protiargumentů, komplikujících periodizační otázky: jednotlivé události jistě nemají být atomizovány a hypostazovány, ke každé se váží děje předběžné i následné (s. 156). Nemá žádný velký smysl příliš pevně fixovat ke kalendářním datům cosi, co ve své podstatě je „procesem theologického zpochybnění, publicistického potírání a tvořivé přeměny zděděné podoby církve“ (s. 21), „ve vědomém sebevymezení vůči církvi římské a za rozchodu s právními základy, jež v ní platily“ (s. 22) a se závažnými důsledky na politické, sociální i kulturní rovině.

Přesto však – má-li si pojem reformace vůbec zachovat historiografický smysl: „onen dějinný příběh, který se obvykle nazývá *reformací*, se započal jako koherentní historická spojitost poté, co širokým kruhům doposud neznámý augustiniánský mnich a profesor theologie na kurfiřtsko-saské univerzitě bez tradice zahájil kritiku odpustků a vyvolal odpovídající protikritiku. Luther stojí na počátku tohoto příběhu – ovšem nikoli jako osamělá postava... nýbrž jako ústřední figura určité osobní a diskursivní konstelace, jako osoba, na níž se hned po jejím vystoupení začali dělit duchové“ (s. 156n). Přičemž skutečnost, že právě takto se situace jevila již současníkům, padá na váhu podstatným způsobem.

Je ovšem také jisté, že Luther jakožto první mezi protagonisty, postava jednotící i rozdělující, nemohl sehrát roli nekomplikovaného hrdiny (už vůbec pak Kaufmann nepatří mezi ty, pro něž by byl hrdinou národním), který by všechno řídil podle své osobní vůle; ani o tom není třeba vést spor. Podobně jako o liniích kontinuálně navazujících na pozdní středověk. Ty podrží svůj význam, pro Kaufmanna výslovně „bezpochyby značný“; vždyť „tyto faktory zapůsobily i na to, jak reformace dosáhla svého účinu“ (s. 157). Jenže pro stanovení počátku hrají roli podružnou.

A už vůbec za „odostřenou“ považuje autor otázku, nakolik má sama reformace mít „středověkou“ či „novověkou“ povahu (s. 20). Mj. i díky úspěšnému zavedení konceptu raného novověku jako epochy *sui generis*, s níž na rozdíl od dřívějšího neurčitěji obecného „novověku“ není spojen dojem, že se jí snad postuluje současný, „moderní“ charakter historických událostí. Uprostřed této epochy reformace představuje etapu (s. 23), jež ale ani tak neztrácí „epochální“ význam ve smyslu „centrální významnosti“ (s. 23), neboť zůstává „pronikavým zářezem či „přelomem“ – předně „v dějinách církve a křesťanství“, ale v důsledku jejich významu pro „sociální ústrojí“ oné doby nutně i pro společnost jako celek (s. 23).

Výraz „přelom“ je tedy Kaufmann ochoten zasadit do uvozovek, nicméně nevidí důvod se ho úplně vzdávat. Neužívá jej jako bojové heslo, protože je mu zřejmé, že k reformačnímu navazování a zpřetrhávání je možné se vyjadřovat jediné „s pečlivou rozvahou“, aby vždy zůstalo přítomno obojí a důraz na žádný moment nepopřel přítomnost druhého (s. 26). Ale také od něho neustupuje, sám se přiznává k pohledu, který přece jen vidí „naklonění vah ve prospěch diskontinuity – jediné ono ospravedlňuje, abychom historický pojem reformace užívali i nadále“ (s. 26). Fakticky sice existovala pouze „jako souvislost rozličných městských a teritoriálních reformací“, jako taková však přece jen ano (s. 32).

Kaufmannovi se tedy reformace pojmově nerozpadá „v sérii hospodských rvaček“ jako třicetiletá válka Kusejrovi v povídce Ivana Vyskočila – což, jak si ještě připomeneme, je nebezpečí, jež se reálně vznáší nad některými částmi současného dějepisectví reformace. Pro tuzemského čtenáře ovšem v této souvislosti není bez zajímavosti, proč se u Kaufmanna v uvozovkách ocitá i česká „reformace“, která dosud nebyla vnímána jako rozpad „latinského“ křesťanstva, třebaže uvnitř evropské reformace si zachovala čestnou presenci (s. 27).

Ostatně obezřetnost vůči datačním fixacím a naopak zase respekt k procesuálnímu charakteru dějin bere Kaufmann natolik vážně, aby i počátky reformace vnímal graduálně. Se spory o odpustky spojuje přesně vzato prvotní formování reformačního hnutí, ale za „vlastní zahájení německých reformačních dějin“, tj. postupného převzetí odpovědnosti za organizaci církevních poměrů do rukou teritoriálních vrchností říše, může i on označit wormský sněm v roce 1521 (s. 299). Podobně se u něho jeví též situace okolo termínu *ad quem*, a po pravdě řečeno právě v tomto ohledu může až překvapit, jak málo cítí potřebu stanovovat v chronologickém členění nějakou důslednou protiváhu proti Leppinovu.

Oddíl, nadepsaný „Reformace v říši“, totiž v Kaufmannově knize končí vlastně již rokem 1530, ve kterém se zrodilo augsburské vyznání víry, a pak již se

líčení chýlí k epilogu. Ve své polovině statný svazek stále ještě krouží kolem dění ve 20. letech 16. století, v nichž tak zjevně spočívá jeho hlavní těžiště. Oproti Leppinovu se tedy posunuje pouze nepatrně a v důrazu na „mladého“ Luthera se oba autoři mnohem spíše shodují, než rozcházejí. Co jindy bývá klasifikováno jako reformace pozdní a překrývá se již s „konfesijním věkem“, chápaným i jako období *sui generis*, je v Kaufmannových „Dějínách“ jakožto „druhá etapa“ (s. 24) zastoupeno, ale již střídmeji, s reformací přímo související, ale ne s ní jednoduše ztotožněno.

Odtud také vyplývá, že „Dějiny“ ve svém celku pojednávají poměrně více o reformaci v městech než v teritoriích. Přesto nekončí abruptně, ale velmi logicky docházejí až za augsburský smír, uzavřeny kapitolou o konfesijních kulturách, jež se etablovaly v podmínkách tímto smírem kodifikovaných (jak je ostatně, spolu se jménem autora konceptu, krátce zmínil v závěru své knížky i Leppin) – a nechávají otevřený výhled i k návaznostem ještě mnohem dlouhodobějším, dosahujícím až do současnosti: „Reformace nabízí příběh dlouho trvajících, vposled však naveskrz úspěšného procesu civilisace pluralizovaného křesťanského náboženství... Náboženství existuje a působí imponujícím dojmem jako takové, tj. jakožto náboženství, v rozmanitých subsistenčních faktorech, s nimi, na nich a pod nimi. Reformace stojí na počátku pokračujícího, dodnes neuzavřeného dějství diferenciací latinsko-evropského křesťanství, jež ruku v ruce s jeho globalizací, masivně uvozenou v 16. století, ovlivnilo veškeré dějiny a náboženskou kulturu lidstva, podle kontextu větší či menší silou“ (s. 773).

Ani Kaufmann, který je ostatně sám theologem, tedy nijak nepřehlíží náboženské jádro jako prvotní hybný impuls i zůstávající podstatu a sjednocující jmenovatel reformace. Metodicky ji však nechce zužovat ani na ně, neboť historickou skutečností je právě jeho fascinující proniknutí do nepřehledného množství jiných životních poloh (a to již za jejich novověkého předznamenání), v nichž se svým účinkem může stát zajímavým i pro leckoho, koho nezajímá jako takové, ale zprostředkovaně se ho přesto týká.

Vůbec, shrneme-li předchozí pozorování: Kaufmannova stanoviska se od Leppinových sice liší, nikoli však diametrálně a nemůže být vážně považován za charakteristického nositele překonaných postojů, proti nimž se Leppin se svým obrazoboreckým furem vymezuje – jakkoliv to tento občas sám naznačuje a někteří z jeho zastánců zřejmě i považují za hotovou věc. V každém případě Kaufmann sám roli, již mu přisuzují, hrát nezamýšlí, a má k tomu dobré důvody. Spor o etikety odmítl vést hned v první kapitole, kde zároveň vyjadřuje i pochopení pro motivy, které k němu mohly vést: „Že dekontextualizace, obzvláště Luthera, jež

nebyly prosté heroizací, vedly v dalším bádání nezřídka k usilovným snahám o jeho „rekontextualizaci“ ve středověku, ba i k objevování středověkého Luthera, tedy neudivuje. Ale skutečně získáno tím bylo jen málo. Neboť dnes již stěží někdo může zpochybňovat, že všechny ony atributy – středověký, předmoderní, mimočasově evangelický, moderní atd. – jsou umělými konstrukty“ (s. 13).

Proto se autor kvůli nim nemíní zbytečně rozčilovat a přenechává tuto zábavu těm, kteří se chtějí prát o „nároky na uplatnění, jakým bývá připisována působivost v neposlední řadě na obzoru aktuálního střetání o náboženskou konkurenci a ekumenu“ (s. 20). Kdo se k nim chce přiřadit, nechť se v těchto slovech pozná, ale Kaufmann v této souvislosti Leppina nejmenuje. Naopak ho uvádí v epilogu (příznačně s odkazem k jeho „Transformacím“) jako svědka svého pozorování, že „nikdo, kdo zdůrazňuje, že reformace představovala historický „přelom“, nebude moci popřít hluboce založené vazby ke kulturnímu světu pozdního středověku; nikdo, kdo zdůrazňuje kontinuální linie mezi reformací a středověkem, nebude moci zneuznat, že Luther a jeho spojenci to, co zdědili, všelikým způsobem „transformovali“, ale také radikálně pozměnili nebo i zrušili“ (s. 767).

Právě ve zpřítomnění koexistence obojího prvku spatřuje Kaufmann (*de facto* si tak dává vzájemně za pravdu s Köpfem) pozitivní dědictví tübingské školy, jež se předně zajímala o spojitosti v oblasti theologie a zbožnosti – zatímco Moeller vyšel od „sociálních, právních a kulturních pojítek a afinit mezi městy a reformací“ (s. 767), přičemž však i to učinilo obsoletním „klasicko-protestantský pohled na dekadentnost pozdního středověku, činící reformaci jakoby „nevýhnutelnou““ (s. 768). Obě badatelské tradice se tak vůbec nemusejí potírat, naopak se mohou vhodně doplňovat. Kaufmann sám (s oběma se setkal již jako student přímo v jejich „velehradech“) se v tomto smyslu staví na posici ve zdravém středu – a po pečlivém přezkoumání mu těžko nedat zapravdu, že ji opravdu vyvážil lépe, než se prozatím daří Leppinovi.

V „zápasu titánů“ tedy göttingenský profesor svými analyticko-syntetickými schopnostmi vynikl a jeho „Dějiny reformace v Německu“ tento úsudek podstatným způsobem podepírají. Že přesto nemohou být stejně silné po všech stránkách a použitelné k čemukoli (natožpak lépe než všechny práce Leppinovy), by mělo být samozřejmé. Co od nich lze očekávat a co už méně, vyplývá zčásti již z některých vědomých vymezení, s nimiž jsme se mezitím setkali. Nemohly se vyhnout ani některým drobným věcným chybám na tematických periferiích, notabene při svém rozsahu. A jemu navzdory: jak jedna perspektiva stále znovu doplňuje druhou, navzájem si také ubírají místo, takže zajímá-li se kdo o některou jednotlivou fasetu (včetně theologické), může pořád ještě nabýt dojmu, že přišla až příliš zkrátka. Přesto

však, kdo se zajímá o celkový obraz „rané“ reformace v prostoru říše, najde právě zde zdroj z nejlepších, jaký není radno pominout.

Kaufmannovu knihu tedy právem doporučil již ve své recenzi na první vydání Heinz Schilling (který na ní v neposlední řadě ocenil právě i to, že reformace jakožto konkrétní etapa dlouhodobějších dějinných procesů zde opět nabyla jasnějších kontur) odborníkům jako klasické referenční dílo a ostatním čtenářům jako poutavě a barvitě sepsaný zdroj bezpečných informací.²⁰ Po pravdě řečeno, u laiků půjde o náročnější zájemce, kteří se jen tak nezaleknou nejen cizích slov, ale právě i vnímání širokého a zároveň detailně prokresleného panoramatu, při jehož procházení je zapotřebí ledacos podržet na paměti. Avšak lze souhlasit, že k autorovým kvalitám patří i schopnost dějiny neredukovat na jednu zvolenou linii, a přesto je převyprávět jako soudržný příběh. A že autor sám myslel na různorodé publikum, dokazuje vícestrannost rozsáhlých příloh, k nimž patří jak dostatečně obsáhlé poznámky a důkladná bibliografie pro ty, kteří se chtějí pouštět dál, i několikery rejstřík, tak i chronologická tabulka, pojmový glosář, biogramy, mapy a ilustrace.

Leppin ovšem ve druhém vydání své „Reformace“ přenesl dřívější pod-
míněné studijní doporučení na již také zmíněný novější přehled reformačních dějin z Kaufmannova pera, od počátku reflektující evropskost reformace (v níž se křesťanský život zdaleka pouze nerozpadl do národních partikulí, ale nově se formoval právě i jeho mezinárodní rozměr). Ten tudíž nezbytně zahrnuje také dění v ostatních evropských zemích, ba i jeho globální důsledky (přesahující hranice protestantismu, v Evropě i mimo ni). Přesto však je vcelku stručnější, resp. i jinak čtenářsky přívětivější a odlehčenější (velmi výrazně u kritického aparátu, který sice úplně neodpadl, ale o jeho přetíženosti nemůže být řeči; pomůckou k prohlubujícímu studiu se nyní stává spíše seznam literatury).

Posun k populárnější vědeckému tónu naznačuje již titulní list, na němž prosté „Dějiny reformace“ sestoupily do podtitulu, zatímco místo hlavního názvu zaujali barvití „Vykoupení a ztracení“. Celkově se s tímto posunem zdá souviset i menší opatrnost vyjadřování. Místo stálého vyvažování řečeného novými a novými charakteristikami a dovětky, s nimiž se je v Kaufmannových textech možno setkat tím více, čím akribičtější jsou odborné, se objevují stručné a úderné, avšak tím i jednostrannější charakteristiky, jež si někdy slouží dokonce riskantně anachronickými termíny soudobého „žurnalistického“ diskursu.

Ve skeptičtějších čtenáři, který má neblahé zkušenosti s revolucionáři i s protestantským sektářstvím, vyvolá spíše obtížné otázky než prosté nadšení

20 V *Süddeutsche Zeitung* z 31. 10. 2009.

mj. epilog, přiznávající se ke „Kouzlu počátku“, jakým byla obestřena reformace raná jakožto „laboratoř náboženských možností“ dosud nevyzkoušených a neostýchajících se ani utopických vyhlídek (v originálu s. 425–427, v překladu s. 321n). Způsob, jakým badatel, který se také přiřadil k odmítajícím dát v ohlédnutí bezvýhradně za pravdu Lutherovi proti Karlstadtovi (kritickou edici jehož děl připravuje tým, v jehož čele Kaufmann stojí), současníkům doporučuje, aby se inspirativnímu kvasu „jarního rozkvětu“ otevřeli, může zapůsobit až naivně. Ale kdo se zaražen do jeho vět zahloubá, zjišťuje, že i v této podobě přece jen mohou být dostatečně rafinované, aby ve skutečnosti zvaly k zamyšlení jak nad možnostmi, tak i nad mezemi entusiasmu. Neboť jakkoliv autor chce oslovit široké publikum aktuálností pojednávaného předmětu a aktualizovatelností jeho odkazu ve změněných poměrech, zůstává zároveň sám jedním z nositelů „střízlivého historického rozumu“, který jistá „očekávání... pokládá za poněkud blouznivá“.

Jinak orientovaní čtenáři by v textu možná zdůraznili zase jiné provokativní momenty. Volkeru Leppinovi pochopitelně kazilo dojem z četby nerozpačitě důrazné užívání kdekerého výrazu, který se on sám po léta snaží kolegům vymlouvat. Jako výraz přímé oposice tu působí jmenovitě kapitola, nadepsaná „Na počátku stál Luther“ (s. 17n; 20n) – byť v jasně vysvětleném smyslu, který Kaufmannovi nebrání vzápětí panoramaticky vylíčit situaci „Evropského křesťanstva kolem roku 1500“ podobně jako Leppin (u obou si odpovídá také koncový bod časových tabulek u nantského ediktu z roku 1598 – jímž ovšem ve skutečnosti nekončí líčení, sledující hutně, ale plynule i působení odkazu reformace následujícím dobám, v globálním protestantismu i za jeho hranicemi, a proměny chápání i zkoumání tohoto odkazu, v reformačních jubileích i ve vědecké debatě, až po současnost). Leppin tedy sice uznal, že Kaufmannovo dílo dostalo krásné roucho, a to nejen ve vnější výbavě, ale i v „moderních kulturně-historických způsobech nakládání“ s látkou, nicméně tradiční soustředění na počátek u Luthera zůstává neuralgickým bodem.

Zbývá doufat, že trvající spor ještě alespoň bude produktivním. Jemu navzdory také tato Kaufmannova kniha představuje nejen čtivý, ale též silně spolehlivý a (měřeno jejím rozsahem) i potěšitelně obsáhlý přehled vědomostí na úrovni současného stavu bádání, seznamující též s důležitými problematy, o nichž se v něm dnes diskutuje. Záměr se tedy v zásadě zdařil velmi dobře a nikterak tuctový výsledek byl obratem odměněn novým úspěchem: poprvé uveřejněno roku 2016, na vrcholu oslav již dílo doznalo nově přehlednutého vydání. Tehdy také po celé týdny stálo v čele žebříčku bestsellerů magazínu

„*Spiegel*“. Přiměřeně koncepci knihy šlo ovšem též o úspěch mezinárodní. Anglický překlad se připravuje v Oxfordu, ještě před ním však stačil vyjít italský, srbský – a tentokrát také český.

Martin Nodl jakožto historický redaktor nakladatelství Argo, jež titul zařadilo do edičního plánu, touto volbou opět jednou osvědčil svůj rozhled i pohotovost v akci. Pro českou reformačně-dějinnou literaturu jde o jasné obohacení – třebaže autor beztak již choval lichotivé mínění, v knize vyjádřené, že tuzemské bádání o reformaci je tím, jež se na východní straně někdejší „železné opony“ po jejím pádu rozvinulo spolu s polským a slovinským nejintenzivněji (s. 423; 317).

Jediným momentem, který uznání vůči počínu Arga nutně kalí, je nedotažená redakce jazyková. Ne že by překlad Jana Dobeše musel být označen přímo za špatný; přece se však neubráníl netoliko jazykovým nepřesnostem, ale také věcným chybám, jejichž přítomnost i počet naneštěstí ztěžují použití knihy k účelu, k němuž by jinak mohla sloužit opravdu dobře, totiž její nasazení jakožto učebnice (jen jako jeden příklad z mnoha, trpce zábavný: slavné vodítko, podle něhož Luther jakožto překladatel Bible chtěl s pozornou učenlivostí „hledět na ústa matce v domě, dětem na ulicích, obyčejnému člověku na trhu“, citované na s. 196 předlohy, se na s. 151 převodu změnilo v tvrzení, že „tomu přihlížel wittenberský reformátor ‚s otevřenými ústy‘“ udiveného hlupáčka).

Snadněji prominutelný je jiný deficit oproti originálu: vynechání velmi bohatého ilustračního doprovodu, byť ten v souladu s Kaufmannovými zvyky nepředstavoval jen vnější přídavek, ale spíše obohacující dimenzi obsahu (na niž také Leppin ve svém popisu výslovně upozornil a ocenil ji). Snadno však pochopit, že jeho podržení by celý podnik učinilo výrazně a dost možná i ničivě náročnějším pro nakladatele i pro zájemce o koupi.

RECENZE

Steffen PATZOLD

Wie regierte Karl der Große? Listen und Politik in der frühen Karolingerzeit

Köln, Greven Verlag 2020, 128 s., ISBN 978-3-7743-0929-6.

Steffen Patzold patří mezi přední německé odborníky na problematiku raného a vrcholného středověku. Mezi hlavní oblasti jeho badatelského zájmu již dlouho patří politické a církevní dějiny Franské říše. Od studia klášterů se postupně přesunul k dějinám franského episkopátu¹ a politickým strukturám raného středověku obecně. Široké pole témat, kterým se Patzold v posledních dvou dekadách odborně věnoval, pokrývá dobu od stěhování národů až po vládu sálské dynastie. Takto získaný nadhled autor navíc dovede umně zužitkovat v podobě krátkých výstižných monografií o metodologicky komplikovaných otázkách raného a vrcholného středověku, jako tomu bylo v případě jeho knihy o středověkém feudalismu.²

K samotným franským dějinám se Steffen Patzold vyjádřil již v několika monografiích a v celé řadě studií. Spektrum sahá od prací věnovaných počátkům Franské říše, na kterých pracoval například s Mischou Meierem, přes studie věnované církevním dějinám a otázkám vlády a státní organizace, po nejnovější badatelské počiny, které se týkají zejména doby Karla Velikého.³

Pro Patzolda je příznačná snaha o popularizaci historické vědy, aniž by se však uchýloval k úlitbám na straně odbornosti textu.⁴ Přesně v tomto duchu je napsána i nejnovější monografie o způsobu panování Karla Velikého, která je sice nesena v popularizačním duchu, avšak nepostrádá poznámkový aparát – ostatně je nutno podotknout, že autor nepracuje zdaleka jen s vydanými prameny, ale i se značným počtem rukopisů a kniha samotná je značně inovativní přístupem k pramenné základně.

Steffen Patzold tu navazuje na svá studia týkající se vývoje struktur a organizace Franské říše. Ve čtyřech kapitolách pojednává o problematice vlády ve Franské říši za Karla Velikého, a to na pramenné materii seznamů a kapitulářů, které však chápe též jako „seznamy“, jak bude

1 Srov. disertační práci: Steffen PATZOLD, *Konflikte im Kloster. Studien zu Auseinandersetzungen in monastischen Gemeinschaften des ottonisch-salischen Reichs*, Husum 2000, resp. habilitační práci: S. PATZOLD, *Episcopus: Wissen über Bischöfe im Frankreich des späten 8. bis frühen 10. Jahrhunderts*, Ostfildern 2008.

2 Viz popularizační monografie S. PATZOLD, *Das Lehnswesen*, München 2012.

3 Srovnej: S. PATZOLD – Mische MEIER (Hrsg.), *Chlodwigs Welt: Organisation von Herrschaft um 500*, Stuttgart 2014; Annette GRABOWSKY – Christoph HAACK – Thomas KOHL – Steffen PATZOLD (Hrsg.), *Einhard's Briefe: Kommunikation und Mobilität im Frühmittelalter*, Seligenstadt 2018; S. PATZOLD, *Presbyter: Moral, Mobilität und die Kirchenorganisation im Karolingerreich*, Stuttgart 2020.

4 Viz S. PATZOLD, *Ich und Karl der Große: das Leben des Höflings Einhard*, Stuttgart 2014.

dále nastíněno. Jedná se tedy v metodologické rovině o jistý druh „návratu k pramenům“, jak jej v českém prostředí známe např. u Libora Jana.⁵ V úvodu knihy se Patzold vymezuje vůči dosavadní historiografii. Bádání se podle něj doposud zabývalo zejména dvěma druhy otázek: jednotliví badatelé tedy buďto řešili problematiku, zda lze o raně středověkých či obecně předmoderních politických strukturách hovořit jako o „státech“,⁶ nebo se zajímali o to, jak daným strukturám rozuměli současníci – zda existovalo nějaké povědomí společné sounáležitosti, případně jak o dané politické struktuře uvažoval panovník a jeho okolí.⁷ Tyto otázky si Patzold záměrně neklade a namísto toho se snaží postihnout „vládní praxi“ jednotlivých aktérů veřejné politiky – ať už jde o panovníka či o říšské elity. Na poměrně jasně definovaném pramenném materiálu se tak autor snaží postihnout, jak Karel Veliký a franští velmoži „dělali politiku“ okolo roku 800.

Po úvodním představení problematiky shrnuje autor ve druhé kapitole zásadní skutečnosti, které jsou nezbytné pro pochopení účelu říšské správy a ideových základů, z nichž vychází. Primárně se jedná o každoroční válečná tažení a ideu křesťanského universalismu, která v říši Karla Velikého dostala nový impuls v podobě snahy o unifikaci a reformu kultu a vzdělání. Tyto tři hlavní složky autor lapidárně shrnuje do triády „*Krieg, Kult, Wissen*“ (s. 16). Nastiňuje zde také základní problémy a způsoby komunikace v raném středověku, kdy poukazuje na možnosti, jak se vůbec panovník mohl dozvídat informace o nových událostech, a bohužel jen lehce se dotýká i významného okruhu otázek kolem vztahu písemné a ústní kultury v převážně orální společnosti. Vůči pojmání raného středověku jako převážně orální společnosti se autor vymezuje spíše kriticky (s. 75).

Podle autora vedla Franská říše takřka každý rok války, na které bylo třeba vše organizovat a vybírat potřebné dávky. Vysokou míru organizace potřebovala též franská církev a vzdělávací systém. V neposlední řadě pak bylo třeba mít přehled o statcích a obyvatelstvu pro krizové případy, kdy bylo například potřeba přerozdělovat potraviny či jiné zásoby. Zásadním nástrojem, skrze který mělo být této organizační činnosti dosahováno, byly právě seznamy. Autor tak ve třetí kapitole ukazuje, jakou úlohu měly rozličné seznamy pro fungování Franské říše a zejména franské správy. Jeho přístup je inovativní a nebyl by možný bez předchozího letitého studia pramenů k dějinám franské správy.

Seznamům jako specifickému zdroji informací pro franské dějiny nebylo doposud v bádání věnováno mnoho systematické pozornosti. Výjimku představují spíše jednotliviny, jako například známý dokument o Svaté zemi z doby Karla Velikého.⁸ Většina textů je

5 Viz např. Libor JAN, *Václav II. a struktury panovnické moci*, Brno 2006, (recenze ČČH 104, 2006, s. 918–921).

6 Z českého prostředí viz zejm. debata ohledně počátků Velké Moravy. Jiří MACHÁČEK, „Velkomoravský stát“ – kontroverze středoevropské medievistiky, *Archeologické rozhledy* 64, 2012, č. 4, s. 775–787. Ivo ŠTEFAN, *Mocní náčelníci od řeky Moravy?: poznámky ke struktuře raných států*, *Archeologické rozhledy* 66, 2014, č. 1, s. 141–176.

7 V Čechách se této problematice dlouhodobě věnuje Václav Drška. Viz Václav DRŠKA, *Dějiny Burgundska: Nomen Burgundiae ve středověku*, České Budějovice 2011.

8 Michael McCORMICK, *Charlemagne's survey of the Holy Land: wealth, personnel, and buildings of a Mediterranean church between antiquity and the Middle Ages; with a critical edition and translation of the original text*, Washington DC 2011.

porůznu roztroušena a zpravidla nebyla doposud zeditována. Už samotný sběr pramenného materiálu a jeho základní systematizace je přínosem pro poznání dějin franské správy. Patzold se ve výkladu o franských seznamech pochopitelně dostal i k otázce franských kapitulářů, které jsou vlastně seznamy *sui generis*. Patzold výstižně poukazuje na jistou definiční fluidnost, která se okolo raně karolinských kapitulářů vznáší. Již jejich edice, kterou pořídil v roce 1883 Alfred Boretius, se podle něj vyznačuje řadou problematických míst – zhruba dvacet dokumentů by mělo být vyřazeno, čímž by jich zbylo okolo padesáti.

Autor dále poukazuje na skutečnost, že tato edice do jisté míry mate čtenáře již svými nadpisy, které si podle kontextu vymyslel sám Boretius, a které obsahují právě slovo kapitulář. Ten však raně karolinské prameny znají spíše zřídka (s. 59n.). Podobně jako při dekonstrukci pramenné základny k dějinám feudalismu ve Franské říši i v tomto případě Patzold poukazuje na to, že vlastně není mnoho skutečností svědčících pro to, aby se slovem kapitulář označovala nějaká specifická skupina pramenů a byl jí přikládán zvláštní právní význam – alespoň tedy v časech Karla Velikého (s. 70).

Vzhledem k tomu, že se Patzold již dlouhou dobu věnuje franským pramenům narativní, diplomatické i právní povahy (viz jeho publikační a editorská činnost) a zároveň reflektuje nejnovější německé a anglosaské bádání, dokázal podat neotřelý pohled na vládní praxi Franské říše okolo roku 800. Studie se zaměřila na inovativní studium jednoho specifického druhu písemných pramenů, a to franských seznamů. Nejedná se tedy o přehledový a komplexní popis správy a organizace Franské říše za Karla Velikého, ani o případovou studii, která by ukazovala na každodennost franského panovníka. Namísto toho autor ukázal na možnosti výkladu doposud spíše opomíjených pramenů, které podle něj ukazují na pozoruhodný smysl pro organizaci a pro plánování v prostředí dvora Karla Velikého. Bez těchto pramenů a myšlenkových konceptů, které stály u jejich zrodu, by podle autora bylo daleko těžší spravovat v raném středověku říši rozkládající se od Hispánie k Labi.

Seznamy měly být užívány běžně, pro organizaci válečných tažení a výběru dávek či pro pomoc oblastem postiženým hladem. Neužíval je přitom pouze panovník a jeho okolí, ale i jednotliví velmoži a královští úředníci. Dějiny správy, hospodářství a mentality, která stála v pozadí, ukazují v Patzoldově podání na zřejmý kvalitativní posun, ke kterému došlo za raných Karlovců oproti době merovejské. To jen dále potvrzuje neudržitelnost koncepcí vycházejících z tezí H. Pirenna o úpadku franské správy za karolinské dynastie. Ostatně právě seznamy mohou dobře sloužit k prohloubení poznání hospodářských dějin Franské říše.

Zejména je však třeba upozornit na vyzývavou interpretaci raně karolinských kapitulářů, které autor odmítá chápat jako ustálený právní žánr, nýbrž je řadí do kontextu ostatních raně karolinských seznamů. Publikace Steffena Patzolda si zaslouží pozornost nejen zájemců o franské dějiny a raně středověké rukopisy, ale může být metodologicky či kontextově přínosná i pro badatele, kteří se věnují českým raně středověkým dějinám.

Martin Šenk

Josef ŽEMLIČKA

Konec Přemyslovců. Skladba a fungování jejich pozdní monarchie

Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2020, 722 s., ISBN 978-80-7422-752-3.

Obsáhlá monografie Josefa Žemličky, věnovaná závěru panování přemyslovské dynastie, není solitér. Je šestým svazkem promyšleně budované řady, která sleduje téma již od prvních zmínek o Přemyslovcích.¹ V posledním svazku dlouhodobého projektu předkládá autor bilanční a syntetizující text, zamýšlející se nad tvářností závěrečné části období vlády přemyslovské dynastie a nad mechanismy fungování jejího světa.

Autor začíná charakteristikou společnosti počínaje šlechtou a nesvobodným (nebo polosvobodným) obyvatelstvem konče. Rozpětí pojmu šlechta bylo velké a Žemlička právem poukazuje na nejasné hranice kategorií, jako je např. vladyka. Mezi vládnoucí vrstvy patřilo nesporně duchovenstvo, na scéně 13. století se objevili měšťané a zůstávali obyvatelé venkova. Existovalo ovšem i hledisko nacionální, dělící obyvatele českého území na Čechy, Němce a Židy. Všechny tyto horizonty propojovala nebo naopak oddělovala hranice a charakter vlastnictví – sídel, nemovitého majetku, zejména půdy, příjmů – a sociálních vazeb. Mezi určující faktory sem patřila sňatková politika, což opět souviselo s majetkem, s kategoriemi souhlasů příbuzných atd., neboť v sázce byla atomizace majetku.

Specifické téma představuje církev. I ona kopírovala stav moci a společnosti, chápala se jako složka pečující o duchovní správu a tomu podřizovala svou organizaci a její hmotné zajištění. Dosah této správy byl stále ještě malý, pomalu postupovala limitace farností. Složitost problému podtrhoval proces vznikání městských farností. O kompetence v tomto procesu zápasila církev s panovníkem. Jiný problém církevní organizace představovaly žebrové řády, které s klasickým klérem bojovaly o postavení v městské společnosti. Na scéně zůstávaly také tradiční řády, které zápolily o místo na slunci a o majetek. Svou roli hrála patronátní práva a spory o desátek. Nemalý zdroj církevních příjmů představovaly odpustky, charakteristické zejména pro závěr přemyslovského panování, a zbožné dary. Významnou roli hrály imunity a exempce, což vše dokumentuje složitou cestu k emancipaci církve.

Detailní znalost pramenů umožňuje autorovi, aby na různých lokálních příkladech ukazoval církevní taktiku a její střety se zájmy světské moci. Jiným lakmusovým papírkem středověkých církevních poměrů byly zmíněné odpustky, další zdroj církevních příjmů, významný stejně jako zbožné dary. Cílem bylo – zejména u řeholních institucí – participovat na pozemkovém majetku, který se stával základem stability všech vládnoucích vrstev společnosti. U církve tento vývoj poněkud brzdila kategorie nucených směn, kterou panovník využíval zejména při zakládání měst. Nelineární byl život příslušníků církve,

1 Josef ŽEMLIČKA, *Čechy v době knížecí (1034–1198)*, Praha, NLN 1997, 660 s., ISBN 80-7106-196-4, (2007); TÝŽ, *Počátky Čech královských 1198–1253. Proměna státu a společnosti*, Praha, NLN 2002, 964 s., ISBN 80-7106-140-9; TÝŽ, *Přemysl Otakar II. Král na rozhraní věků*, Praha, NLN 2011, 752 s., ISBN 978-80-7422-118-7; TÝŽ, *Království v pohybu. Kolonizace, města a stříbro v závěru přemyslovské epochy*, Praha, NLN 2014, 671 s., ISBN 978-80-7422-333-4; TÝŽ, *Do tří korun. Poslední rozmach Přemyslovců (1278–1301)*, Praha, NLN 2017, 590 s., ISBN 978-80-7422-566-6.

a často nebyval v souladu s teoretickými ideály. Zlepšení správy církve i laické společnosti proto souviselo nejenom s kodifikací a vymáháním kanonických principů života, ale také s kontinuálním budováním církevní správy. Farní síť narůstala zahušťováním (to je jediný představitelný způsob vývoje v této oblasti) a byly do ní vkládány další prvky – arcijáhenství a děkanáty. Kontrolu stavu zajišťovaly vizitace a synody.

Protějškem i součástí světa církve byl svět laiků. Kromě tradiční venkovské zemědělské složky se v něm stále více prosazoval nový městský živel usazený v královských a nekrálovských městech vykazujících řadu znaků, mezi nimi např. nákladná opevnění a mnoho nových výsad.

Do katole připraveného terénu vstupuje Josef Žemlička s dalšími komplementárními tématy. V první řadě mu jde o královskou moc samotnou. Od obecného evropského pohledu na panovnickou moc vstupuje do českého prostředí, kde má i český panovník dvě těla – fyzické a sakrální. Panovník se stává sponou kontinuity regna – raného státního útvaru. V kontextu s postavením českého regna k říši si Žemlička všímá významného rozdílu – zatímco říšští *Landesherren* získávali svá práva postupně v závislosti na panovníkovi, měl je český vládce „odedávna“. Jde o aspekt, na nějž se v diskusích o vztahu českého regna k říši zapomíná. Také okolí panovníka, zejména jeho dvůr (jehož součástí byla tzv. kaple – církevní a administrativní součást panovnických struktur), se podílelo na formě vlády nad společností a na konstrukci státního aparátu. Další funkční vrstvy tvořili *familiars* a řada konkrétních úředníků, což vše vedlo k vytvoření zemských a dvorských institucí. Na řadě příkladů autor ukazuje, jak tuto oficiální strukturu naplňovali konkrétní lidé, kteří v ní soupeřili o zisky, vyhledávali přímluvy a protekce – třeba i formou sňatkové politiky, konspirování atd.

Protiváhou i součástí toho všeho byla rodící se zemská šlechtická obec, jejíž cestu lze stopovat např. při sledování vývoje sněmů, zemského soudu až k instituci zemských desek (později i krajských desek) garantujících šlechtický majetek. Celý tento proces rámovalo vyvazování vládnoucích vrstev společnosti ze starých forem panovnických práv. Jejich formu panovnických regálů rozměňovaly konkrétní situace a vztahy šlechty a církve usilující o stabilizaci svého postavení. Účinným nástrojem, pokud jde o církve, zde byly imunity, které zvolna přecházely z výjimek v systém, díky němuž oproti panovníkovým nárokům vystupovalo právo instituce a země. Právo (ostatně podobně jako stabilizace starých zvyklostí nebo novot) doprovázelo všechny složky společnosti – včetně kanonického práva církve.

Všechny tyto posuny vedly k formám dvojího panování, při němž vládce odlišoval své *dominium speciale* od obecného panování – *dominia generale*. Základem byl panovníkův půdní regál sahající do doby knížecí, významnou roli hrály daně, rovněž archaického původu, důležitá regália byla mýta a cla nebo kategorie odúmrti a mincovního a horního regálu.

V tomto složitém světě se pohybovali přemyslovští králové, jejichž úspěšnost se mohla hodnotit až poté, co více než desetiletí měřili své síly s regnem a jeho společností. Opírali se přitom o své aparáty, jejichž součástí byla zmíněná kaple a řada dvorských titulářů. Partnery a opozicí jim byli *barones*, církevní hierarchie a laické i duchovní instituce – a to i v mezinárodním měřítku.

Toto vše vypovídá o Václavu II., jehož osobnost i jej obklopující realie lze dosti detailně rekonstruovat. Byl rozhodně králem vzdělaným, opírajícím se o administrativní aparát a svou radu. V lecčems se snažil tento svůj svět pozitivně změnit, což dokládá např. mincovní reforma roku 1300 a související *Ius regale montanorum*, při jehož vzniku měl osobně spolupracovat. Pořízení obecného zákoníku, který by reguloval život království, však bylo nereálné. Stejně tak neuspěly Václavovy snahy o zřízení pražské univerzity, protože šlechta cítila, jak silně by byly posíleny složky společnosti příliš jí konkurující – zejména církve.

Josef Žemlička tyto známé faktory inspirativně doplňuje odkazy na další „reformní“ Václavovy snahy – zejména na reformu vlastní kaple a na jeho majetkové revindikační snahy. Je logické, že toto téma doprovází autorova sumarizace jeho řešení otázek spjatých s formami středověkého vlastnictví, na němž se v nedávné diskusi účinně podílel. Jiný výrazný aspekt charakterizující Václava-panovníka souvisí s dvorskou kulturou, vzdělaností a uměním, které charakterizují změnu dobové mentality ve prospěch rytířství. Ono hledisko vzdělanosti souvisí s rozšiřující se vrstvou scholárů doprovázejících panovníka a jeho dvůr. Vzdělaných úředníků bylo ostatně stále více zapotřebí i ve městech a mezi šlechtou, takže není divu, že psaná kultura vstupuje hluboko do společnosti. Václava a společnost okolo něj charakterizovala specifická (i formální) zbožnost projevující se např. nárůstem zájmu o relikvie. Významově podobnou roli hrála také podpora užitému umění, stavebnictví, písemné kultuře atd.

Trpká příchuť rozletu a tísnivé vyhlídky jsou charakteristika, kterými autor přibližuje dobu mocenského Václava vzestupu, v němž koexistují tři království, ale jenom jedno je stabilní. Velmi kompetentně Žemlička probírá předehtu a vlastní průběh česko-polsko-uherského Václava dobrodružství a předkládá tak jeden z vrcholů svého výzkumu konce přemyslovského období. Díky bezpečné znalosti pramenů a souvislostí mohl nastínit, že posledních pět let vlády Václava II. nebylo odrazem tradiční zamotané a nešťastné královny ambice, ale velmi logickým gordickým uzlem, v němž se protínaly zájmy a účasti podstatné části panovnické Evropy a papežství, zastupovaného v této době ambiciózním Bonifácem VIII. Žemličkův Václav II. se jeví jako uvážlivý diplomat i vojevůdce, který obstojí ve válce s Albrechtem, Rudolfem i Karlem Robertem. Čtenář má navíc při této příležitosti možnost vysoce ocenit Žemličkovy předchozí explikace týkající se chodu společnosti i regna, protože jeho výklad obrazu česko-polsko-uherského soustátí výborně doplňují a objasňují dějovou konstrukci líčení závěru vlády Václava II. Součástí téhož je výborná analýza fiskálního systému, který umožňoval, aby Václavovy úmysly a konflikty byly financovatelné.

Celou dramatickou kapitolu uzavírá Václavova smrt a odkaz zachovat česko-polské soustátí. Dne 21. června 1305 začala dějinná kapitola, která měla nejspíše vést k Václavovu svatořečení. Králův pohřeb byl příkladem deklarace *splendoris regis*, soudobá kronikářská svědectví však hovoří o tom, že králova osobnost a jeho život byly současníky hodnoceny velmi různě a zdaleka ne vždy pozitivně. České království král opustil jako centralizovanou monarchii, Polsko (stejně jako Uhry) si však z jeho odkazu zachovalo málo. A to přes to, že Václav v krátké době, která mu byla dopřána, usiloval o vytvoření vyrovnaného soustátí, které Josef Žemlička charakterizuje jako personální unii. Panovnickovo úsilí je možné

spatřovat v jakémisi zpodobnění principů správy, unifikační je např. také jeho politika mincovní, byť mnohdy (v Polsku) setrvavší spíš na úrovni záměru.

Nástup Václava III. znamenal v mnohém ústup od politiky jeho otce a nebylo dost času na to, aby mohl Václav ukázat, že překonal počáteční nezralost. Některé jeho kroky svědčí o tom, že o jisté (možná zejména symbolické) návaznosti skutečně uvažoval (*Aula regia – Thronus regis*). Vraždou 4. srpna 1306 však přemyslovská éra v našich dějinách skončila.

Poslední kapitolou se Josef Žemlička znovu ohlíží za velkým tématem jak z domácí, tak z evropské perspektivy. Část dědictví přemyslovských staletí zůstala součástí domácí tradice, mnohé z něj bylo využito v zápasu o obsazení českého trůnu v nelehké době přechodu z přemyslovské do lucemburské etapy. Žemličkova monografie je promyšlená a přesvědčivá, a to i v částech, v nichž není možné zformulovat nic jiného než hypotézu.

Petr Sommer

Wawrzyniec KOWALSKI

The King of the Slavs. The Image of a Ruler in the Latin Text of The Chronicle of Priest of Duklja

(= East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450, Vol. 69)

Boston – Leiden, Brill 2021, 368 s., ISBN 978-90-04-44687-8.

Vydavateľstvo Brill svojou sériou *East Central and Eastern Europe in the Middle Ages* ukazuje na dosiaľ nepreskúmané problémy tohto regiónu, ktoré neraz zostávali aj na periférii historického výskumu. Autorom novej publikácie je poľský historik Wawrzyniec Kowalski (Univerzita vo Wroclawi), ktorý sa podujal na neľahkú úlohu – dešifrovať a do istej miery aj demýtizovať juhoslovanské kronikárske dielo známe ako *Letopis Popa Dukljanina* a ponúknuť analýzu obrazu panovníka v tejto kronike.

Jedná sa o prameň so zložitou problematikou (v otázke datovania a autorstva), podobne ako sú *Kristiánova legenda* či *Kronika anonymného notára kráľa Bela*, o ktorých sa dodnes vedú živé diskusie a polemiky. Kronika sa väčšinou považovala za dielo písomníctva z prostredia dukljanskeho arcibiskupstva so sídlom v Starom Bare (dnes Čierna Hora) z druhej polovice 12. storočia. Dodnes sa však zachovali iba novoveké odpisy a tlače (napríklad i v taliančine z roku 1601 pod názvom *Il Regno degli Sclavi*), čo značne sťažuje datovanie a rovnako je otvorená otázka autora, kompozície či použitých starších prameňov. V minulosti sa operovalo s rozličnými hypotézami. Prvotná teória prikladala autorstvo dukljanskemu arcibiskupovi Gregorovi zo Zadaru. V nedávnej dobe to bol srbský medievista Tibor Živković, ktorý sa domnieval, že autorom bol český cistercita Rudiger, ktorý dielo napísal na prelome 13. a 14. storočia na obhájenie politickej vízie a ambícií dalmátskeho magnáta Pavla Šubića. V našom prostredí sa dielom zaoberal najmä Lubomír Havlík a v nedávnej dobe Martin Homza pri analýze svätoplukovského mýtu.¹

1 Lubomír HAVLÍK, *Dukljanská kronika a Dalmátska legenda*, Praha 1976; Martin HOMZA et al., *Svätopluk v európskom písomníctve. Štúdie z dejín Svätoplukovej legendy*, Bratislava 2014.

Predložená práca sa delí na sedem kapitol a je doplnená o mapovú prílohu a rodokmene. Autor na začiatku práce predostiera početné problémy späté s *Letopisom Popa Dukljanina*. V prvom rade sa to týka i názvu tohto diela, keďže sa nejedná o letopis (anály) v pravom slova zmysle. Pôvodný latinský názov je *Regnum Sclavorum*, čo napokon odkazuje, že ide o históriu Slovánskeho (Dukljanskeho) kráľovstva. Kronika sa sústreďuje najmä na vznik tohto kráľovstva, ktorý v podstate prebehol trikrát vždy s dôrazom na konkrétnu panovnícku osobnosť – Gótski panovníci (bratia Totila a Ostroil), kráľ Svätopluk a kráľ Pavlimír Bello. Pri každej z týchto osôb Kowalski podrobne analyzuje použitý naratív a jeho stavebné prvky, topoi a taktiež dôkladne skúma príbuznosť s ostatnými zachovanými prameňmi dalmátskej ale taktiež uhorskej, poľskej či českej proveniencie.

Druhá kapitola skúma zachovania tejto kroniky, teda texty ako aj jazykové varianty. Situáciu komplikujú chorvátske redakcie tohto diela a taktiež absencia akýchkoľvek stredovekých rukopisov. Stredoveký rukopis bol ešte v polovici 17. storočia dostupný v Kotore, práve z neho pochádzajú niektoré dodnes zachované novoveké odpisy a tlače. Zachovania chorvátskej proveniencie a redakcie dodávajú kronike iný záver, v podobe násilnej smrti chorvátsko-dalmátskeho kráľa Demetera Zvonimíra (†1089) a podmanenia Chorvátska Uhrami. Táto kapitola sa zároveň venuje reflexii diela v juhoslovanskej historiografii, taktiež miestu a času vzniku.

Ako autor píše, v rámci analýzy *Letopisu* však vyvstáva nevyriešená otázka príbuznosti s kronikou Tomáša Splitského (*Historia Salonitanorum atque Spalatinorum pontificum*), z druhej polovice 13. storočia. Dukljanský letopis sa však dostal aj do Benátok, nakoľko naň odkazuje Andrea Dandolo vo svojej kronike z polovice 14. storočia, ako píše Kowalski, je to zároveň terminus ante quem kedy sa kronika či jej fragmenty objavujú v jadranskom priestore. V juhoslovanskej historiografii existovali či stále existujú dva tábory ohľadom datovania kroniky. Značná časť historikov sa priklonila k 12. storočiu a na druhej strane stoja názory, ktoré kladli jej vznik zhruba o storočie neskôr (Jovanović, Živković), prípadne i ojedinelé názory, ktoré kroniku degradovali na prosté fictum neskororenesančných vzdelancov.²

Kameňom úrazu je pochopiteľne aj otázka autorstva. V minulosti sa argumentovalo tým, že kronika zachytáva viacero naratívnych línii a teda, že pozostáva z rozličných starších diel. Už úvodná veta kroniky spôsobila ešte väčšie prehĺbenie tohto problému, keďže v latinskom texte sa dotýčny autor de facto stavia do úlohy prekladateľa kroniky zo slovanského jazyka.³ Kowalski hovorí, že autorom bol veľmi pravdepodobne cirkevný hodnostár, pričom sa tradične uvažovalo o dukljanskom (barskom) arcibiskupovi. Najčastejšie sa hovorilo o Gregorovi zo Zadaru, ktorý držal úrad barského arcibiskupa

2 Solange BUJAN, *Orbinijevo izdanje „Ljetopisa popa Dukljanina“: povijesni falsifikat*, Radovi – Zavod za hrvatsku povijest 43, 2011, s. 65–80.

3 Tibor ŽIVKOVIĆ ed., *Gesta Regum Sclavorum*, Vol. I. Beograd 2009, s. 2: „Rogatus a vobis dilectis in Christo fratribus ac venerabilibus sacerdotibus sanctae sedis archiepiscopatus Dioclitanae ecclesiae ... ut libellum Gothorum quod Latine Sclavorum dicitur regum quo omnia gesta ac bella eorum scripta sunt ex Slavonica littera verterem in Latinam ...“

v 70. až 90. rokoch 12. storočia. Jeho osobou sa zaoberal najmä chorvátsky cirkevný historik Eduard Peričić.⁴

Je možno na škodu veci, že Kowalski ďalej nereflektuje Peričićove minuciózne analýzy. Gregor sa totiž ako arcibiskup spomína vo viacerých prameňoch a jeho životný príbeh z neho robí možného autora.⁵ I výklad ohľadom autora, ktorý nedávno vyslovil Tibor Živković podrobil Kowalski značnej analýze. Dodajme, že Živković poukázal najmä na paralely s *Kosmovou kronikou* a *Kronikou Gala Anonyma*. Záverom tejto kapitoly Kowalski hovorí o rôznom vnímaní *Letopisu* v minulosti v juhoslovanskom prostredí.

Tretia kapitola analyzuje gótsky motív v kronike a takisto vznik kráľovstva, ktoré je potom transformované na kráľovstvo Slovanov. Góti sú teda vnímaní ako zakladatelia kráľovstva a referencie na nich sa objavujú v početných prameňoch. Mnohé z týchto prameňov totiž Gótov stotožňujú so Slovanmi. Predmetné pasáže popisujú vpád Gótov do Dalmácie a smrť kresťanov. Kowalski zároveň hovorí, že gótski vojvodcovia (Totila a Ostroil) museli zohrávať zásadnú rolu v procese origo gentis dukljanských Slovanov. Autor latinského textu letopisu totiž hovorí o prekladu z pôvodného diela, ktoré nazýva *Libellus Gothorum*. Na nasledovnom priestore sa autor pokúša dešifrovať prítomnosť gótskej tradície v dalmátskom literárnom prostredí a najmä osvetliť moment a príčiny ich stotožnenia so Slovanmi.

Taktiež tu Kowalski podrobne načrtáva a analyzuje nielen slovanské fundátorské mýty, ktorú sú vo väčšej či menšej miere fragmentárne zachytené v rôznych iných kronikách, napr. aj v *Kosmovej Kronike Čechov* či v *Kronike anonymného notára kráľa Bela*. V juhoslovanskom prostredí dokonca nastalo i obdobie „gótománie“ (predovšetkým 30. roky 20. storočia), kedy sa zásadný činiteľ etnogenézy Chorvátov či Srbov považovali práve Góti. Pozornosť je tu taktiež venovaná už zmienenému Tomášovi Splitskému a jeho kronike. Ako Kowalski hodnotí, zdá sa, že v Dalmácii existovala silná ústna tradícia, ktorá sa neskôr manifestovala v niekoľkých prameňoch, vrátane Tomášovej kroniky.

Za veľmi prínosné môžeme považovať Kowalského postrehy práve ohľadom Tomášovej kroniky v diferenciácii používania termínov *Gót*, *Slovan*, *Chorvát*. Tomáš totiž väčšinou Slovanov považoval za divoký ľud, termín „Sclavonia“ však používal v rozličných situáciách. Kowalski mohol napríklad spomenúť aj uhorský vojvodský údel v 13. storočí, ktorý svojho času držal Koloman Haličský (1208–1241) a práve tento Arpádovec sa podľa niektorých historikov pokúšal zjednotiť slovanské územia zrejme aj podľa ideovej koncepcie Dukljanskeho letopisu.⁶

4 Eduard PERIČIĆ, *Regnum Sclavorum Grgura Barskog*, Zagreb 1991, s. 133–135.

5 Gregor bol najprv v roku 1186 nútený odísť z Baru kvôli ofenzíve srbského veľkožupana Štefana Nemanju, následne sa zdržiaval v Dubrovniku a potom v rodnom Zadare, kde pravdepodobne v roku 1196 spísal testament, hovoriac o sebe, že už je nevládný. Tadjé SMIČIKLAS ed., *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, Volumen II., Zagreb 1904, č. 265, s. 282.

6 Gábor BARABÁS – Márta FONT (eds.), *Coloman, King of Galicia and Duke of Slavonia (1208–241). Medieval Central Europe and Hungarian Power*, Leeds 2019, s. 82; M. HOMZA (ed.), *Uhorsko-poľská kronika. Nedocenený prameň k dejinám strednej Európy*, Bratislava 2009, s. 84–86.

Splitský kronikár však denomináciu *Gót* aplikoval aj na Slovanov, ktorí sa držali slovanskej liturgie a hlaholiky (podľa neho gótske písmo). Tomáš sa znova vracia ku Gótom, keď dokonca spomína príhodu o chorvátskej delegácii, ktorá mala u pápeža vyžiadať používanie slovanského jazyka a hlaholiky na liturgické účely (okolo roku 1063). Môžeme len súhlasiť s autorom, že význam či konotácia termínu *Gót* sa v priebehu času zmenili až napokon získali nálepku ariánskych heretikov. Kowalski tiež hovorí, že autor *Letopisu* však Gótov považoval za zásadný naratívny prekursor k Slovanskému kráľovstvu a taktiež jeho postoj k slovanskej liturgii bol značne odlišný ako u splitského kronikára.

Nasledujúca kapitola sa venuje kľúčovej postave tohto kronikárskeho diela. Je ním veľkomoravský panovník Svätopluk, resp. jeho spomienka či kult, ktoré boli zachytené medzi južnými Slovanmi a tu sa intenzifikovali. Práve so Svätoplukom sa spája de iure vznik Slovanského kráľovstva, založenie arcibiskupstiev či vydanie zákonníkov. V chorvátskych redakciách však namiesto Svätopluka figuruje istý Budimír ako „kralj Svetog-puka“. Ako Kowalski tvrdí, tento zvláštny titul vznikol zrejme kontamináciou či nedostatočným porozumením. Autor však mohol uvažovať i o prepojení dvoch tradícií. Svätopluk bol zakladateľom slovanského kráľovstva, preto v istom zmysle môžeme chápať tento štatny útvar ako jeho kráľovstvo. Budimír ako reprezentant lokálnej dalmátskej tradície sa musel teda stať kráľom Svätoplukovho ľudu a jeho kráľovstva, z čoho by pramenil aj vyššie uvedený zvláštny titul.

Obdobne sa zrejme aj Arpádovci pokladali za ideových nástupcov Svätopluka a nositeľov jeho titulu.⁷ Ako sa čitateľ dozvie, Budimír je zrejme odrazom tradície šľachtickej rodiny Kačičov z Omišu. Na tomto priestore Kowalski spomína aj *Supetarský kartulár* (kopiár listín kláštora svätého Petra v lokalite Selo, blízko Omišu), kde sa nachádzajú významné glosy. Jedna spomína voľbu kráľa a popredné chorvátske rody (medzi nimi aj Kačičov), zatiaľ čo druhá predstavuje zoznam chorvátskych bánov od čias kráľa Svätopluka až do čias kráľa Zvonimíra. Autor hovorí, že glosy pochádzajú zo 14. storočia v kódexe z 12. storočia. Analýza tohto prameňa by si však zaslúžila širší priestor.

Kowalski na škodu veci nehovorí o tomto kláštore a taktiež hlbšie neanalyzuje okolnosti vzniku daných glos. Boli zrejme napísané v polovici v 14. storočia, ale pôvodné texty, podobne ako predchádzajúce záznamy v kartulári, vznikli koncom 12. storočia (prípadne i skôr) v kláštore svätého Štefana Prvomučeníka v Splite.⁸ Otázne teda je napokon, či by Kačičovci vedeli presadiť svoj rodový naratív v kláštore na dohľad od Splitu, najmä keď sa v roku 1180 podieľali na násilnom odstránení splitského arcibiskupa Rainera.⁹

7 M. HOMZA, *Stredoveké korene svätoplukovskej tradície u Slovákov (čierna a biela svätoplukovská legenda)*, in: M. Homza et al., *Svätopluk v európskom písomníctve*, Bratislava 2013, s. 95.

8 Neven BUDAK, *The Practice of Ethnic Labeling in the Cartulary of St Peter de Gumay near Split*, in: Miljenko Jurković – Predrag Marković (eds.), *Scripta in honorem Igor Fisković*, Zagreb – Motovun 2015, s. 90; Viktor NOVAK – Petar SKOK (eds.), *Supetarski kartular. Iura sancti Petri de Gornj, Zagreb 1952*, s. 230.

9 Damir KARBIĆ – Mirjana MATIJEVIĆ SOKOL – James Ross SWEENEY (eds.), *Thomae archidiaconi Spalatensis. Historia Salonitanorum atque Spalatinorum pontificum. Archdeacon Thomas of Split. History of the Bishops of Salona and Split*, Budapest – New York 2006, s. 125–127.

Svätoplukovo meno však bolo známe aj v Dubrovniku. Tu Kowalski príhodne odkazuje na menej známe produkty dubrovnického písomníctva, ktoré neraz stavajú Svätopluka aj do pozície kráľa Bosny. Podľa dubrovnickej kroniky Junia Restiho tu boli v roku 1189 snahy bosnianskeho biskupa Radagosta o obnovu slovanskej liturgie s odvolávaním sa na listinu pápeža Jána VIII. z roku 880. Kowalski cituje (s. 126) cituje *Magnae Moraviae fontes historici*, nehovorí však, že predmetným textom je veľmi pravdepodobne známy pápežský list *Industrie Tue*.¹⁰ Jednalo by sa o ojedinelú referenciu na tento prameň a zároveň to svedčí o existencii veľkomoravských tradícií v Bosne.

Autor v tejto kapitole hovorí aj o tom, že Svätopluk bol v prameňoch vnímaný rôzne s najväčšou diskrepanciou medzi ochridskou a dalmátskou tradíciou (v *Letopise* dokonca ako „sanctissimus“). Veľkomoravské rezíduá v *Letopise* však reflektujú aj Konštantína a Metoda. Ako autor hovorí, Metodova osobnosť tu bola marginalizovaná kvôli jeho spojitosti s hlaholikou. Zásadnou udalosťou, ktorú *Letopis* prisudzuje Svätoplukovi, bolo zvolanie snemu na planine Dalma. Na tomto sneme boli za účasti pápežských a cisárskych vyslancov stanovené hranice krajiny a ustanovené biskupstvá a arcibiskupstva (Dioclea a Salona). Kowalski mohol spomenúť výraznú podobnosť s veľkomoravským Svätoplukom, ktorý mohol na základe listu *Industrie Tue* podobne ustanovovať biskupov a biskupstvá podľa svojho uváženia. Takisto sa ponúka paralela s uhorským kráľom Štefanom I. v prípade vzniku uhorskej cirkevnej správy a tzv. apoštolských práv uhorských kráľov.¹¹

Zároveň pri zakladaní biskupstiev bolo vhodné viac spomenúť boj dukljanskeho arcibiskupstva o prežitie či jeho dlhotrvajúce súperenie s dubrovnickým arcibiskupstvom. Miesto konania spomenutého snemu či synody nie je presne lokalizované. Kowalski podrobnou analýzou dospel k záveru, že miesto Dalma/Delmis odkazuje najmä pomyselné legendárne centrum Dalmácie. Kapitola sa tiež venuje aj Svätoplukovej korunovácii na predmetnom sneme rukami pápežského legáta Honória. Autor tu načrtáva možnosti aplikovania reálnych udalostí (korunovacie juhoslovanských panovníkov) do fiktívneho naratívu *Letopisu*.

Piata kapitola sa venuje kráľovi Pavlimírovi Bellovi a legende o založení Dubrovniku. Text kroniky najskôr popisuje vnútrodynastický konflikt (kráľ Radoslav a jeho syn Časlav), ktorý zapríčinil rozvrat kráľovstva. Kowalski na tomto priestore analyzuje stavebné prvky naratívu, kde hovorí o možnej stratenej tradícii spojenou so županmi Rašky. Významný priestor je venovaný mýtu o založení Dubrovniku. Čitateľ sa tu oboznámi so všetkými relevantnými prameňmi hovoriacimi o vzniku mesta (Konštantín Porfyrogenet, Tomáš Splitský, Dubrovnické analý apod.)

„Predchodcom“ Dubrovniku bolo totiž blízke mesto Epidaurus a dokonca sa často stotožňujú. Kowalski neopomína ani cirkevný vývoj, ktorý tu zohrával úlohu. Epidaurus však nemal vlastného arcibiskupa a citovaná listina z roku 743 (s. 209) sa považuje za falzum.¹²

10 Tak napr. Lubomír HAVLÍK, *Dukljanská kronika a Dalmátska legenda*, Praha 1976, s. 16.

11 M. HOMZA, *Stredoveké korene svätoplukovskej tradície*, s. 134–135.

12 Ludovicus de THALLÓCZY – Constantinus JIREČEK – Emilianus de SUFFLAY (eds.), *Acta et Diplomata Res Albaniae Mediae Aetatis Illustrantia*. Volumen I., Vindobonae MCMXIII, č. 50, s. 11–12.

Dubrovnické analýzy taktiež hovoria o podriadenosti Epidaura bosnianskym kráľom. Kowalski síce hovorí o väzbách Dubrovniku a Bosny, ale nepoukazuje na to, že takéto spojenie bezpečne fungovalo už koncom 12. storočia na cirkevnej a obchodnej úrovni.¹³ Kronika teda popisuje návrat kráľa Pavlimíra Bella do vlasti a založenie Dubrovniku, postavenie pevnosti v Raške a potom jeho náhlu smrť. Na mieste by bolo zrejme predostrieť aj možnosti inšpirácie z Uhorska v prípade mena populárneho arpádovského mena Belo.

Ďalšia kapitola si všima postavu svätého Vladimíra, dukljanskeho kráľa a najmä topos svätého kráľa a mučeníka. Ako autor hovorí, tento text sa čiastočne vymyká z konceptu kroniky, preto sa aj uvažovalo o existencii samostatnej hagiografie. Zásadným časovým medzníkom by sa mohol zdať termín Vladimírovho *translatio* (údajne do Drače v roku 1215), Kowalski však kriticky poukazuje na to, že to tak nemusí byť s definitívnou platnosťou. Čitateľ sa dozvie aj početných loci communes použitých v tejto pasáži, keď sa Vladimír snažil ochrániť svojich krajanov pre vpádom bulharského cára Samuela.

V prípade Vladimíra sa ponúka aj podobnosť s ďalšími svätými srbskými panovníkmi, hoci ako Kowalski hovorí, tieto kultы vznikli pod tieňom osmanskej expanzie. Tu sú napokon uvádzané aj paralely s inými svätými vládcami, medzi nimi i svätý Václav, kde sa autor zamyšľa nad možnosťou rozšírenia *Prvej staroslovenskej legendy* v dalmátskom priestore a ovplyvnenia Vladimírovej legendy, ktorá mala byť zrejme inkorporovaná do dukljanskej dynastickej ideológie. Kowalski však dodáva, že nevieme ako presne tento proces vyzeral a aký bol jeho vývoj.

Siedma kapitola tvorí exkurz do chorvátskej redakcie letopisu a najmä sa týka smrti chorvátsko-dalmátskeho kráľa Demetera Zvonimíra. Autor dôkladne vymenúva všetky pramene týkajúce sa jeho smrti. Tu mohol Kowalski využiť i prácu (edíciu a štúdiu) Martina Homzu.¹⁴ Zaujímavé sú nepochybné hypotézy ohľadom vzniku tejto redakcie. Boli to chorvátski historici, ktorí načrtli možnosť vzniku kultu kráľa Zvonimíra z iniciatívy dalmátskeho rodu Šubićov v 14. storočí. Táto teória konvenuje i s datovaním chorvátskej redakcie a objednávkou práve zo strany Šubićov (s. 298).

Tento chorvátsky text hovorí, že Zvonimír pripravoval križiacku výpravu. Chorváti však neboli ochotní sa jej zúčastniť, preto svojho kráľa odstránili, za čo boli prekliati a kráľovstvo bolo podrobené Uhorsku. Kowalski znova poukazuje na možnosti implementovanie prvkov z Václavovej legendy. Takisto sú analyzované možné paralely s *Uhorsko-poľskou kronikou*, ktorá predstavuje podobne enigmatický prameň. Tu tiež nepoznáme presný čas a miesto vzniku a ani autora. Kowalski kroniku považuje za čisto produkt uhorského písomníctva, hoci obsahuje početné dalmátske motívy.¹⁵ Autorove

13 Pertinencia Bosny k Dubrovnickej metropole a taktiež obchodné privilégium bosnianskeho bána Kulina pre dubrovnických kupcov: John V. A. FINE Jr., *The Bosnian Church Its Place in State and Society from the Thirteenth to the Fifteenth Centuries. A New Interpretation*, New York 1975, s. 121–123.

14 M. HOMZA (ed.), *Uhorsko-poľská kronika. Nedocenený prameň k dejinám strednej Európy*, Bratislava 2009.

15 Napr. samotná relácia o smrti chorvátskeho kráľa, zmienka o Spliti a o dalmátskom učeníkovi svätého Pavla.

závery ohľadom motívu hriechu v chorvátskej redakcie a komparáciu s latinským možno považovať za veľmi vydarené.

Wawrzyniec Kowalski hodnotí *Letopis Popa Dukljanina* ako kontroverzný prameň, ktorý však má istú logickú výstavbu aj keď vo svojom celku ponúka fiktívny naratív. Autor svojou novou interpretáciou napriek špecifickosti tejto kroniky ukázal precíznu znalosť problematiky nielen juhoslávanských prameňov a regiónu.

Peter Bučko

Lucie DOLEŽALOVÁ – Karel PACOVSKÝ (edd.)

Lipnická bible. Štít víry v neklidných časech pozdního středověku

Okrouhlice, spolek Za záchranu rodného domu Jana Zrzavého v Okrouhlici 2021, 347 s., 206 obr., ISBN 978-80-908223-0-6.

Nestává se často, aby se z příšeří dávnověku vynořila širší odborné veřejnosti neznámá středověká iluminovaná bible nesporně českého původu. Dříve o ní věděli jen zasvěcenci, kteří měli možnost sledovat aukční katalogy. Mezi lety 2003–2014 Lipnická bible přecházela od jednoho kupce ke druhému, až skončila v nově založeném Muzeu bible (Museum of Bibel) ve Washingtonu. Při přípravě velké lucemburské výstavy v New Yorku a Mnichově v letech 2005–2006 neunikla sice pozornosti historičky umění Barbary Drake Boehm, v širší známost ji však uvedlo teprve pojednání Lucie Doležalové v kolektivní monografii o středověké knihovně roudnických augustiniánských kanovníků.¹ Se značnou pravděpodobností přitom Lipnická bible neměla s roudnickou kanonií nic společného, jak v úvodní stati pravila a novými poznatky obohatila své starší mínění Lucie Doležalová.²

S řadou shodných údajů se setkáváme i v dalších statích, a proto se přidržíme závěrečného shrnutí z pera druhého editora Karla Pacovského.³ Neznámý písař (ruka G) započal s opisem latinské bible nejpozději na jaře 1420 a podle explicitu na foliu 420rc ji dokončil na Lipnici v květnu 1421. Nejspíše nešlo o školeného profesionála, čemuž lze vzhledem k nákladnosti pergamentu jako psací látky těžko uvěřit. Souběžně s písařem doplňoval zdobnými iniciálami napsaná folia neznámý iluminátor, jehož styl odpovídá jiným soudobým biblím pražských dílen. Iluminátor nestačil svoji zakázku dokončit, a proto zhruba o deset let později doplnil chybějící ornamentální iniciály jiný iluminátor, jehož práce vykazuje silný vliv dílen Mistra Mandevillova cestopisu a Mistra Krumlovského sborníku. Dvě umělecky nejcennější iniciály uvozující Jeronýmův biblický prolog a první kapitolu knihy Genesis byly zjevně vytvořeny dalším, zkušenějším tvůrcem. Poslední změnu doznal kodex

1 Lucie DOLEŽALOVÁ, *Lipnická bible (Museum of the Bible, Oklahoma City, Green Collection MS 486)*, in: Michal Dragoun – Lucie Doležalová – Adéla Eberssonová (edd.), *Ubi est finis huius libri deus scit. Středověká knihovna augustiniánských kanovníků v Roudnici nad Labem*, Praha 2015, s. 262–267 a popis Michala Dragouna na s. 527–529.

2 Lucie DOLEŽALOVÁ, *Vznik a osudy Lipnické bible*, s. 12–16. Pokud uvádím jen tituly pojednání, jde o kapitoly recenzované knihy.

3 Karel PACOVSKÝ, *Lipnická bible ve světle posledního poznání*, s. 296–299.

v dnešní podobě asi kolem poloviny 15. století, kdy byly na počátek bible připojeny doplňující texty, na nichž se podílelo šest písařů. Vazba rukopisu pravděpodobně pochází až ze 16. století, použité kování je jihoněmecké provenience. Tolik pro první informaci.

Pokud jde o záhadného, odjinud neznámého Matěje z Roudnice, který vystupuje ve zlatě provedeném kolofónu či možná jen připojeném přípisu na foliu 393ra, nelze podle Pacovského rozhodnout, zda šlo o vlastníka či objednavatele. Jeho znění je významné i z jiného důvodu, a proto je uvedeme v latině i v překladu češtiny: *Explicit scutum fidei, quo pugnant filii dei, oculus iustorum, scandalum incredulorum. / Mathie de Rudnicze* [Zde končí štít víry, jímž bojují synové Boží, oko spravedlivých, pohoršení pro nevěřící. / Matěj z Roudnice]. Hana Pátková ve své na Písmo a písařské ruce zaměřené stati shledala odlišnosti explicitu i vlastnického přípisu od základního textu bible, a proto s náležitou opatrností dospěla k závěru, že totožnost obou písařů není jistá.⁴ Snad i z tohoto důvodu písaře obou přípisů neoznačila písmenem. Jelikož však jde o typickou bastardu, nepřímou předpokládá možnou podobnost s bastardou písařů ABCD, která spíše odpovídá písmu o deset i více let mladšímu. Pokud by tomu tak bylo, Matěj z Roudnice by nebyl objednavatelem Lipnické bible, nýbrž nejspíše jen jedním z jejích pozdějších vlastníků.

Časovému posunu zlatým inkoustem zvýrazněného kolofónu do třicátých let příliš neodpovídá obdobně ojedinělé a takřka shodné znění incipitu a explicitu v rukopisu latinského textu Nového zákona z roku 1417, který je uložen v pražské Národní knihovně pod signaturou VII H 13. Přirovnání ke štítu víry se sice může odvolávat na list sv. Pavla Efezským 6,10–17, jak uvádí Karel Pacovský ve své úvodní stati, nikoli však přímo ve vztahu k biblí.⁵ Štítem je sama víra, a to v nejen v domácím, ale i evropském kontextu, při čemž víru tu zastupuje mysterium svaté Trojice, jak je tomu i ve vyobrazení v rukopisu Harley MS 3244, které podle Pacovského představuje oblíbený zdobný diagram. Ve skutečnosti diagram obsahuje pomůcku k pochopení nepochopitelného dogmatu, který pro mistra Jeronýma Pražského rovněž vyjadřoval nadřazenost neoplatonského realismu wyclifské orientace.⁶ V případě obou rukopisů, tj. Lipnické bible a kodexu VII H 13 s textem Nového zákona, zdá se přitom nesporné, že tu písař nebo písaři měli na mysli skutečně Písmo svaté. Zda šlo o přímou inspiraci, nelze spolehlivě říci, v každém případě však časová i místní koincidence této metafory je hodna pozornosti, v tom dávám Karlu Pacovskému za pravdu.

Vraťme se však k písařům Lipnické bible a k dalším menším nejasnostem kolem této vzácné památky. Podle Hany Pátkové šlo sice o obratného písaře, nikoli však o „písařského profesionála ze zavedeného skriptoria“ (s. 75). Tomu však neodpovídá jak nákladnost pergamentu jako psací látky, tak příprava psací plochy, neoříznuté instrukce pro iluminátora nebo tzv. kustody a reklamanty. To vše, jak mi vyplývá ze studie Světlany

4 Hana PÁTKOVÁ, *Písmo a písařské ruce*, s. 70–85.

5 Karel PACOVSKÝ, *Štít víry do neklidné doby*, s. 18–31.

6 Více k tomu v mé studii *Das „Scutum fidei christianae magistri Hieronymi Pragensis“ in der Entwicklung der mittelalterlichen trinitarischen Diagramme*, in: *Die Bildwelt der Diagramme* Joachims von Fiore. Zur Medialität religiös-politischer Programme im Mittelalter, Hg. von Alexander Patschovsky, Ostfildern 2003, s. 185–210 + 263–275 (obr. FS 1–28) a stručněji v knize *Život a dílo mistra Jeronýma Pražského. Zpráva o výzkumu*, Praha 2010, s. 273–293.

Müllerové, spíše nasvědčuje vyškolenému profesionálnímu písaři.⁷ Týž písař G, který podle explicitu na fol. 393ra ukončil přepis bible roku 1421 (neříká se zde však, že na Lipnici!), podle Hany Pátkové plynule vystřídal na fol. 415rb písaře H, který svoji práci přerušil na konci prvního sloupce téhož folia (tj. 415ra).⁸ Oba přepisovali *Interpretationes nominum Hebraicorum* připisované Štěpánu Langtonovi, jimž věnovala pozornost Lucie Doležalová (Pomůcky ke studiu bible, s. 106). Toto dílko písař G podle kolofonu na fol. 420rc dokončil v květnu 1421, tentokrát již na Lipnici. V práci pak zjevně plynule pokračoval až do fol. 430rb. Z toho by bylo možné usuzovat, že i excerpta z díla Jana Peckhama *De virtutibus et vitiis* písař G stačil dopsat v roce 1421.⁹

Abychom si učinili lepší představu o postupném vzniku kodexu, je účelné zjistit, jak práce písařů souvisela s jednotlivými složkami předem připraveného pergamentu. První tři složky s dodatečně připojenými texty zatím ponecháme stranou, neboť podle shodných zjištění autorského týmu všechny vznikly a ke kodexu byly připojeny o dvě či tři desetiletí později. Popis kodexu, jehož autory jsou Michal Dragoun, Kateřina Voleková a Lucie Doležalová, udává, že vlastní text bible tvoří 38 kvinternů, při čemž po explicitu a kolofonu (*Finitum anno domini M^oCCCC^oXXX^o*) na fol. 393rb zůstalo v témže sloupci ještě volné místo, které písař G snad bezprostředně vyplnil indexem biblických knih s počtem kapitol.¹⁰ Odhlédneme-li od stále sporného „explicitu“ se štítem víry a vlastnického (?) přípisu na konci fol. 393rb, zůstala v této poslední složce volná fol. 393rb-396vb. Následující prology k jednotlivým biblickým knihám v téže 38. složce a připojeném dvojfoliu však překvapivě nepřepsal písař G, nýbrž písař D. Další 3 kvinterny měl podle Hany Pátkové začít přepisovat písař H, jehož písmo však považuje za „velmi podobné ruce D, ale poněkud pečlivěji provedené. Totožnost obou rukou se mi jeví velmi pravděpodobnou, neboť zbývající volná folia přepsal opět písař bible G. Podle kolofonu na fol. 420rc se dovídáme, že *Interpretationes nominum Hebraicorum* dokončil na Lipnici v květnu 1421, takže pravděpodobně i zbývající texty na foliích 420ra-430rb dopsal nedlouho poté.

K opomíjeným složkám kodexu přihlédla ve svém uměnovědném pojednání základní povahy Maria Theisen¹¹ V první ze tří fází výzdoby, které rozlišila, paralelně s písařskou prací vzniklo 77 iniciál s fleuronée a lombard v hlavním textu. V době, kdy byly v Lipnici psány rejstříky, tj. v květnu 1421, byla výzdoba hotová až do počátku 38. složky na fol. 387r s Judovým textem a knihou Zjevení sv. Jana. Přibližně o deset let později následovala výzdoba 55 ornamentálních iniciál na těch místech, která písař s florátorem nechali volná. Tomu odpovídá i komparace s výzdobou souběžně vznikajících iluminovaných rukopisů,

7 Světlana MÜLLEROVÁ, *Lipanská bible jako středověký kodex*, s. 32–47.

8 Odkazy v textu neodpovídají číslování vyobrazení, které je posunuto o dvě jednotky. Kromě toho je v některých popiskách vyobrazení špatná foliace. Např. u obr. 56 je uvedeno ff. 392v–393r, ačkoli správně má být 393ra–rb. Obdobně u důležitého obr. 58 má být místo ff. 414v–415r správně f. 415ra–rb.

9 Tato excerpta představují obsáhlý tematický rejstřík k biblí, a to s preferencí ctností a neřestí. Podrobný rozbor této části podala Lucie DOLEŽALOVÁ, *Dodatečně připojené texty. Pomůcky ke studiu bible*, s. 116–119.

10 Michal DRAGOUN – Kateřina VOLEKOVÁ – Lucie DOLEŽALOVÁ, *Popis kodexu*, s. 302–313.

11 Maria THEISEN, *Výzdoba rukopisu*, s. 53–69.

jmenovitě dílen Mistra Mandevillova rukopisu a Mistra Krumlovského sborníku. Maria Theisen přitom nevyloučila, že iluminátoři vyučení v Praze mohli své umělecké řemeslo provozovat i mimo hlavní město. Pokud by tudíž práce na bibli byly zahájeny v Praze či jejím blízkém okolí a na lipnický hrad se přesunuly až v důsledku převratných událostí z let 1420–1421, třetí fáze výzdoby první ze tří přivázaných složek k počátku bible by se znovu uskutečnila v Praze, a to až kolem poloviny století.¹²

Pokud tomu tak bylo, jak až na detaily vyplynulo i z paleografického rozboru, stojíme před nepovšimnutou otázkou. Jak si vysvětlit, že kompletní přepis iniciálami zdobené, na pergamenu psané, a tudíž nákladné bible se dočkal vazby až kolem poloviny století, při čemž některé interlineární glosy, opravy, odkazy na jiné biblické knihy či manikuly (ukazující ručičky) svědčí o tom, že byla používána?¹³ V každém případě však muselo jít o objednavatele, kteří měli předem danou představu o dodatkových textech, jež si přáli připojit. Neodvažují se říci, zda bible byla skutečně používána v nesvázané podobě. Zatím se zdá, že k její první vazbě došlo teprve kolem poloviny století. Oporou tu je opět Přehled výzdoby od Marie Theisen na s. 314–331, z něhož jednoznačně plyne, že ve třetí fázi (F 3) byly provedeny nejen iniciály na předvázaných foliích 1r–15r a na dodatečně připojených textech foliích 399r–428r, ale i chybějící iniciály a lombardy v samotném textu bible.

Pokud tomu tak bylo, stále se tu pohybujeme na tenkém ledě, mohla být v konečné podobě přece jen určena pro Matěje z Roudnice, neboť pro iluminátora třetí fáze by nebylo zatěžko zlatým inkoustem a běžnou bastardou dopsat nejen druhý „kolofón“, ale i jméno Matěje z Roudnice na fol. 393r. Dostáváme se tak znovu a oklikou k muži, o němž uvažovala jako o možném objednavateli Lucie Doležalová a po ní i Karel Pacovský. Jelikož dotyčný se neoznačuje jako *frater*, Lucie Doležalová usoudila, že roudnickým kanovníkem spíše nebyl, a že v úvahu by více přicházel *Mathias de Rudnicz* uvedený v Děkanské knize pražské artistické fakulty. Student tohoto jména se skutečně při bakalářských zkouškách (tzv. examen) na Suché dni po sv. Kříži umístil z 12 kandidátů na prvním místě a následně pak 22. října 1454 pod patronací mistra Stanislava z Velvar promoval. V dalších letech pak bakalář Matěj asi působil na některé městské škole, neboť k mistrovským zkouškám se dostavil až o šest let později. Muselo jít o nadaného mladého muže, neboť 7. ledna byl z pěti bakalářů opět lokován na prvním místě. Zůstal však pouhým licenciátem, neboť krátce před determinací (promocí) zemřel.¹⁴ U tak výtečného studenta lze předpokládat nejen dobrou znalost latiny, ale i potřebu latinské bible.

12 Autorka sice na s. 63 mluví o jedné složce, ve skutečnosti však šlo o tři později vzniklé složky, jak si lze ověřit z jejího Přehledu výzdoby na s. 314.

13 Poznámkám a ukazovacím ručičkám v samostatné stati věnovala pozornost Lucie Doležalová, která se nespokojila s jejich evidencí a všude tam, kde to považovala za nutné, připojila zasvěcený komentář (s. 86–103).

14 Srov. *Liber decanorum facultatis philosophicae Universitatis Pragensis II (Monumenta historica universitatis Carolo-Ferdinandae Pragensis I/2)*, Praha 1832, s. 49–50, 68. Lucie DOLEŽALOVÁ, *Vznik a osudy lipnické bible*, s. 13, zápisy správně nepochopila. Při bakalářských zkouškách roku 1454 z Matěje učinila examinátora a o šest let později ho nechala umřít „jako rozhodčího v blíže neurčeném sporu“.

Text Lipnické bible, stejně tak jako připojené k ní texty, v tom se shoduje řada autorů kolektivní monografie, neposkytuje žádné explicitní vodítko o prořímském nebo proutraktivistickém zaměření jejího objednavatele či kupce.¹⁵ Konfesní příslušnost Matěje z Roudnice je také obtížné určit, vítané indicie však poskytuje osoba jeho promotora Stanislava z Velvar, pro něhož nebylo přijímání laiků z kalicha principiální otázkou. Prvním krokem k jeho konverzi bylo nižší svěcení z rukou pařížského biskupa v prosinci 1445. Do Prahy se Stanislav z Velvar vrátil s mistrovským gradem Sorbonny, díky němuž byl 29. listopadu 1451 přijat mezi mistry artistické fakulty. Když na počátku šedesátých let došlo na pražské univerzitě ke konfesním rozepřím, mistr Stanislav se v nich angažoval natolik aktivně, že spolu s ostatními katolíky musel artistickou fakultu opustit. Tehdy byl již kanovníkem katedrálního kostela a po vysvěcení na kněze byl držitelem řady obročí. Postupně se pak i stal litoměřickým arcijáhmem a scholastikem pražské hradní kapituly.¹⁶ Vzhledem k tomu se lze odvážit domněnky, že i Matěj z Roudnice se mohl odklonit od kalicha a nalézt působiště na katedrální vyšší škole, pokud se nepřipravoval na dráhu kněze. To vše by přicházelo v úvahu, kdyby skutečně šlo o Matěje z Roudnice zvěčnělého zlatým inkoustem na foliu 393rb.

Základní poučení o latinském textu Lipnické bible podala ve stručné, avšak informativně bohaté stati Kateřina Voleková.¹⁷ Písař G měl předlohu v tzv. „Pařížské bibli“ Vulgáty, včetně některých apokryfních spisů a 64 prologů. Lipnická bible sice některé postrádá, celkově jich má však o třicet více. Jejich neobvykle vysoký počet je ke knize Žalmů, na jejímž konci se naopak místo obvykle zařazených hymnů nachází jen jejich seznam. Nejvíce mne zaujal instruktivní výklad o červeně zapsaných odkazech na tematicky související biblická místa, které se nacházejí na levém okraji sloupce vedle textového zrcadla. Jelikož většina knih není v pozdně středověkých biblích dělena na verše, byly jednotlivé kapitoly členěny na čtyři až šest úseků a označeny písmeny A–D, respektive A–G. Představu usnadňuje vhodně zvolená ukázka z třetí kapitoly Matoušova evangelia, kterou autorka otiskla i s překladem a reprodukcí dotyčného místa.

Neméně přínosnou studii Lucie Doležalové o poznámkách a ručičkách v textu Lipnické bible i o pomůckách k jejímu studiu jsem již měl příležitost představit. Považuji za prospěšné ještě dodat, že čtenář zde nalezne i zasvěcené komentáře k mnemotechnickým veršikům či biblické morální konkordanci. Spolu se Zuzanou Smetanovou a Annou Pavlíkovou Lucie Doležalová připojila další stat, tentokrát s podrobným výkladem zmíněných již prologů ke knize Žalmů, a to opět s četnými ukázkami, případně i s jejich

15 Podle Karla PACOVSKÉHO, *Lipnická bible ve světle posledního bádání*, s. 299, se v rukopisu nevyskytují ani připomínky kostnických mučedníků, ani narážky na přijímání svátosti pod obojí způsobou.

16 Orientačně k němu má studie *Paříž a Praha kolem roku 1450*, in: Alma mater Pragensis. Studie k počátkům univerzity Karlovy, Praha 2016, s. 463–465; srov. též moji starší studii *Počátky humanismu na pražské univerzitě v době poděbradské*, přetisk in: Alma mater Pragensis, s. 532–533. Ke knihovně tohoto mistra Eva GREGOROVÍČOVÁ, *Knihovna mistra Stanislava z Velvar*, in: Acta Universitatis Carolinae. Historia Universitatis Carolinae Pragensis 18, 1978, s. 107–127.

17 Kateřina VOLEKOVÁ, *Latinský text bible*, s. 82–85.

překlady a četnými reprodukcemi, v nichž jsou někdy připojeny zvětšeniny detailů. Je tomu tak i u jiných statí publikace, což považuji za přínosnou inovaci.¹⁸

Samostatně Lucie Doležalová ještě pojednala o 69 tematicky provázaných citátech různých autorit o bibli a hereticích, jejichž soubor se nalézá na fol. 395vb-398vb. První snůška se soustřeďuje na určení biblického kánonu, druhá se zabývá apokryfními texty a jejich užitkem, třetí pak uvádí citáty autorit na téma kacířství. Cenné je tu zvláště zjištění, že pozměněný citát z díla *De gestis Domini* Štěpána z Cascie se objevuje pouze v Lipnické bibli a v Apologii Mikuláše z Drážďan. Je tomu tak ještě v 17 dalších případech, přičemž další překryvy nalezl Dušan Coufal mimo jiné i v kvestii *Utrum communitates fidelium* Jakoubka ze Stříbra. Přestože Jakoubek v této polemice hájí oprávněnost přijímání z kalicha pro laiky, nelze tuto kolekci úryvků přiřadit ani k jedné straně. Nanejvýš lze podle autorky připustit, že se v ní zrcadlí polemika mezi umírněnými a radikální utrakvisty.¹⁹

Dvěma krátkými texty o překladatelích a vykladačích bible, které byly později připojeny k základnímu korpusu rukopisu (fol. 14v), se zabývá Ondřej Fúsik. První z nich o překladatelích se v jiné verzi objevuje i na fol. 430va. Předlohou oběma tu byl úryvek z oblíbené Školské historie Petra (*Historica scholastica*) Comestora. Krátký text o vykladačích bible napsaný stejným písmem na fol. 14va má obdobu nejen v dalších soudobých biblích, ale i jiných nebiblických rukopisech domácího původu. Autor všechny tři verze nejen zpřístupnil, ale i podrobně vyložil.²⁰

Stručný výčet sedmi hlavních neřestí, který se v Lipnické bibli nalézá hned ve třech variantách, posloužil Karlu Pacovskému a Ondřeji Trepešovi k výkladu o pojetí hříchu v bibli, o dějinném konceptu sedmi neřestí a k jejich přehledu v kontextu středověké rukopisné tradice. Po tomto obšírném úvodu autoři věnují pozornost třem stručným výčtům neřestí v Lipnické bibli. Zatímco první na fol. 9r je mírně zkrácenou a parafrázovanou pasáží z 31. knihy *Moralia in Job* papeže Řehoře I. Velikého, druhý seznam na témže foliu odráží pozdější stadium vývoje konceptu, který lze doložit i v jiných biblích bohemikální provenience. Konečně třetí výčet je obsažen v jediné rýmované větě a představuje mnemotechnickou pomůcku pod akrostichem *saligia*.²¹

Širší horizonty dobové rukopisné kultury připomínají dva příspěvky, oba však v kontextu s Lipnickou biblí. Michal Dragoun se v pojednání o biblických rukopisech na konci 14. a na začátku 15. století nejprve pokusil s pomocí sporadicky známých soudobých údajů naznačit, jak časově náročnou a finančně nákladnou mohla objednávka Lipnické bible být. I když většina biblí byla určena pro potřeby církevních institucí, zejména klášterů a kolejních knihoven, některé si po vzoru panovnického dvora pořizovali nejen vzdělaní aristokraté, ale i zámožní měšťané. Podle četnosti odkazových korkondancí byla Lipnická bible určena ke „studijnímu“ využití, je však třeba počítat i s možností, že se posléze

18 Zuzana SMETANOVÁ – Anna PAVLÍKOVÁ – Lucie DOLEŽALOVÁ, *Doprovodné texty k Žalmům*, s. 120–141.

19 Lucie DOLEŽALOVÁ, *Výňatky z autorit o bibli a hereticích*, s. 180–187.

20 Ondřej FÚSIK, *Překladatelé a vykladači bible*, s. 142–163.

21 Slovo je složeno ze sedmi prvních písmen latinských názvů neřestí: *Superbia, Avaritia, Luxuria, Incidia, Gula, Ira, Accidia*. Viz Karel PACOVSKÝ – Ondřej TREPEŠ, *Sedm hlavních hříchů*, s. 179.

dostala do jiného prostředí, než pro které byla určena původně.²² Podobného zaměření je i stať o soudobém českém biblickém překladu, která vítaně shrnuje i obohacuje dosavadní poznatky nejen o reprezentativních biblích, ale i o užitkových rukopisech. Lipnické bible se přímo týkají kapitoly o českých glosách a o staročeských názvech biblických knih, které byly většinou doplněny později, a nebyly tak součástí opisovaného biblického textu.²³

Vzhledem k tomu, že bible, o níž pojednáváme, byla dokončena na hradě Lipnici, nemohla být při koncipování týmového výzkumu pominuta osoba jeho vlastníka Čenka z Vartenberka. Hrad, který se výstavností i rozlohou vyrovnal hradům královským, Čeněk získal jako věno své manželky Kateřiny, dcery Vilma z Landštejna. Podle Františka Záruby, který vysledoval stavební vývoj hradního komplexu v předhusitském období, se na něm pan Čeněk již jako stavebník nepodílel. Snad i proto, že v podhradním městečku nebyl farní kostel, potvrdil pražský arcibiskup roku 1397 existenci dříve již zde při kapli sv. Vavřince založené a dostatečně dotované kapituly pro šest kanovníků a děkana.²⁴ Sama tato skutečnost napomáhá pochopit, proč právě na Lipnici Čeněk z Vartenberka mohl uskutečnit první náležité svěcení kališnických kněží, k němuž donutil světícího biskupa Heřmana Švába z Mindelheimu. Čeněk tohoto bavorského příslušníka řádu augustiniánů eremitů nejprve dal zajmout a pak ho jako poručník rožmberského zboží odměnil bohatou farou v Miličíně, z níž vypudil dlouholetého faráře Vojslava. Těto významné události raného reformního hnutí věnovala pozornost Blanka Zilynská, která rovněž znalecky přihlédla k následujícím snahám o vysvěcení utrakvistického kněžstva.²⁵

Z kontextu obou naposled zmíněných statí plyne, že pisář Lipnické bible měl pro přechodnou nebo stálou práci na hradě pana Čenka z Vartenberka dostatečné zázemí i hmotné zajištění. Snad to do jisté doby platilo i pro iluminátora, který však svůj úkol nestál na Lipnici dokončit. Lze tak připustit i domněnku, že přepis latinské a nákladně zdobené bible byl původně určen pro knihovnu lipnické kapituly. Méně zjevná je mi souvislost mezi lipnickou biblí a biblickými ději ve výmalbě lipnické kaple a kostelů v Dolním Městě (dnešní Lipnici nad Sázavou), Loukově a Řečici. Chápu však, že Jan Dienstbier tím projevil snahu propojit své cenné výzkumy s týmovým výzkumem a možnostmi bohatého dokumentačního doprovodu.²⁶

Výtvarně působivou, četnými ilustracemi a potřebnými rejstříky vybavenou knihu zavírám s potěšením, že výchozí záměr Lucie Doležalové a Karla Pacovského byl v plném rozsahu naplněn a že se tím znovu potvrdila přínosnost takto koncipovaného a všemi autorkami/y společně naplněného výzkumného úkolu.

František Šmahel

22 Michal DRAGOUN, *Biblické rukopisy na konci 14. a na začátku 15. století*, s. 190–205.

23 Kateřina VOLEKOVÁ – Andrea SVOBODOVÁ – Hana KREISINGEROVÁ – Milada HOMOLKOVÁ, *Český biblický překlad v době vzniku Lipnické bible*, s. 206–239. Hlavní pozornost autorky věnovaly biblí Litoměřicko-Třeboňské, dále biblí Olomoucké a biblí Boskovické.

24 František ZÁRUBA, *Hrad Lipnice a jeho stavební vývoj v předhusitské době*, s. 242–263.

25 Blanka ZILYNSKÁ, *Svěcení kleriků podobojí na Lipnici v březnu 1417*, s. 264–277.

26 Jan DIENSTBIER, *Biblické vyprávění v obrazech podlipnických kostelů*, s. 278–293.

Vojtěch BAŽANT – Jiří DYNDY – David ŠIMEČEK – Martin ŠORM (edd.)

Staré baby. Ženy a čas ve středověké Evropě

Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2020, 290 s., ISBN 978-80-7422-786-8.

Předmluva této kolektivní monografie poněkud nezvykle opakuje název knihy. Editoři v ní slibují sledovat dvojnásobnou diskriminaci, a to pohrdání jiným než mladým věkem a jiným než mužským pohlavím. A jelikož nejen každého z nich, ale údajně i každého přispěvatele knihy se téma osobně dotýká, prolamují tím neutrální postoj k výzkumu, který by se mohl předpokládat u „akademické medievistiky“. Nejenom to. Editoři také nabádají k ostražitosti před pohrdáním středověkem, a to opět dvojího druhu. Jedno podle nich vyplývá z povrchního nadšení z dějinného pohybu, modernity a pokroku, v němž návrat renesance k antickým kořenům paradoxně středověku přisuzuje barbarství a temnotu, druhé naopak svým nostalgickým přístupem a starožitnickou vlastivědou je konzervativním pohrdáním úsilím o společenskou změnu.

Čím tedy je středověk pro autorky a autory této knihy? Především živou i aktuální představou, jež sice lidi a kultury v Evropě mezi 4. a 17. (sic!) stoletím někdy přeceňuje a jindy naopak přehlíží, jež však skrývá potenci být zdrojem něčeho aktuálně hodnotného, potěšení, síly, moci, smyslu, zdání nadřazenosti apod. Otázka pro ně nespočívá jen v tom, „jak to kdysi bylo“, ale k čemu to je nyní. Zajímají je především „dnešní lidé všech pohlaví a životních etap“ a na tomto prezentistickém přístupu si sami cení toho, že jeho motivaci nedokáží zakrývat. Zvolené téma, figura staré baby, zosobňuje podle editorů „negativa, jež středověké kultury spojovaly s proměnami hmoty v čas“. Neskrývají přitom feministické zaměření knihy a její možné transformativní účinky na autory i čtenáře. Trapná jim připadá pouze skutečnost, že knihu o středověkých reprezentacích starých žen vydávají čtyři mladí muži. To jim podle mého mínění naopak slouží ke cti. Podivné mi spíše připadá, že pouze jeden z nich představil společné představy samostatnou studií.

Tempora mutantur et nos mutamur in illis, aneb kdeže loňské sněhy jsou. Když jsem v osudovém roce 1968 koncipoval svoji stať pro sborník *Naše živá a mrtvá minulost*, programově jsem ji nazval „Vzdálená minulost husitství“,¹ abych obhájil vědecké zkoumání této citlivé dějinné etapy proti diktátu apriorních marxistických i nacionálně jednostranných tendencí. Ne vždy jsem tomu sám dostál, to přiznávám, neboť věž ze slonové kosti může být i alibistickým vězením. Bylo by tudíž nemístné i předčasné zvedat obočí nad zárodkem manifestu, který zřejmě není jen příležitostným vyjádřením domácí skupiny badatelů.

Zatím jsem neuvedl, že editoři nejen deklarativně, ale patrně i z vnitřní potřeby navazují na programovou stať, v níž Chris Jones, Conor Kostick a Klaus Oschema hledají relevanci medievistiky jako vědecké disciplíny v současném světě a její popkultuře, která je přehlčena seriálovými i herními fantaziemi ve středověkých kostýmech a kulisách. Je tomu tak jen v poznámce, což neudivuje, neboť jde o publikaci ze stejného roku, na kterou jinak

1 František ŠMAHEL, *Vzdálená minulost husitství*, in: František Graus (ed.), *Naše živá a mrtvá minulost*, Praha 1968, s. 44–71.

nebylo možné reagovat. Kniha s příznačným názvem *Aktualizujme středověk*² je díky *open acces* snadno přístupná, což jsem k vlastnímu prospěchu využil. K svému údivu jsem se tak dozvěděl, že nejen obě výše zmíněné stati, ale i mladší kniha Richarda Utze jsou jen špičkou ledovce v podobě rozsáhlé literatury věnované soudobému medievalismu.³

Proto také editoři, byť jen v poznámce, považovali za potřebné uvést, že vědeckou či „akademickou“ medievistiku považují za jeden z projevů medievalismu, který v jejich širším pojetí představuje „jakýkoli současný či moderní historismus zaměřený na středověk, laický i odborný“. Tady se neshodneme, neboť medievistika v mých očích zůstává komplexem speciálních, chronologicky vymezených disciplín v rámci historie jako vědy. Kromě toho populárně seriálový historismus je už dlouhou dobu mimo jiné spjat s válčením v době císaře Napoleona, Druhé světové války apod., aniž by tato hra na vojáčky byla historiky brána jako téma vědeckého výzkumu.

Přesto vnímám potřebu nových přístupů a cest v soudobé medievistice, kde je příliš hladových krků na okoralý krajíc, k němuž je stále obtížnější získávat za státní peníze obvyklou pomazánku. Také věřím v budoucnost vlastního oboru, časem se možná prokáže i jeho deklarovaná přínosnost pro současnou chemii, medicínu nebo vulkanologii.⁴ Neméně si rovněž uvědomuji étos ústředního námětu sborníku, k jehož studiím se po tomto delším úvodům dostávám.

Kolekci čtrnácti statí účelně zahajuje pojednání Elišky Zazvonilové, Anežky Kotěrové a Jaroslava Brůžka o starých ženách pohledem antropologie, neboť i v bioarcheologii, na kterou se autorky soustředily, je sociální identita lidí v minulosti významnou měrou určena pohlavím a věkem.⁵ I když tato nová disciplína ještě nemá spolehlivé metody odhadu nástupu a ukončení reprodukčního období dávných žen, může se opřít jednak o dobře známé středověké stupnice životních cyklů, jednak o analýzy kosterních pozůstatků z archeologicky prozkoumaných pohřebišť. Právě však identifikace starých osob je z řady důvodů problematická, čímž vznikla mylná představa o jejich absenci ve středověku. Přestože je odhad věku dožití na základě kostry samotné dosud zatížený tradičními chybnými metodami, lze důvodně předpokládat, že i jedinci z našich raně historických pohřebišť se mohli dožít vysokého věku.

Ojedinělost zjištěných koster seniorek nad 60 let v uvedených pohřebišťích, které byly prozkoumány do roku 1982, potvrzuje i tabulka ve studii Petra Charváta.⁶ Jelikož však

2 Chris JONES – Conor KOSTICK – Klaus OSCEMA (eds.), *Why Should we Care about the Middle Ages? Putting the Case for the Relevance of Studying Medieval Europe*, in: *Making the Medieval Relevant. How Medieval Studies Contribute to Improving our Understanding of the Present.* (Das Mittelalter. Perspektiven mediävistischer Forschung. Beiheft 6), Berlin 2020, s. 1–30.

3 Richard UTZ, *Medievalism: A Manifesto (Past Imperfect)*, Kalamazoo 2017. Příznačné je, že jsou již k dispozici dva úvody do studia: Louis D'ARCENS (ed.), *The Cambridge Companion to Medievalism*, Cambridge 2016; Elizabeth EMERY – Richard UTZ (eds.), *Medievalism. Key Critical Terms*, Cambridge 2014.

4 Konkrétně o to usilují autorky a autoři výše uvedené kolektivní monografie *Making the Medieval Relevant*.

5 Eliška ZAZVONILOVÁ – Anežka KOTĚROVÁ – Jaroslav BRŮŽEK, *Staré ženy pohledem antropologie*, in: *Staré baby*, s. 15–27.

6 Petr CHARVÁT, *Staré baby ve starém středověku. Poznámky archeologa*, in: *Staré baby*, s. 165–172.

i v následujících výzkumech zastupují věkovou skupinu *seniles* pouze jedinci, autor v případě pohřebiště na hradě Budeč rezignovaně dodává: „Kam se poděly zdejší staré baby, ví patrně jen Bůh a Svatý Václav.“ Z drobných náznaků lze přesto podle něho vyvodit, že si staré ženy v některých případech zachovaly své vyšší společenské postavení a snad i náležitý respekt.

Skutečné postavení starých žen, alespoň ve velkých městech s dochovanou písemnou agendou, více osvětluje výzkum městských knih. Michaela Antonín Malaníková se zaměřila na vdovy v pramenech pozdně středověkých moravských měst.⁷ Jelikož městská práva respektovala nároky pozůstalé manželky a dětí, měly vdovy jako majitelky domů a nemovitostí stabilnější ekonomické postavení než zbytek ženské populace. K tomu je však nutné dodat, že vdané ženy s věnem právně chránilo tak zvané obvěnění. Zámožné vdovy prokazovaly svou nezávislost i jako donátorky. Přesto i ony mohly být trnem v oku závistivcům a autorům posměšných skladeb či frašek. V případě sňatků vdov s mladíky, nešlo jen o motivy typické pro kratochvilné rozprávky, jak by se z textu mohlo udát, ale u řady školních správců též o dosti běžný jev.⁸

„Kdo nebo co je bába“ podle akademického Staročeského slovníku a Lexikální databáze humanistické a barokní češtiny podrobně prozkoumal Jan Dušek.⁹ Bylo by omylem se domnívat, že slovo baba/bába ve staré češtině označovalo jen osobu ženského pohlaví. Ve středověku se jím rozumělo i jídlo (bába žemlová, bábovka), mohlo však jít též o návrší, bydlíště nebo součást vlastního jména osobního. Vedle běžného významu mohlo toto slovo označovat i ženu mladšího věku. V případě porodních bab to je zjevné, méně již v protihusitské básni „Viklefice“. Již ve středověku byl také za babu označován zbabělý člověk.

Zvláštní doménu určenou téměř výhradně pro ženy představovaly ženské kláštery. Ty byly multigenerační, což platí i pro konvent benediktinek při kostele sv. Jiří na Pražském hradě. Podle Karla Pacovského lze na základě pramenů z konce 18. století předpokládat, že staré ženy tvořily již ve středověku jednu šestinu svatojiřské komunity. Vysoké stáří nad 70 let bylo sice výjimečné, avšak doložitelné, jak tomu je v případě abatýše Anežky, dcery krále Vladislava I., která se dožila kolem 80 let.¹⁰ Přestože ženské kláštery někdy sloužily jako útočiště vdov, české ovdovělé královny dávaly přednost vlastním fundacím. Zvláštní skupinu v ženských kláštirech tvořily tzv. matrony. Vesměš šlo o vdovy, jimž služby v klášteře nebo při kostele zajišťovaly živobytí.

K církevnímu prostředí se váže i příspěvek Ivy Adámkové líčící na dvou poměrně kuriózních případech různé role, v nichž staré baby vystupují v kontaktu s relikviemi.¹¹ V případě mohučské svaté nádoby připadla starým babám úloha naivně smýšlejících věřících,

7 Michaela ANTONÍN MALANÍKOVÁ, *Stáří radostné i starostné. Status vdovy v pozdně středověkých městech*, in: *Staré baby*, s. 131–139.

8 Zámožné vdovy si často braly za muže mladé školní správce, kteří se po smrti svých manželek zase ohlíželi po mladých nevěstách. Prosopografickou anketu správců škol jsem zařadil do stati *Existenční vyhlídky a kariéry univerzitních humanistů*, in: Alma mater Pragensis. Studie k počátkům Univerzity Karlovy, Praha 2016, s. 550–559.

9 Jan DUŠEK, *Kdo nebo co je bába ve středověku a raném novověku?*, in: *Staré baby*, s. 29–39.

10 Karel PACOVSKÝ, *Staré ženy v pražském klášteře svatého Jiří*, in: *Staré baby*, s. 141–153.

11 Iva ADÁMKOVÁ, *Stařeny a relikvie*, in: *Staré baby*, s. 155–163.

zatímco v *Liber miraculorum sanctae Fidis* z francouzského města Conques se chromá stařena navzdory ústrkům a posměškům zlomyslných noviců dočkala zázračného uzdravení.

Posledním příspěvkem jsme dospěli k dílům literární povahy, jejichž odlišnost od pramenů historických či filologických editorů sborníku ke škodě věci opomenuli připomenout nebo alespoň v obsahu odlišit. Cyklus pěti studií o starých ženách ve středověkých národních literaturách je vhodné začít na severu Evropy. Na první pohled by se mohlo zdát, že převážně šlo o čarodějky anebo ženy znalé magie. Tak tomu zjevně bylo v ságách a v prozaických i veršovaných eddách, o nichž pojednává Marie Novotná.¹² Treba dodat, že ve staroislandštině slovo „edda“ znamená prababičku nebo prabábu. O jejich fyzické podobě se většinou nemluví, některé se proměňovaly do zvířecí či ptačí podoby, všechny však měly schopnost létat.

V pozdních islandských ságách čarodějnice už nepřebývaly na tajuplných místech, nýbrž v rodinných sídlech, kde pospolitě žily jako matky nebo pěstounky významných či méně významných mužů. Staré báby, jak na příkladech uvádí Lucie Korecká, svými kouzly a svou jinakostí propojovaly pohanskou minulost s křesťanskou přítomností.¹³ Na rozdíl od svých mužských protějšků nezasahovaly do politické sféry, i když se někdy stavěly proti psancům jako přestupníkům řádu.

Název studie Milana Žoncy „Baby kde jste?“ by mohl nasvědčovat absenci seniorek ve středověké židovské literatuře.¹⁴ V případě Ďáblíc nebo Satanášek tomu tak až na výjimky bylo, jinak však staré ženy, přelétavé vdovy a proradné baby vystupují v rabínských příkázáních a odpovědích na dotazy (responsy) poměrně často. Jelikož pro staré ženy bez menstruace platila méně přísná rituální pravidla, více než jejich „lineární věk“ padalo na váhu, kdy se sama nebude cítit dotčena tím, že ji jiné ženy oslovují „matko“. Staré ženy ve středověké židovské literatuře potencionální svůdkyně sice nepředstavovaly, o to více však byly asociovány s přetvářkou, lstí a podvodem. Právě tak však mohly být i pokladem v domě. V jednom exemplu stará žena dokonce předstíranou zbožností přelstila představitele židovské komunity. Nic nového tedy ani pod židovským sluncem.

O stařenách ve francouzské veršované epice 12. a 13. století pojednává Martin Šorm, jediný z editorů, který do sborníku přispěl samostatnou studií.¹⁵ V návaznosti na humanitně vědný obor *Age studies* upozorňuje na problematičnost předsudečného a ponižujícího konceptu „stárnutí“, který byl příznačný jak pro korpus starofrancouzských románů, tak pro komické veršované povídky (tzv. fabliaux). Zatímco v prozaických artušovských románech určených dvornímu publiku byly kruté posměšky starým ženám motivem dosti minoritním, ve veršovaných románech s parodickými rysy jich byl bezpočet, včetně přehnaně sexuálního kontextu. Zvláště karikující, diskriminující a pohrdavý obraz ženského stáří lze nalézt v některých fabliaux. Evropská kultura počátku 21. století sdílí

12 Marie NOVOTNÁ, *Riskující čarodějky aneb proměna tváře*, in: Staré baby, s. 189–197.

13 Lucie KORECKÁ, *Čarodějnice v pozdních ságách o Islandanech*, in: Staré baby, s. 175–187.

14 Milan ŽONCA, *Baby, kde jste? Úvahy o významuplné absenci seniorek ve středověké židovské literatuře*, in: Staré baby, s. 199–213.

15 Martin ŠORM, *Obnovení smyslu těla. Stařeny ve francouzské veršované epice 12. a 13. století*, in: Staré baby, s. 65–85.

podle autora s francouzskou literaturou 12. a 13. století převládající představu o stárnoucí společnosti. Nic proti těmto prezentistickým reflexím, zvláště když Martin Šorm ve své stati předložil znamenitý rozbor zvoleného tématu.

Ještě obtížnější je ve zkratce přiblížit výklad Matouše Jalušky o „babizně“ ve starofrancouzském Románu o Růži, neboť mu chybí závěrečné shrnutí.¹⁶ V první části, kterou složil Guillaume de Lorris ve druhé čtvrtině 13. století, nemá stařena vlastní jméno. Zestárla obdobně jako jiní lidé a je tak mementem pro mladou dívku, že i ona na tom po čase nebude lépe. Také v druhé části románu, který o několik desetiletí později připojil Jean de Meun, stařena zůstává bytostí, jež si životní šrámy nese na svém znetvořeném těle coby „komentář k mechanismu světa“ a jako zrcadlo pro ženy, jimž ukazuje limity lásky. Předností i této studie je minuciózní rozbor zvolených textů.

Sugestivní obraz starých žen lze rovněž nalézt v latinské literatuře a v soudobých povídkách či komických hrách v národních jazycích. Čtenář se o nich vítaně dovídá prostřednictvím jejich výtvarných ztvárnění, jimž se ve studii Baba a čert zabývá Jan Dienstbier.¹⁷ Výchozím výjevem výkladu je mu přípravná kresba z konce 14. století pro nástěnnou malbu v kostele sv. Jakuba v Libiši s vyobrazením čerta, předávajícího bábě boty odměnou za její zlé skutky. Činí tak s pomocí hole, aby s ní už nemusel mít nic společného. Stejný motiv se objevuje zhruba o sto let později i v nástěnné malbě na špaletě okna Zelené světnice zámku v Žirovnici. Autor vysledoval výskyt tohoto i jiných misogynních představ o starých ženách nejen v řadě starších či mladších literárních skladeb, ale i v různém výtvarném ztvárnění 15. a 16. století.

Sestry Marty a Marii, kterou Kristus podle evangelisty Lukáše 10, 38–42 navštívil v Bethanii, zvolil za námět své uměnovědné studie Petr Jindra. Zatímco evangelista pouze zaznamenal Kristovu chválu naslouchající mu Marie, středověké *Meditationes vitae Christi* v návaznosti na sv. Bernarda přisoudily pracující Martě skutek a ctnost, Marii pak intelekt a moudrost. Jednání Marty i rozjímání Marie jako rovnocenné plnění dvojí služby postupně nabylo podoby dvojí cesty ke spáse, a to ve smyslu *vita activa* a *vita contemplativa*, obě s vlastními atributy a s dvojím pojetím času, to jest plynoucího a setrvalého. Prostřednictvím těchto exegetických reflexí autor poučeně interpretuje náměty řady známých i méně známých vyobrazení ze 14. až 16. století. Při všem respektu k autorově erudici se mi vtírá pochybnost, zda vše, co lze dnes využít díky obrovskému učenému aparátu, mohlo být alespoň zčásti vlastní možnému vědomí umělců pozdního středověku a rané renesance.

Závěrečná stať Lucie Doležalové o starých babách v kolofónech středověkých rukopisů je etudou svého druhu.¹⁸ Kdekdo z medievistů narazil na nějakou zajímavost, kterou pak příležitostně zpracoval pro jeden z mnohých se jubilejních a jiných sborníků. V tomto případě však nehrozí, že by stať zapadla, neboť se stala součástí předem koncipovaného záměru. Přípisek *et cetera baba stará* na konci středověkých rukopisných textů zaznamenal ve své studii o kolofónech již Zdeněk Kristen. Nerozpoznal však jeho smysl, čemuž se nelze divit. Autorka objevila obdobných kolofonů a jejich drobných variant v latinských textech

16 Matouš JALUŠKA, *Stařena v Románu o Růži. Výmluvné monstrum*, in: *Staré baby*, 87–107.

17 Jan DIENSTBIER, *Baba a čert*, in: *Staré baby*, s. 109–128.

18 Lucie DOLEŽALOVÁ, *Et cetera baba stara*, in: *Staré baby*, s. 215–232.

bohemikálního původu již třináct. Záhada jejich smyslu je o to složitější, že jde o rukopisy spadající do období od konce 14. do konce 15. století.¹⁹ Závěrem svého zkoumání Lucie Doležalová vyslovila domněnku, že přípisek ambivalentně označoval jednak konec opisu, jednak to, co by mělo následovat, snad jídlo, pití nebo sex. „Marginální stará baba se tak objeví tam, kde už nemělo být nic. Kde jinde by měla být?“ Tak zní konec stati i celé knihy.

Závěr vyzní poněkud rozpačitě: sborník přináší cenné, někdy i objevné příspěvky, úvodní manifest však v nich nalezl jen ojedinělou odezvu v podobě feministicky aktivistických proklamací, což je vlastně dobře.

František Šmahel

Tilman HAUG – André KRISCHER (Hrsg.)

Höllische Ingenieure. Kriminalitätsgeschichte der Attentate und Verschwörungen zwischen Spätmittelalter und Moderne

(= Konflikte und Kultur – Historische Perspektiven, Bd. 32)

München, UVK Verlag 2021, 263 s., ISBN 978-3-7398-2770-4.

Politické atentáty a spiknutí od sklonku středověku do poloviny 19. století stály dlouho poněkud stranou zájmu historického bádání o kriminalitě, jehož pronikavý rozvoj můžeme v evropské historiografii sledovat od devadesátých let minulého století. V posledním desetiletí bylo možné nicméně zaznamenat rostoucí badatelský zájem o „politické zločiny“, mezi něž přirozeně patří také spiknutí a atentáty. Důvodem tohoto zájmu není pouze postupný přesun časového těžiště bádání o kriminalitě z epochy raného novověku do tzv. sedlové doby (*Sattelzeit*, druhá polovina 18. a první polovina 19. století), nýbrž také obecné zintenzivnění společenskovědního studia politicky motivovaných zločinů, které je reakcí na růst terorismu, zejména islámského, od přelomu tisíciletí. Průlomovým počinem v tomto směru byl rozsáhlý konferenční sborník, který inicioval Karl Härter z Institutu Maxe Plancka pro evropské právní dějiny ve Frankfurtu nad Mohanem.¹

Recenzovaný sborník přináší 11 příspěvků, převážně z pera německých historiků mladší generace, které vycházejí z referátů přednesených na sympoziu pořádaném univerzitou v Münsteru roku 2015. Témata sborníku vymezuje rozsáhlá úvodní stať „Überlegungen zu einer Kriminalitätsgeschichte der Attentate und Verschwörungen zwischen Spätmittelalter und Moderne“, v níž se editoři sborníku Tilman Haug a André

19 Před mnoha lety jsem v listku s přípravou latinského kázání neznámého táborského (?) kněze ze třetí čtvrtiny 15. století objevil český přípisek „Babo nespi!“. Nejde snad o obdobnou průpovídku, kterou kazatelé občas pronesli ve svých kázáních? Doklad viz v mé studii *Dva formulářové kusy z husitského Tábora*, in: *Návraty k pramenům. Studie k počátkům husitského Tábora*, Praha 2021, s. 553.

1 Karl HÄRTER – Beatrice DE GRAAF – Gerhard SÄLTER – Ewa WIEBEL (Hrsg.), *Vom Majestätsverbrechen zum Terrorismus. Politische Kriminalität, Recht, Justiz und Polizei zwischen Früher Neuzeit und 20. Jahrhundert*, Frankfurt am Main 2012.

Krischer nejprve pokusili zařadit politické atentáty a spiknutí do kontextu historického bádání o kriminalitě. S přihlédnutím k výsledkům dosavadního bádání se zabývají otázkou, do jaké míry lze atentáty definovat jako kriminalitu namířenou proti elitě a touto elitou stíhanou (s. 15). Jako hlavní témata sborníku vymezují konstrukce atentátu jako politického deliktu, konkrétní místa spojená s atentáty v raně novověké Evropě, bezpečnostní opatření a konečně materiální dimenzi atentátů. Autoři upozorňují, že ne všechny politické vraždy byly současníky vnímány jako atentáty, což nejlépe dokládá zavraždění Albrechta z Valdštejna v Chebu roku 1634.

V příspěvku s výstižným názvem „Teuflische Taten. *Coniurationes* und Attentate in der französischen, Societé politique’ des Spätmittelalters“ přibližuje Georg Jostkleigewe nejznámější (úspěšné i neúspěšné) atentáty, které byly spáchány na příslušníky vládnoucí vrstvy ve Francii 14. a 15. století. Zvláštní pozornost přitom věnoval „okultním atentátům“, při jejichž přípravě byly použity rozličné magické a okultní praktiky. Právě tyto atentáty byly podle autora znamením zkoumané doby a představovaly indikátor latentního politického konfliktu. Stať uzavírá tabelární přehled tří desítek atentátů ve francouzské vládnoucí vrstvě v letech 1305–1474.

V článku „A proditoribus civibus conturbata patria et Caesari vendita – Die Ermordung des Pier Luigi Farnese 1547“ zachycuje Sebastian Becker okolnosti politické vraždy parmského vévody, nemanželského syna papeže Pavla III., a její ohlas v dobové diplomacii, jurisdikci a publicistice. Jedna část dobové publicistiky označovala spektakulární vraždu vévody Piera Luigiho Farneseho jako *tyrannicidium*, zatímco druhá vyvracela tuto její legitimizaci a prohlašovala ji za zradu a porušení přísahy, či dokonce za zločin urážky majestátu. Zvláštní pozornost věnoval Becker dobovému, španělsky psanému pojednání, které se pokusilo interpretovat vraždu z roku 1547 formou fiktivního dialogu jejich protagonistů. Za autora tohoto díla je považován tehdejší císařský vyslanec v Římě, španělský básník a diplomat Diego Hurtado de Mendoza y Pacheco.

Benedikt Nientied probírá v článku „Security of the Crown, safety of the Nation? Verschwörungsszenarien und parlamentarische Sicherheitsdiskurse in England, ca. 1570–1680“ publicistické a parlamentní debaty o hrozbách spiknutí proti anglické monarchii a o opatřeních k zajištění její bezpečnosti. Tyto debaty byly vyvolány sérií spiknutí proti královně Alžbětě I. v 70. a 80. letech 16. století. Výrazně je na počátku 17. století příživilo odhalené tzv. Spiknutí střelného prachu (*Gunpowder Plot*) proti králi Jakubu I. Stuartovi a také dokonaný atentát na francouzského krále Jindřicha IV. roku 1610.

André Krischer zpracoval v podrobné analytické studii „Der versuchte Anschlag auf Fürstbischof Christoph Bernhard von Gallen im Februar 1673. Politische Kriminalität im Zeitalter Ludwigs XIV.“ průběh a okolnosti procesu s bývalým münsterským měšťanem a císařským rytmistrem Jakobem von der Kette. Ten byl obviněn z plánování atentátu na münsterského biskupa Kryštofa Bernarda von Gallen (1606–1681, biskupem od roku 1650), odsouzen za velezradu a v dubnu 1673 popraven v Münsteru rozčtvrcením.

Krischer na Ketteho případu ilustruje svůj (podle mého názoru komplikovaný a přespříliš sofistikovaný) koncept „fabrikování“ politického zločinu, které ovšem nechápe jako jeho fingování, nýbrž jako kooperativní konstrukci vytvořenou spojením řady

stavebních prvků. Signálem k započetí konstrukce politického zločinu bylo slovo „zrada“. Autor připomíná, že biskup usiloval o co nejrychlejší vykonání popravy ve snaze zabránit tomu, aby se Ketteho advokát proti rozsudku odvolal k Říšskému komornímu soudu nebo k Říšské dvorské radě.

Thomas Dorfner se v příspěvku „Mit Magie und Jagdgewehr für ein protestantisches Herzogtum“ s podtitulem „Das Mordkomplott württembergischer Untertanen gegen Fürst Friedrich Wilhelm von Hohenzollern-Hechingen (1708–1712)“ zabývá nejen okolnostmi spiknutí proti říšskému knížeti, ale také prostředky, které spiklenci použili. Obětí vražedného komplotu, který byl plánován už od roku 1708, se měl stát císařský maršálek, kníže Friedrich Wilhelm von Hohenzollern-Hechingen (1663–1735). Motivem spiknutí byla obava, že by kníže mohl přimět württemberského vévodu Eberharda Ludwiga k tomu, aby konvertoval ke katolicismu. Hlavními osovateli atentátu byli tři vévodští služebníci. Původně plánovali zastřelit knížete během dvorského lovu, později se uchýlili k magickým praktikám. Proces se spiklenci u stuttgartského městského soudu trval téměř rok a ke kauze vydala obsáhlé dobrozdání i právnícká fakulta univerzity v Tübingenu. Tři hlavní pachatelé, jimž původně hrozil trest smrti, byli nakonec v únoru 1712 odsouzeni k pouhému doživotnímu vypovězení z Württemberského vévodství.

Tématem stati „Criminal Cosmopolitans: Conspiracy theories surrounding the assassination of Gustav III of Sweden in 1792“, kterou napsal švédský historik Andreas Önnfors, jsou okolnosti a mezinárodní ohlas atentátu na švédského krále Gustava III., jenž byl zastřelen v březnu 1792 ve Stockholmu během maškarního bálu, jakož i konspirační teorie kolem této politické vraždy. Autor si proto klade mj. otázku, do jaké míry se v debatách kolem atentátu na Gustava III. objevovaly ty konspirační teorie, které buď uvedla v život, nebo výrazně posílila Velká francouzská revoluce, zvláště teorie o údajném zednářském spiknutí. Základ konspiračních teorií o královraždách spatřuje autor v knize Charlese-Louise Cadeta de Gassicourta (1769–1821) *Le Tombeau de Jacques de Molay* z roku 1797. Pozdější proslulý francouzský přírodovědec a farmaceut v ní psal o svobodných zednářích jako o nositelích odkazu posledního velmistra templářů Jacquese de Molay († 1314), kteří se prý zavázali přísahou vyhubit všechny krále a zlomit moc papežů.

Karl Härter, vůdčí osobnost současného historického bádání o kriminalitě, obohatil sborník propracovanou, rozsáhlou a bohatě ilustrovanou studií „Attentatsbilder in populären Druckmedien: Politische Attentate und strafrechtlich-polizeiliche Reaktionen in Europa zwischen Aufklärung, Revolution und Vormärz (1757–1820)“. Atentáty představovaly podle autora performativní veřejné akty, jejichž cílem byla destabilizace stávajícího politického zřízení. Zvláště v osvícenské a předbřeznové epoše se tak atentáty stávaly – ještě častěji než dříve – objektem zájmu médií, včetně obrazové publicistiky.

Härter postupně probírá a charakterizuje obrazové ztvárnění celkem osmi atentátů na hlavy evropských států a exponované politické činitele z let 1757–1820. Nerozhoduje, zda to byly atentáty úspěšné v tom smyslu, že výsledkem byla smrt státního představitele či politika, proti němuž byly namířeny (švédský král Gustav III./1792, Jean Paul Marat/1793, ruský generální konzul August von Kotzebue/1819, Karel Ferdinand z Artois, vévoda z Berry, synovec francouzského krále Ludvíka XVIII./1820), či neúspěšné, kdy osoba, jež

byla cílem atentátu, utrpěla pouze zranění (francouzský král Ludvík XV./1757, portugalský král Josef I./1757, hesenský předseda vlády Carl Friedrich von Ibell/1819), nebo vyvázla bez jakékoli újmy (Napoleon Bonaparte/1800).

Většina zkoumaných atentátů byla spáchána nožem, nikoli pistolí, popř. jinou palnou zbraní. V Napoleonově případě byla použita bomba. Obrazová publicistika se zaměřovala na dvě nejspektakulárnější fáze dění okolo atentátů, a to na samotný vražedný útok a na konečné potrestání pachatele, popř. i dalších spiklenců, tj. zpravidla na veřejnou popravu. Publicistika z doby před francouzskou revolucí svědčí podle autora o aktivní mediální politice státu s cílem ovlivnit veřejné mínění, což se dělo např. publikací vybraných právních dokumentů.

V případě atentátu na Kotzebueho přinášela média už nejen vyobrazení atentátu, jeho oběti a popravy, nýbrž navíc také portréty pachatele, studenta Carla Sanda, a vyobrazení jeho pobytu ve vězení. Celkově dospívá Härter k závěru, že atentáty ve zkoumané době představovaly symbolickou manifestaci politického násilí, které nebylo možné plně zvládat jen nástroji trestní justice. Vznikající státní policejní a bezpečnostní orgány proto nejen stíhaly atentátníky, nýbrž zároveň atentáty vykládaly a využívaly s cílem dosáhnout kontroly nad veřejností a politickou opozicí. Díky tomu se ve veřejných debatách a tištěných médiích většinově prosazovala oficiální interpretace atentátů.

V propracovaném a myšlenkově velmi podnětném příspěvku „*Rasereien und Anarchie und ‚moralische Krankheit‘*“ s podtitulem „*Politische Attentate und ihre Deutung und Medialisierung in Frankreich 1799–1815*“ rozebírá T. Haug průběh a okolnosti bombového útoku na Napoleona Bonaparta v prosinci 1800 v Paříži a oficiální reakce na něj. Při atentátu zahynulo dvanáct lidí a 50 bylo zraněno, tehdejší první konzul Francouzské republiky nicméně vyvázl nezraněn. Případ vzbudil velký publicistický ohlas, protože použití „pekelného stroje“ (*machine infernale*) přinášelo nový typ atentátu – teroristický útok. Ten měl sloužit především k šíření strachu ve společnosti a v řadách obyvatelstva. Pařížský atentát z roku 1800 navíc signalizoval přechod od raně novověkého typu atentátu proti sakralizované osobě panovníka k modernímu politickému násilí zaměřenému proti reprezentantům systému. Zmíněný atentát byl ve Francii podle Hauga zároveň jedním z významných impulsů pro rozvoj kriminální a tajné policie, která měla fungovat i jako nástroj ochrany stávajícího politického a sociálního řádu.

Stát „*Informationen über Verschwörungen? Entscheiden in Fragen der ‚Inneren Sicherheit‘ im britischen Parlament (1811–1819)*“, v níž Mathias Freidmann a A. Krischer přibližují diskuse v britském parlamentu, se týká tří událostí z druhého desetiletí 19. století, které byly vnímány jako bezpečnostní riziko či spiknutí: povstání tzv. luditů (1812); hladové nepokoje ve Spa Fields v Islingtonu na konci roku 1816 a *Peterloo Massacre* v Manchesteru v srpnu 1819.

Posledním příspěvkem sborníku je nerozsáhlá studie s výstižným názvem „*Das Attentat auf König Louis Philippe I. am 28. Juli 1835 und die Formierung transnationaler Sicherheitsregime in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts*“, ve které se frankfurtský archivář Conrad Tyrichter pokusil postihnout vnitropolitické a zahraniční reakce na atentát „pekelným strojem“, jehož oběti se měl v červenci 1835 během vojenské přehlídky v Paříži

stát francouzský král Ludvík Filip I. Orleánský. Atentát vedl v dalších letech k zesílení policejní a zpravodajské spolupráce mezi Francií a státy Německého spolku.

Sborník uzavírá rejstřík místních názvů, podrobný rejstřík osob s životními daty a stručnou charakteristikou každé z nich (s. 253–262) a seznam přispěvatelů.

K publikaci lze vznést jen minimum výhrad. Naopak je třeba ocenit, s jakou jistotou a rozhledem se autoři, většinou mladí historikové, orientují v pojednávané problematice. Výtky, které snad stojí za zmínku, lze vyslovit jen k dílčím pasážím: Jistý údiv v českém čtenáři možná vzbudí věta, v níž editoři Haug a Krischer vymezují Římsko-německou říši jako periferii politických atentátů (s. 20). Přinejmenším nezvyklé je, když titíž autoři „necitují“ Zlatou bulu Karla IV. (1356) v latinském originále (s případným připojeným moderním překladem), nýbrž v německém překladu z počátku 18. století (s. 24). V úvodu článku G. Jostkleigrewého postrádám větší distanci od teroristické organizace RAF – její činnost lze sotva označovat slovem „boj“ (*Kampf*) (s. 37). Obávám se, že také není možné psát o „jisté míře autonomie“ inkvizičního řízení v münsterském knížectví ve druhé polovině 17. století (s. 118).

Recenzovaný sborník představuje cenný příspěvek ke studiu dějin politických atentátů a spiknutí v Evropě od pozdního středověku do poloviny 19. století a zároveň i nepřehlédnutelné obohacení historického bádání o kriminalitě.

Petr Kreuz

Edvard BENEŠ

La Boemia contro L'Austria-Ungheria. La libertà degli Zceco-Slovacchi e l'Italia. Con prefazione dell'on. Andrea Torre. Casa editrice Ausonia
(Roma 1917. Revidované vydání, doslov Francesco Leoncini.)
Treviso, Editrice Storica 2020, 167 s., ISBN 978-88-96674-63-5.

Benešův text, který vyšel jako brožura v době první světové války, sledoval jako hlavní cíl získat podporu pro vznik samostatného Československa. Zároveň však text obsahuje i zajímavé poznámky či informace k českým dějinám v kontextu habsburské monarchie a úsilí o emancipaci českého (a slovenského) národa. Není pochyb o tom, jaké motivy měl Beneš k napsání tohoto textu. Vedle T. G. Masaryka a M. R. Štefánika byl jedním z těch, kteří během války usilovali o vznik samostatného československého státu. Pro opětovné vydání tohoto textu v italském jazyce se podnětem stala Benešova myšlenka o spolupráci nezávislého Československa a Itálie. Francesco Leoncini se již dříve podílel na revidovaném vydání „Nové Evropy“ od Tomáše Garriguea Masaryka,¹ nyní inicioval vydání Benešova textu a doplnil jej doslovem.

Benešův text je rozdělen do devíti kapitol a doplněn o sedm textových příloh. Beneš nejprve stručně připomenul svůj pohled na „smysl“ česko-slovenských dějin a boje Čecho-Slováků proti Němcům. Třetí kapitolku věnoval nástupu Habsburků na český trůn,

1 Tomáš Garrigue MASARYK, *La Nuova Europa. Il punto di vista slavo*, překlad z češtiny, úvod, doslov a úprava Francesco LEONCINI, Pordenone – Padova 1997, Roma 2021.

stavovskému povstání, Bílé hoře a následnému vývoji, který označil jako „ničení“ Čechů v Čechách a na Moravě. V revolučním roce 1848 bylo velmi silné úsilí jednotlivých národů o vznik národnostně homogenních států, a úsilí o vlastní český stát se tak nelišilo od toho, které bylo v Řecku, Belgii či Itálii. Roku 1848 podle něj po drobných úspěších započal pro Čechy a další slovanské národy v Rakousku „začátek konce“.

Beneš také připomněl pozvání Palackého do Frankfurtského parlamentu. Ten jej ale vnímal jako ohrožení nezávislosti Rakouska. Až posléze Palacký viděl, že Češi byli Habsburky obětováni Němcům, na což zareagoval výrokem „Byli jsme před Rakouskem, budeme i po něm.“ Absolutismus Františka Josefa I. byl podle Beneše úzce spojen s germanizací Slovanů a rakousko-uherské vyrovnání z roku 1867 ignorovalo české státoprávní požadavky. Jako „nejmladšího“ nepřítele Čechů Beneš zmiňuje Maďary. Češi a Slováci byli už od počátku svých dějin spolu spojeni, ale zánik Velkomoravské říše to přerušil a je připomenuto, že už tehdy na to měli mít vliv Němci a Maďaři.

V šesté kapitole se Beneš tematicky přesunul k počátku první světové války. Připomněl, že čeští vojáci nebyli příliš motivováni válčit za Rakousko, nechťeli bojovat, zvláště ne proti jiným Slovanům. Ze zajatců a případných dezertérů se pak v zahraniční formovaly Česko-Slovenské vojenské oddíly. Beneš zmínil, že navzdory své obtížné situaci Čecho-Slováci aktivně spolupracovali za účelem vítězství práva a lidskosti. Situaci v českých zemích v době první světové války Beneš označuje jako teror. V roce 1915 se měla celá třetina rozsudků smrti, které vynesly vojenské tribunály, týkat českých civilistů (cituje Wiener Tagblatt). Zmiňuje proces s Klofáčem, který byl obviněn ze zrady, proces proti Masarykovi, který byl ale v exilu, a proto byla zatčena jeho dcera Alice, a další procesy s českými politiky či osobami jim blízkými. Tyto procesy představovaly, podle Beneše, cílený teror a posilovaly nenávist rakouské vlády proti českému národu.

Všechny tyto obtíže dle Beneše nezabránilly českému národu v jeho snaze přispět k lidskému pokroku a vývoji na poli vědeckém i intelektuálním, a to díky jeho silné vůli a vynaložené energii. Jako významné postavy české středověké literatury Beneš jmenuje Jana Husa, Chelčického a Komenského. Výslovně uvádí, že velkou zásluhu o český a slovenský jazyk na poli lingvistiky měl Dobrovský, Šafárik a Kollár. Při popisu významných momentů z 19. století zmiňuje Palackého, Riegra. Tematizuje také skutečnost, že čeští poslanci podpořili roku 1870 Francii, odsoudili anexi Alsaska a Lotrinska, a vyjádřili tak sympatii k ušlechtilému a slavnému francouzskému národu. Samozřejmě připomíná i pozornost, kterou Češi věnovali italskému risorgimentu a popularitu Garibaldiho. U Mazziniho uvádí, že se jeho díla v Čechách těšila snad stejné popularitě jako v Itálii. Myšlenka národní emancipace z pod jha rakouského tak byla podobná jak v českých zemích, tak v Itálii. Skutečnost stejného nepřítele proto osvětluje, proč se v Čechách těšili velké úctě představitelé italského risorgimenta.

V předposlední kapitole se Beneš snaží vysvětlit, že česká nezávislost je v mezinárodním zájmu. Český národ podle něj byl po staletí podroben systematickému ničení, čemuž zabránilo entuziastické nasazení jednotlivců. Ale i chování Rakouska k jiným národům jej vede k jasnému požadavku, aby Rakousko-Uhersko bylo rozděleno. Realizace německého konceptu Mitteleuropy z roku 1848 by vedla k zániku Čechů a Slováků.

Střední Evropa proto nesmí být dále vystaveno tlaku Berlína, Vídně a Budapešti. I pro Itálii byla nepříznivá možná německá hegemonie na Jadranském pobřeží (Terst).

Cestou k řešení problémů ve střední Evropě tak mělo být rozdělení rakousko-uherské monarchie, na což poukázal i americký prezident Wilson. Podobně také Anglie a Francie chtěla zamezit německým útokům. Nenávist proti německé rozpínavosti v době tehdejší války měla podpořit význam české nezávislosti, vždyť Čechy byly pro Evropu i ekonomicky důležité. Beneš poukázal na to, že i pro Rakousko byly české země ekonomicky důležité, jak z hlediska průmyslu, tak zemědělské produkce. Německo by tak chtělo ovládnout střední Evropu právě nejen z politických, ale také ekonomických důvodů. Samostatnost českých zemí by se mohla stát bariérou proti německé rozpínavosti.

Zvláštní pozornost (s ohledem na adresáty brožury) pak Beneš věnoval Čechům a Slovákům v Itálii. Naznačil význam Itálie i z ekonomického hlediska pro budoucnost Evropy po uzavření míru. Předpokládal, že ve velkých městech Lombardie, Piemontu ad. dojde k ekonomickému rozvoji. Ekonomická spolupráce pak bude moci být realizována s Čechy, Polskem, Ruskem atd. Beneš nepovažoval českou otázku za něco „privátního“, ale byla důležitá i z mezinárodního hlediska, zvláště rozdělení Rakousko-Uherska a vznik nezávislého Česko-Slovenska. Ke kulturním vztahům k Itálii připomíná pobyt Petrarky na dvoře Karla IV. či Vrchlického překlady italské poezie.

V závěrečné kapitole Beneš shrnul důležitost myšlenky umožnění rozvoje česko-slovenského národa a s tím související skutečnost, že je nutné a logické, aby vznikl samostatný český stát. Toto řešení bylo podle něj pro Evropu důležité.

V přílohách publikace pak jsou kratší texty: Nóta z 10. ledna 1917, v níž spojenci požadovali poválečné osvobození Italů, Rumunů, ale i Čechoslováků z rakouské nadvlády. Jsou tu také texty, které dokládají postavení českých vojáků v rakouské armádě i situaci českého národa v monarchii, nota rakouské vlády proti poslanci Karlu Kramářovi. Poté Beneš zařadil výzvu k československým vojákům na italské frontě a jako poslední přílohu článek T. G. Masaryka o budoucích Čechách.

V doslovu, nazvaném *Od Říma 18 k Mnichovu 38 a Praze 48: mezi demokracií a diktaturou* Leontini připomíná, že Beneš byl spisovatelem a novinářem Giuseppem A. Borgesem označen za „prozíravého entuziastu“ a to u příležitosti „Konference národů podléhajících Rakousku-Uhersku“, která se konala v Římě v dubnu 1918. Je považován za jednoho z významných politických osobností evropské politiky poloviny dvacátého století, ale v italské historiografii se dosud netěšil velké pozornosti.

Beneš však nebyl jen politik a diplomat, usilující o vznik samostatného Československa. Jako ministr zahraničí ČSR se podílel výrazně na tvorbě mezinárodní politiky mladého státu. A byla to nejen Hitlerova rozpínavost, ale také neochota zastat se Československa ze strany dřívějších spojenců (Anglie, Francie), která vedla k zániku mladého státu. V neposlední řadě ani Mussolini „nenavázal“ na navrhované spojení Československa s Itálií. Anexe Rakouska a Mnichovská „dohoda“ ukončila existenci demokracie v Československu. Následky Mnichova byly patrné i v poválečném vývoji a měly vliv i na vývoj vztahu k Sovětskému svazu.

Benešův text odpovídá své době a účelu vzniku, ale představuje zajímavé podněty, které se ne vždy podařilo realizovat. Především v návrhu strategického spojení s Itálií, které mohlo být realizováno v poválečné době, nešlo jen o politické, ale zvláště společné hospodářské a obchodní zájmy. Beneš navrhoval také zapojení jižních Slovanů, toto spojení by pak mělo zabránit případnému obnovení rakousko-německého pronikání na Jadran. Benešův předpoklad se žel naplnil po vytvoření osy Řím – Berlín, kdy došlo ke společné agresi proti Jugoslávii. Beneš se v roce 1935 po abdikaci T. G. Masaryka stal československým prezidentem, v roce 1938 v souvislosti s Mnichovskou dohodou byl opět svědkem „německé rozpínavosti“, která zasáhla nejen Československo, ale i další státy. Převzetí moci v Československu komunistickou stranou v únoru 1948 ukončilo krátké období obnovené křehké demokracie v Československu.

V ediční poznámce je mimo jiné připomenuto, že když Beneš píše o Čecho-Slovácích, často míní jen Čechy. Je patrné, že Beneš více argumentoval situací v českých zemích. I když navrhované ekonomické spojení se nepodařilo plně zrealizovat, jeho obava z možné německé agrese se ukázala jako oprávněná.

Jitka Jonová

Jana KASÍKOVÁ

Ať mohou přijít. Organizace poválečné repatriace a návratů 1942–1947

(= Edice 1938–1953, sv. 11)

Praha, Academia 2018, 293 s., ISBN 978-80-200-2818-1.

Druhá světová válka je i s odstupem více jak sedmi desetiletí od jejího konce nepřeborným, také čtenářsky vděčným zdrojem stovek až tisíců historických studií i historicko-populárních prací. Přesto ale stále objevujeme tzv. bílá místa, přesněji témata, kterým by ze strany např. české a slovenské historiografie náleželo více soustředěné pozornosti, případně i vysvětlení jejich kontextu na pozadí evropských dějin.

Téma poválečných repatriací a návratů je jedním z těch, jejichž potenciál pro výzkumné bádání prozatím není vyčerpán. Přitom by jeho základní obrysová znalost měla patřit k výbavě historiků, věnujících se moderním dějinám, a to nejen v českém, ale i v evropském prostředí. Nejedná se jistě o téma, které by v české historiografii bylo upozaděno, či se na něj zapomnělo. Existuje již několik kvalitních prací, které se repatriacím věnují v souvislosti s druhou světovou i první válkou. Z českého prostředí z posledních let jmenujme například Friedlovu knihu o roli Československa v polských poválečných migracích,¹ resp. Vaculíkovu práci o reemigraci a repatriaci Čechů a Slováků po první světové válce.²

K těmto textům se zařadila i publikace Jany Kasíkové o poválečné repatriaci a návratech do roku 1947. Autorka se tématu poválečných repatriací věnovala již ve svých kvalifikačních pracích, aktuální kniha jí v roce 2019 přinesla Cenu Miroslava Ivanova.

1 Jiří FRIEDL, *Domů, a za svobodou. Role Československa v migracích obyvatel Polska v letech 1945–1948*, Praha 2020.

2 Jaroslav VACULÍK, *Reemigrace a repatriace Čechů a Slováků po první světové válce*, Brno 2014.

Jádro knihy o rozsahu zhruba tří stovek stran předchází úvodní představení tématu, text je pak strukturován do pěti hlavních kapitol s velkým počtem podkapitol kratších rozsahů. Na konci díla nalezneme shrnutí a seznam příloh (seznam zkratk, zdrojů a literatury, vyobrazení a jmenný rejstřík). Již v úvodu autorka přiznává, že téma je velmi obsáhlé a připomíná, že dosud zůstávalo spíše stranou zájmu veřejnosti i větší části historické obce. Věnovat se problematice „osob přemístěných v důsledku válečných událostí“ (*Displaced Persons*) rozhodně není snadným úkolem – vyžaduje to komplexní historiografickou připravenost a pečlivou znalost pramenů, zdrojů, literatury. Autorka ale výborně zvládá práci s archivními prameny, jejich interpretaci i zahrnutí do historického kontextu. Zpracované materiály pocházejí z českých i zahraničních archivů. Jednalo se o výzkum časově náročný, vyžadující vysokou míru pečlivosti. Kasíková výzkum zvládla úspěšně. Lze také zmínit obrazovou výbavu, respektive autorčin výběr dobových fotografií, tabulek, archivních dokumentů, listin atd., které prokládají její text. Jedná se o sto deset obrazových příloh, které jsou do textu zasazeny citlivě a promyšleně.

V části „Repatrianti a repatriace po válce“ (kap. 2) definuje autorka základní skupiny repatriantů: nuceně nasazení, vězni z koncentračních a vyhlazovacích táborů, váleční zajatci, děti, cizinci atd. Není vynechána ani otázka tzv. samorepatriací, reemigrací či tzv. nezdařených repatriací. Ty všechny jsou alespoň stručně zmíněny, i když přesahem svého tematického zakotvení by si tato problematika zasloužila vlastní výzkum.

Vysvětlení pojmu *Displaced Persons* najde čtenář ve třetí kapitole, nazvané „Před koncem války: mezinárodní přípravy a plány organizování repatriace“. Zde je obsírně zmapován proces příprav a plánů repatriace – ty byly vytvořeny na základě mezinárodní spolupráce. Autorka zde vhodným způsobem nastiňuje mezinárodní kontext událostí a následnou spolupráci při řešení jednotlivých bodů, se kterými bylo nutné se vypořádat. Zmiňuje například organizační systém transportů, otázku lékařské péče, zásobování atd. Z této části vyniká do popředí působení Československa, zejména československé exilové vlády v Londýně, a mezinárodních organizací, které se na repatriaci podílely: United Nations Relief and Rehabilitation Administration (UNRRA), Supreme Headquarters Allied Expeditionary Force (SHAEF).

Nejširší, informačně nejprůnosnější a nejpropracovanější je kapitola „Československé státní orgány a zajištění repatriace“, která tvoří zhruba třetinu publikace. Kasíková se zde věnuje repatriantům v okamžicích konce války, kdy jim také byla ze strany státních československých orgánů věnována nejvyšší péče a zájem. Mezi podtématy jsou zahrnuty i praktické záležitosti – např. zdravotní péče, sociální zabezpečení, problematika oblečení a osobních věcí, pátrací služba atd. Starost o repatrianty přesahovala do mnoha oblastí, v nichž byla nutná koordinace a kontinuální řešení aktuálních otázek. Kasíková dokázala složité a rozvětvené téma přehledně uchopit a zpracovat. I zde plní svoji významnou roli obrazový materiál, který čtenáři může poskytnout skutečně živý a věrohodný obraz konce války, těžkostí a utrpení, kterým tehdy procházely desítky tisíc jedinců. Snad jediná drobná připomínka: pasáž věnovaná repatričním akcím na Slovensku³ by si zasloužila více prostoru.

3 J. KASÍKOVÁ, *At mohou přijeti*, s. 141.

V páté kapitole „Cizinci a repatriace v Československu“ autorka neopomíná reflektovat skutečnost, že se tu nacházely tisíce příslušníků cizích národností, kterým bylo také nutno pomoci a zabezpečit jejich návrat do domovské vlasti. V této stručnější kapitole je ukázáno, kolik práce a snahy na diplomatické úrovni bylo potřebné k uzavření smluv, vyjednávání podmínek a vyřešení organizačních záležitostí potřebných k běžnému životu cizinců. Kasíková si dala práci i se sepsáním jednotlivých velvyslanectví a jejich přístupu k repatriaci obyvatel jejich národností (Bulharsko, Španělsko, SSSR aj.). Autorka poté zvolila jednu ze zemí, Francii, na níž ilustrovala, jak konkrétně probíhala vzájemná spolupráce s Československem. Na základě českých i francouzských archivních pramenů seznámila čtenáře s československou misí ve Francii a francouzskou misí v Praze.

V poslední kapitole „Československá veřejnost a repatriace“ se Kasíková věnuje otázce domácího obyvatelstva a jejího vztahu k repatriacím. Přehledně a přínosně je zde zpracována mediální reflexe daného tématu – napříč veřejným tiskem, vlastním tiskem repatriantů, exilovým tiskem, rozhlasem atd. Vždy se jedná o základní seznámení s tématem, ale je důležité, že nebylo opomenuto a vynecháno. Velmi přínosné je pak představení činnosti dobročinných organizací, náboženských organizací, zájmových skupin a dalších humanitárních organizací.

Ještě poznámku ke struktuře publikace a jejímu členění do množství – mnohdy i jen jednostránkových – podkapitol. Snad bylo možné témata více propojit, nefragmentovat text do tolika částí. Takové nadměrné členění je nejvíce znatelné u čtvrté kapitoly „Československé státní orgány a zajištění repatriace“, která má šest podkapitol a ty jsou zpravidla členěné do dalších čtyř až osmi částí. Každé z témat by zároveň vydalo na samotnou studii či publikaci. Chápu ovšem autorský záměr, u něhož je znatelná snaha nevynechat žádné z podstatných témat a seznámit čtenáře s problematikou komplexně a „plošně“, byť možná na úkor hloubky a rozsahu.

Při odkazování na archivní prameny postrádám bližší citace např. na strany, při práci s dobovým tiskem bych uvítala hlubší mediální reflexi tématu. Autorka také přiznala, že do textu nezařadila poznatky pamětníků ani již vydané bibliografie, a to z důvodu velmi malého výzkumného vzorku. Vzhledem k rozsahu a struktuře textu lze toto rozhodnutí chápat. Přesto vyprávění pamětníků do jisté míry postrádáme. Uvidíme, zda oblast orální historie v tomto směru předvede v budoucnu výsledky své činnosti.

Autorka si jako cíl knihy vytyčila sledování společensko-historického kontextu organizování repatriace na území Československa. Tento cíl byl jednoznačně splněn. Osobně doufám, že se Kasíková k tématu poválečných repatriací bude vracet i v následujících letech. Potenciál pro podrobnější zpracování jednotlivých segmentů dané problematiky zůstává stále k dispozici a otevřený.

Lucie Felcan Rajlová

Ivo ČERMÁK – Radovan ŠIKL (eds.)

Příběh československé psychologie, I. Rozhovory s osobnostmi oboru

Praha, Portál 2021, 448 s., ISBN 978-80-262-1659-9.

Může být pro historiky zajímavá publikace, jež je založena na rozhovorech s osobnostmi oboru psychologie? Může zaujmout i něčím jiným než přiblížením životů známých psychologů? Ivo Čermák a Radovan Šikl připravili k vydání knihu, jejímž cílem je představit dějiny psychologie pomocí příběhu. Jsou to vlastní slova těch, kteří v poválečných letech československou psychologii zakládali a formovali, jež konstruují příběh československé psychologie a svědčí o tom, jakými peripetiemi procházela.

Recenzovaná kniha není prvním výstupem podobného typu. V posledních letech se uskutečnilo několik projektů, které si kladly za cíl nahlédnout na dějiny některého z vědních oborů skrze životní příběhy jeho protagonistů.¹ Možná by se dalo hovořit i o jistém badatelském trendu, patrně v důsledku až nadstandardního renomé, které si u nás orální historie po roce 1989 získala. Na orální historii jako na svou výzkumnou metodu se odvolávají i editoři recenzované publikace. Jejich projekt patří k těm počínům, jež byly realizovány ve vlastní režii, tj. tazatelé se stali sami psychologové, jen o něco mladší kolegové dotazovaných.²

Tato skutečnost má samozřejmě své výhody. V pozici „insidera“ odpadá nutnost získávat si pracně důvěru narátorů a znalost odborné komunity umožňuje vyvarovat se nejednoho ošemetného kroku. Tím může být nevědomé jítření nezhojených ran v meziosobních vztazích či bezděčné otvírání nevyřešených konfliktů, jež se v napjatých společensko-politických podmínkách druhé poloviny 20. století nevyhnuly patrně žádnému oboru. Tazatelé se v recenzované knize zaměřili na osobnosti, jejichž výpovědi souznějí se současným antikomunistickým diskurzem, tj. na ty, kteří byli režimem více či méně poškozeni. Nemuseli tak čelit podezřívavosti narátorů z nemístného „kádrování“, jak to bylo pozorováno v některých jiných projektech.³ Rozhovory tak mohly plynout v „kontrapunktu rozhovorové fúgy“ (s. 8), což je nesporně zásadní předpoklad pro zdařilý projekt orální historie.

Současný boom výzkumů intelektuálních elit prostřednictvím rozhovorů se však jeví poněkud paradoxním. Orálně historické hnutí, jehož teoretické a metodologické principy česká

1 Některé z těchto projektů vedli badatelé z Centra orální historie při ÚSD AV ČR: Jiří HLAVÁČEK – Hana BORTLOVÁ (eds.), *Mezi státním plánem a badatelskou svobodou: československá etnografie a folkloristika ve vzpomínkách pamětníků*, Praha 2018; Martin FRANC a kol., *Dějiny Akademie múzických umění v Praze*, Praha 2017. S Centrem orální historie spolupracoval i editor další publikace: Pavel NEČAS (ed.), *Advokáti mrtvých. Rozhovory se soudními lékaři*, Praha 2017.

2 Podobně zpovídali významné představitele oboru mladí lingvisté, včetně studentů: Jan CHROMÝ – Eva LEHEČKOVÁ (eds.), *Rozhovory s českými lingvisty I, II, III*, Praha 2007–2010. Byl vydán sborník rozhovorů s osobnostmi Katedry české literatury FF UK v Praze: Jiří HOLÝ, *Tato fakulta bude rudá!*, Praha 2009. Rozhovory s lékaři a přírodními vědci vedla: Běla NEDOROSTOVÁ, *Rozhovory s lékaři a vědci*, Praha 2015.

3 Jiří HLAVÁČEK, *Promarněné naděje? Praktické a etické problémy orálněhistorického výzkumu tzv. intelektuálních elit*, in: Pavel Mücke – Martin Brychta (eds.), *Na hranicích mezi minulostí a přítomností: současné perspektivy orální historie*, Praha – Ostrava 2016, s. 109–122.

orální historie po roce 1989 přejala, se v 60. a 70. letech formovalo s vidinou dát hlas bezhlasým a v dějinách dosud opomíjeným.⁴ Rob Perks, jeden z nejvýznamnějších představitelů oboru, nedávno připomněl, že v Británii se na orální historii elit stále dívají „s velkým podezřením“.⁵ Je zřejmé, že orální historii elit nelze dělat jinak než prostřednictvím těchto elit (s. 17, pozn. 5), ale úskalí z toho plynoucí by si zasloužila v knize aspoň stručnou reflexi.

Na prvním místě se jedná o možnou vysokou míru autocenzury a důraz na vznik kvalitního přepisu, jak po odborné, tak stylistické stránce. Autor jednoho z nedávných projektů pozoroval, že výsledné autorizované texty byly změněny až ze tří čtvrtin oproti nahrávce rozhovoru.⁶ V případě recenzované publikace se lze domnívat, že k podobě razantním zásahům do přepisů nahrávek nedocházelo. Zájemce o metodologii orální historie elit potěší tabulka na s. 23, z níž je možno vyčíst, kolik textu zůstalo v knize z původních rozhovorů (25–86 %). Škoda, že se editoři blíže nevyjádřili k tomu, co se bude s nahrávkami a přepisy dále dít. Budou k dispozici dalším badatelům, např. ve zmiňovaném archivu dějin československé psychologie, k jehož vzniku měl projekt napomoci?

Rozhovory s významnými osobnostmi však skrývají další úskalí. I když problematika elit není v orální historii příliš reflektována (stále se citují příručky ze 70. a 80. let 20. století), panuje shoda v tom, že v interakci s narátorem je daleko těžší proniknout skrze obranný štít, který si elity během svého dlouholetého působení na veřejnosti vytvořily. Někteří autoři dokonce soudí, že představitelé elit mohou mít tak silnou představu o podobě svého příběhu, že jediné, co mohou nabídnout, je jen stereotypní a stále dokola opakované vyprávění (nejeden z doyenů se v rozhovoru odvolával na již publikovaný vzpomínkový text týkající se jeho odborné či životní dráhy).⁷

Cílem recenzované publikace však nebylo podat životní příběhy významných psychologů. Editoři neměli v úmyslu proniknout do hlubin jejich duše ani odkrýt nové dimenze jejich osobností (orální historie má v tomto velmi blízko k psychoterapii). Prostřednictvím rozhovorů s jedenácti doyeney oboru chtěli pochopit, jak se ve vyprávění zračí „dobový charakter psychologie“ (s. 9). Pro historiky je nadmíru zajímavá skutečnost, že „dobu“ autoři knihy teoreticky uchopili prostřednictvím pojmu „duch doby“. Doba „vytvářela tak intenzivní tlak na utváření profesní identity“ (s. 10), že se pojmu „duch doby“ nemohli vyhnout. Inspiraci našli u historika umění Maxe Dvořáka a historiků Josefa Pekaře a Zdeňka Kalisty.

Je potěšující, že psychologie reflektuje teoretické koncepty velikánů historie. Nestává se příliš často, aby se tyto dva obory skutečně protnul, ač k sobě mají velmi blízko.

4 Autoři zasvěcené citují česká i zahraniční díla orální historie. Publikace D. Ritchieho z roku 1995 *Doing Oral History* (s. 14, pozn. 3) je sice vlivnou příručkou, ale zcela zásadní pro rozvoj orální historie byl *Voice of the Past* P. Thompsona: Paul THOMPSON, *The Voice of the Past: Oral History*, Oxford 1978. V současnosti existuje už čtvrté upravené a doplněné vydání.

5 Rob PERKS, *The Roots of Oral History: Exploring Contrasting Attitudes to Elite, Corporate, and Business Oral History in Britain and the U.S.*, *The Oral History Review* 37, 2010, č. 2, s. 215–224, DOI: 10.1093/ohr/ohq049 (20. 9. 2021).

6 Pavel NEČAS, *Advokáti mrtvých – orální historie na poli soudního lékařství*, MEMO: časopis pro orální historii 8, 2018, č. 1, s. 67–80.

7 Anthony SELDON – Joanna PAPPWORTH, *By Word of Mouth: Elite Oral History*, New York 1983.

Odvážná stať Michala Černouška o potřebnosti psychohistorie, uveřejněná v Českém časopisu historickém v roce 1990, očekáváje s velkou nadějí „vzájemné oplodnění Kleiů a Psýché“, nenašla následovníka, neřkuli kritika.⁸

Je známo, že tzv. Gollova škola pracovala s pojmy jako „doba“, „duch doby“, hledala jednotlici, všeurčující tendenci doby.⁹ Dnes by však historikové pro uchopení faktu, že v jedinci se projevuje nejen jeho individualita, ale také „doba“, použili spíše slovo mentality (inspirování po roce 1989 hojně překládanou školou Annales). Autoři příhodně upozorňují, že pojem „duch doby“ je historiky již opuštěný, lepší však nenašli. Otázkou však zůstává, zda je „duch doby“ metodologicky vhodný pro orální historii. Historikové tzv. Gollovy školy každopádně neopírali své teoretické závěry o prameny založené na ústním svědectví.

Domnívám se, že koncept „duch doby“ plně nevystihuje všechny dimenze orální historie, jež musí badatel vnést v potaz. Souhlasím s autory, že rozhovor je produkt interakce mezi tazatelem a narátorem (i když se nedozvíme, jak která interakce ovlivnila ten či onen rozhovor, což patrně nebylo ani záměrem). Považuji za vhodné doplnit, že rozhovor je rovněž dialogem mezi narátorem a jím samým („při našem povídání jsem si ujasnil leccos ze své minulosti“, s. 305). V neposlední řadě je rozhovor vyprávěním, které se odehrává v současnosti.¹⁰ Tuto třetí dimenzi „duch doby“ nemůže postihnout. V průběhu rozhovoru se odehrává dialog mezi minulým a současným kulturním (chceme-li společensko-politickým či veřejným) diskurzem. Znamená to, že každé vzpomínání je chtě či nechť tímto diskurzem rámováno a pohybuje se v mantinelech, jež jsou současným diskurzem nastaveny.

Z této perspektivy je možné vnímat skutečnost, že nikdo z doyenů neupozorňuje na význam vzniku Československé psychologické společnosti v roce 1958, čemuž se zpočátku podivují editoři v závěrečné charakteristice generace zakladatelů (s. 333). Pozdější události ovlivňují, jakým způsobem nahlížíme na ty předchozí a normalizačním režimem zdiskreditovaná společnost zůstala vnímána jako nevýrazné uskupení kontrolované komunisty.

Přestože je patrné, že v rámci antikomunistického diskurzu jsou podporována vyprávění o obětech režimu, příběh československé psychologie nepředstavuje své hrdiny prvoplánově. Doyeni psychologie byli jistě propouštěni, pronásledováni a zavíráni z vůle komunistické moci, mnozí z nich se však naučili v temném prostředí komunistické zvěle s režimem vycházet a vytvářet ostrůvky pozitivní deviace (ať už se jedná o tajné psychoanalytické seance nebo o Rorschachovo učení, jež se dařilo šířit). „Umění možného“ Jiřího Hoskovce tak jistě platí i pro mnoho dalších jeho spolupracovníků.

Publikace je velmi cenným svědectvím o životě vědecké komunity ve druhé polovině 20. století, o tom, jak „navzdory“ režimu (platí nejenom pro Milana Nakonečného)

8 Michal ČERNOUŠEK, *Potřeba psychohistorie*, ČČH 88, 1990, č. 4, s. 705–722.

9 Jan HORSKÝ – Eva PAVLÍKOVÁ, *Pojmoslovný aparát českého dějepisectví mezi „francouzským“ a „německým“ stylem dějepisného myšlení*, in: Pavla Horská – Martin Nodl – Antonín Kostlán (eds.), *Cahiers du CEFRES*, č. 29, Francouzská inspirace pro společenské vědy v českých zemích, květen 2010, http://www.cefres.cz/pdf/c29/horskypavlikova_2003_ceska_historiografie_francouzsky_nemecky_styl.pdf (15. 9. 2021).

10 Např. Alessandro PORTELLI, *The Peculiarities of Oral History*, *History Workshop Journal* 12, 1981, č. 1, s. 96–107.

rozvíjeli psychologii, která měla být po roce 1948 redukována na učení o pavlovských reflexech. Prostřednictvím vzpomínek, které nebývají součástí odborných publikací o dějinách oboru, se v knize vynořuje v mnohém velmi celistvý příběh československé psychologie, totiž příběh generace „průkopníků a hledačů“, generace, která je editory považována pro československou psychologii za zakladatelskou (narozená v letech 1916–1939, nejstaršímu narátorovi bylo v době rozhovoru 91 let, nejmladšímu 79 let).

Jak ovlivnily dobové podmínky života a profesní dráhy této generace? Všichni se narodili před druhou světovou válkou, zažili okupaci, protektorát, komunistické uchopení moci v roce 1948, uvolnění poměrů v roce 1968, srpnový vpád vojsk Varšavské smlouvy a nakonec přechod k demokracii po roce 1989. Jak se dobové podmínky podepsaly na směřování československé psychologie? Doyeni podávají podrobná svědectví o stýkání a potýkání s komunistickým režimem. Malé každodenní detaily jsou velmi výmluvné a ukazují, co tehdy znamenalo dělat vědu. Nelehkou situaci, v níž se československá psychologie za minulého režimu nacházela, vtipně ukazuje příhoda Milana Nakonečného: Když jel jednou do hotelu za zahraničním doktorem, s nímž směřoval nedostupné publikace za gramodesky, uviděl, jak do jedné prodejny dovezli brambory, tehdy velmi nedostatkové zboží. Co nejvíce jich nakoupil, a když se na jeho tašku v hotelu vrhly sekretářky doktora, jeho jedinou starostí bylo, aby se mu v tom přepychovém pokoji nevysypaly (s. 167). I když se doyeni o osobním životě moc nezmiňují, vzpomínky Jara Křivohlavého vystihují pocity, jež doprovázely život nejednoho z nich: „Měl jsem strach mluvit doma s manželkou, šli jsme raději na Kavčí hory, abych jí řekl to či ono“ (s. 149).

Čím se vaše generace vyznačuje? Můžeme vůbec v československé psychologii mluvit o generacích? Čím je československá psychologie charakteristická? Zabývají se psychologové tématy, jež souvisejí s historií českého národa? Je zajímavé, že na tyto podnětné a důležité otázky se odpověď většinou nedostavila. Vypovídá i tato skutečnost něco o československé psychologii? V závěrečné interpretaci charakterizují autoři generaci zakladatelů jako solitéry, kteří si témata většinou sami formulovali a individuálně zpracovávali. Nevěnovali se jen jednomu předmětu bádání, publikovali spíše knihy, byli skvěle jazykově vybaveni, zajímali se o existenciální témata. I když o generaci zakladatelů nelze hovořit jako o homogenním celku (zaujmu např. různé názory na význam skupinové terapie), v závěru autoři vyzdvihují svobodu jako největší hodnotu této generace. Svobodu tak lze vnímat jako krédo, které doyeni odkazují dalším generacím psychologů (a také všem potenciálním čtenářům).

Osobně spatřuji hlavní poselství knihy v již naznačené nutnosti propojovat mikro- a makro- kontext. Přestože doyeni byli v otázkách po širších rámcích vývoje psychologie u nás spíše skoupí, publikace přináší jasné svědectví o tom, že o osudech československé psychologie, a v podstatě ani o psychologii jako takové, nelze uvažovat bez tohoto dobově historického kontextu. To je velmi jasná zpráva, kterou kniha přináší těm, kdo jsou zvyklí vnímat psychologii jako něco soukromého, separovaného od vnějších makro- událostí. Hlubší reflexi by si patrně zasloužila otázka, do jaké míry režim ovlivňoval výzkumná témata a jejich orientaci, a to i u zakladatelské generace, která bádała režimu „navzdory“. Například Vladimír Smékal v rozhovoru hovoří o tom, že příklon ČSR ke svobodné Indii měl pro něj za následek, že se stal ctitelem hinduismu, buddhismu a čínského taoismu (s. 260).

Je velmi sympatické, že se autoři nespokojili jen se subjektivní perspektivou životních osudů doyenů. Každému rozhovoru předchází medailon daného psychologa, shrnující jeho odbornou dráhu. Originálním shledávám nápad doplnit rozhovor a medailon o „duchovní“ portrét dané osobnosti. Tyto až literárně vybroušené pasáže nabízí zasvěcenou perspektivu zvnějšku na základě různých dalších materiálů. Velikáni československé psychologie jsou tak představeni v barvitě polyfonii, v níž jejich subjektivní hlasy zaznívají společně se vstupy autorů publikace. Narativní i objektivizující rovina příběhu československé psychologie se v knize prolínají. Čtenářům byla učiněna pomyslná nabídka: buď si na základě uvedených rozhovorů duchovní obraz dané osobnosti sami vytvoří, nebo se mohou spolehnout na portrét, jenž je jim předkládán editory knihy. Autorskému kolektivu lze jen pogratulovat ke všem těmto nápadům (jistě i velmi pracným), které nebývají v podobných projektech zvykem.

Díky rozhovorům vznikl velmi lidský a čtenářsky atraktivní příběh československé psychologie. Celkově velmi příznivý dojem z obsahové i formální stránky publikace umocňuje výběr z děl doyenů a slovníček osob, jež se v rozhovorech nejčastěji objevovaly. Fotografie představují cenný dokumentační materiál, jen snad pro ně redakce mohla najít vhodnější umístění než prostředek rozhovoru s Vladimírem Smékalem.

Recenzovaná kniha, na niž mají navázat další díly, představuje ojedinělý vhled do utváření československé psychologie a jejího fungování ve druhé polovině dvacátého století. Přináší poučení i pobavení, náměty k zamyšlení i otázky, které mimo jiné vedou k potřebě spolupráce různých vědních oborů, v tomto případě historie a psychologie. Orální historie má mnoho podob, což platí i pro orální historii významných osobností vědeckého života. Jak se s ní vypořádát, zůstává nadále důležitou otázkou.

Radmila Švaříčková Slabáková

Martin NODL

Na vlnách dějin. Minulost – přítomnost – budoucnost českého dějepisectví

(= Historické myšlení, svazek 82)

Praha, Argo 2020, 339 s., ISBN 978-80-257-3155-0.

V české historiografii patří k chvályhodné tradici vydávání souborů reedice starších studií významných autorů, které byly v minulosti porůznu publikovány časopisecky, ve sbornících či v různých malotirážních vydáních z doby před existencí internetových sítí. Často se tak stává u příležitosti „kulatých“ životních jubileí. Žáci nebo přátelé věnují svůj čas, energii i disponibilní finanční prostředky, aby znovu připomněli starší, ale stále významné součásti historického díla klíčových osobností našeho oboru. Je to svým způsobem forma „mezigenerační komunikace“ a zároveň i ověření kvality. Pro takovou reedici totiž nemá smysl vybírat texty, které z nějakého důvodu ve „výhni času“ neobstály. Sám jsem se na několika podobných aktivitách podílel. Pocit dobře vykonané práce mi zůstává především z knihy, kterou se podařilo vydat u příležitosti osmdesátých narozenin pana profesora Josefa Petráně.¹

1 Josef PETRÁŇ, *České dějiny ve znamení kultury. Výbor studií*, Pardubice 2010 (594 s.).

Jistý problém však publikace tohoto typu (tedy tvořené reedicí starších již publikovaných textů) představují pro recenzenty. O takové knize se dá napsat přehledná zpráva (jaké tematické bloky či okruhy ze starších autorových prací vytvářejí souvislý celek, který má vědeckou hodnotu i pro současné vědecké bádání), ale nikoli recenze. Věcným popisem obsahu díla se tak stal i recenzní text, kterým Veronika Středová upozornila na předchozí Nodlův soubor starších studií, vydaný pod souhrnným názvem *Dějepisectví mezi vědou a politikou. Úvahy o historiografii 19. a 20. století* v roce 2007.² Autorka v úvodu svého textu poměrně přesně vystihla problém zmiňované publikace z roku 2007: „... Při prvním seznámení s knihou může čtenář snadno nabyt dojmu, že autor mechanicky pospojoval do jednoho celku výsledky svého rozvažování o dějinách a dějepisectví, k němuž, jak sám uvádí v předmluvě, jej vedla jakási vnitřní potřeba od konce 90. let, neboť se věnuje tématům, jejichž vnitřní souvislost odhalit není právě snadné...“. Následným poměrně dlouhým popisem jednotlivých reeditovaných studií pak autorka zmíněnou vnitřní souvislost čtenáři odhaluje a dospívá mimo jiné i k závěru, že v případě popisované knihy „... pozornému čtenáři při jejím čtení na mysl jistě vyvstanou nové znepokojivé otázky...“.

Citované pasáže z textu V. Středové mohu s klidným svědomím použít i při charakteristice zde připomínané nové Nodlovy publikace z roku 2020. Dovolím si však vyhnout se obsahovému popisu jednotlivých studií. Ty mají zjevnou vnitřní souvislost a dobře dokumentují hlavní tematické okruhy, kterými se autor v uplynulém čtvrtstoletí zabýval (I. Geneze husitské revoluce; II. Úvahy metodologické; III. Dějepisectví jako vyrovnávání se s minulostí a IV. Historikové a jejich osudy).

Přiznávám však, že jsem ani po opakovaném čtení nepochopil, proč ta publikace vlastně vznikla a proč byla vydána právě v roce 2020. Žádný z 22 textů, které zde byly znovu vytištěny v reediciích, není starší čtvrt století a všechny jsou případnému zájemci snadno dostupné (i ty drobné autorovy úvahy, publikované původně v denním tisku – konkrétně v Hospodářských novinách – se dohledat dají), některé dokonce on-line na internetu. Jaký má smysl znovu v roce 2020 zařadit do knihy text, který vyšel časopisecky o rok dříve (2019) a je běžně dostupný v režimu open access?³ Autor (nar. 1968) ještě není ve věku, kdy by jeho případní studenti či přátelé měli důvod připomínat touto formou jeho vědecké zásluhy. Ani pro výzkumné organizace, ve kterých autor působí (CMS a FHS UK Praha), ta kniha nemá faktický význam, protože neobsahuje žádné nové výsledky základního vědeckého výzkumu a nepřináší žádné nové hodnoty.

Pochopitelně, nakladatelství Argo si může vydávat, co chce a jak chce. Kniha vyšla v ediční řadě Historické myšlení, kterou sám M. Nodl založil a po řadu let úspěšně rozvíjí jako platformu, jejímž cílem je „... představit českým čtenářům stěžejní práce světové

2 Tuto Nodlovu práci z roku 2007 zmiňuji proto, že sám autor se na ni výslovně odkazuje v úvodu své „nové knihy“ z roku 2020, kde stručně vysvětluje koncepční rozdíl mezi oběma tituly. Citovaný text viz Veronika STŘEDOVÁ, Martin Nodl – *Dějepisectví mezi vědou a politikou. Úvahy o historiografii 19. a 20. století*, Brno 2007, Centrum pro studium demokracie a kultury, 264 s., ISBN 978-80-7325-112-3, Dějiny – Teorie – Kritika 2/2007, s. 316–324 dostupné on-line <http://www.dejinyteoriekritika.cz/Modules/ViewDocument.aspx?Did=146> (5. 10. 2020).

3 <http://www.dejinyteoriekritika.cz/Modules/ViewDocument.aspx?Did=4685> (5. 10. 2020).

*historiografie...*⁴ Budiž; komu čest – tomu čest. Pro autora, který je zároveň oborově příslušným redaktorem téhož nakladatelství,⁵ je pochopitelně jednoduché vydávat své knihy „doma“ a sám sobě pro radost. Ona taková pěkně vytištěná kniha vypadá v knihovně lépe, než soubor separátů. Ale považuji za nekorektní vydávat takto kompilované reedice starších textů za „monografii“, jako by šlo o původní autorskou knihu, vzniklou jako nový výsledek dlouhodobého základního vědeckého výzkumu, jak bez uzardění činí u svých starších prací obdobného charakteru M. Nodl.⁶

Autorská monografie stále patří v historických vědách mezi nejvíce ceněné a nejpracnější formy vědeckého výstupu. Na dobré knize, která má dlouhodobou vědeckou hodnotu a přináší nové zásadní poznatky, pracuje historik řadu let, ať se zabývá jakýmkoli historickým obdobím. Tuto skutečnost musíme opakovaně obhajovat a prokazovat v konkurenci jiných vědních oblastí, které mají odlišné publikační zvyklosti a jsou pro ně primární „rychloobrátkové“ aktuální bibliometrické údaje (třeba jaké je umístění časopisu, ve kterém byl text publikován, na „žebříčku“ dle světové databáze Web of Science). Proto je i z hlediska dlouhodobého vývoje našeho oboru problematické, když jsou jednoduše sestavené kompiláty dříve vydaných studií vydávány za původní autorské knihy. Ono to v osobní bibliografii vypadá dobře.⁷ Když ale skutečně dojde na „lámání chleba“ a musí být exaktně specifikován nový vědecký přínos takového díla, pak je zmíněný postup kontraproduktivní.

V samotné kompilaci a znovuvytištění dříve již publikovaných textů žádný nový vědecký přínos nespočívá. Proto ani výše zmíněnou novou publikaci M. Nodla nelze akceptovat jako nový vědecký přínosný počín, neboť všechny odborné i esejistické texty zde zveřejněné již dříve publikovány byly. Tím nechci říci, že ta kniha je zbytečná. Pro nakladatelství Argo jistě ne; bude se dobře prodávat a své čtenáře si po právu najde. Pro autora má také význam. Některé starší dílčí studie M. Nodla jsou skutečně skvělé. V souvislosti s jejich novým publikováním si mohl utřídit své starší myšlenky a porovnat i své názory a představy z doby před 20–25 lety s následným vývojem.

Tato sebereflexe je obsažena v jediných „nových“ textech, které jsou v knize obsaženy, a to v úvodní „*Předmluvě a poděkování*“ (tři strany tisku) a v závěrečné pasáži, nazvané „*Závěr: Dějiny dějepisectví jako Ego Histoire II*“ (19½ strany tisku). Právě na tyto dva texty zaměřím pozornost, neboť (dovolím si parafrázovat slova v úvodu citované V. Středové) „... *pozornému čtenáři při jejich čtení na mysli jistě vyvstanou nové znepokojivé otázky...*“.

Ve své krátké „*Předmluvě a poděkování*“ (s. 9–11) se autor vyznává z hluboké skepse ze stavu současné české historické vědy, které vyčítá roztržičnost a konjunkturální honbu za blíže nespecifikovanými „touženými body“.⁸ Budoucnost české historické vědy

4 Rozhovor s Martinem Nodlem a Magdalenou Moravovou, redaktory historické literatury nakladatelství Argo, viz <http://www.stavitele-katedral.cz/rozhovor-s-martinem-nodlem-a-magdalenou-moravovou-redaktory-historicke-literatury-nakladatelstvi-argo/> (5. 10. 2020).

5 <https://argo.cz/kontakty/> (5. 10. 2020).

6 RIV/67985955:_____/07:00081040, viz <https://www.rvvi.cz/riv>.

7 <http://cms.flu.cas.cz/cz/o-nas/lide/odborni-pracovnici/martin-nodl.html> (5. 10. 2020).

8 Pokud měl autor na mysli tzv. RIV-body (udělované podle určitého systému mimo jiné i každé publikaci, vykázané do systému jako původní výsledek základního vědeckého výzkumu), tak ty

pak vidí v temných barvách s odkazem na její závislost na „libovůli politiků“ a aktivity blíže nespecifikovaných „myšlenkově blízkých sebepotvrzujících bratrů“, které si navzájem udělují granty. To jsou docela silná tvrzení, která se lehko řeknou, ale těžko prokazují. Možná M. Nodl ví ze zákulisí vědní politiky našeho oboru víc, než my ostatní. Pak se měl ale vyjádřit jasně a nikoli v takto mlhavých náznacích, které zvláště začínající historiky mohou uvést ve zmatek.

Jak se autor (který sám sebe pasuje do postavení „nad věcí“ stojícího hodnotitele, který z výšky kapitánského můstku sleduje hemžení kolem sebe a v rozbouraném moři dohlédá „na vlnách dějin“ daleko za obzor) chce distancovat od současného stavu našeho vědního oboru, když nemůže popřít, že jej sám také ovlivňoval? A to nejen jako nezaujatý pozorovatel. Vždyť i M. Nodl byl počátkem tohoto století členem příslušného oborového panelu Grantové agentury AV ČR, která rozdělovala finanční prostředky na základní výzkum. Sám jsem byl (jako čerstvě jmenovaný docent) členem toho grémia také a bylo mi divné, proč Akademie věd ČR do takto významné pozice jmenuje mladého absolventa bez výraznější publikační činnosti, který tehdy ještě ani nezačal doktorské studium.

Klíčem k vysvětlení tohoto rozporu může být neobvyklá role, kterou M. Nodl jako začínající historik sehrál na VIII. sjezdu českých historiků v roce 1999. Z toho se sám vyznává jak v této úvodní pasáži (s. 10, „... je tomu tak proto, že mne i více než dvacet let po sjezdu historiků v Hradci Králové trápí přítomnost a budoucnost české historiografie...“), tak především v obsáhlejší závěru, o kterém bude podrobněji řeč níže. To by mohlo vysvětlit, proč M. Nodl vidí současný stav i budoucnost našeho oboru tak negativně: Osobní očekávání, která spojoval se svým „revolučním“ vystoupením na královéhradeckém sjezdu, nebyla naplněna. Mladší čtenáře, kteří zatím nemají o vývoji historiografie širší přehled, mohou však uklidnit, že Nodlova hluboká skepse není úplně na místě. On z toho kapitánského můstku či signálního koše na vrcholu stožáru nevidí dál, než na nejbližší (svůj) ostrov a nemá tušení o vzdálenějších kontinentech jiných oborových specializací a domácích pracovišt.

Těžko rozporovatelné objektivní kritérium kvality národních historiografií jako celku představuje například jejich zastoupení na pravidelně konaných světových historických kongresech. Na těch posledních (v Austrálii Sydney 2005, v Nizozemí Amsterdam 2010, v Číně Jinan 2015) i na tom chystaném (v Polsku Poznaň 2022, odloženo kvůli koronaviru z roku 2020) dosáhla česká historiografie skvělého zastoupení. Jen se tam prezentovala nebo budou prezentovat úplně jiná domácí historická pracoviště, než se kterými je autor spjat. Jsou-li to ta M. Nodlem zmiňovaná „bratrstva“, tak jim budiž vzdána všechna čest.

Závěrečná pasáž, nazvaná „Závěr: Dějiny dějepiscevtví jako Ego Histoire II“ (s. 287–306), ve skutečnosti žádným závěrem (v pravém slova smyslu tohoto termínu) není. Autor jen využil tento prostor, aby podrobněji komentoval okolnosti vzniku jednotlivých dílčích textů, včleněných do této publikace. Zároveň vysvětluje, jak jsou tyto texty vnitřně propojeny, aby tím předešel nepochopení, obsaženému ve výše citovaném recenzním textu V. Středové z roku 2007.

už se od roku 2015 jako nástroj hodnocení vědy a výzkumu nepoužívají. Blíže k tomu viz Petr VOREL, *Historická věda a její bodové hodnocení v České republice za období 2013–2015*, ČCH 116, 2018, č. 1, s. 131–157.

Budiž; to není hloupý postup. Pro čtenáře může být zajímavé, kdy a za jakých okolností autor svůj vědecký text psal, kdo pro něj byl inspirací a na co autor při psaní myslel. Jde o takový jednoduchý průhled do „tvůrčí dílny“ M. Nodla, koncipovaný jako autorův příspěvek o roli M. Nodla v dějinách českého dějepisectví, jak v nich autor sám sebe vidí. Škoda, že je (stejně jako v úvodní pasáži) tak nekonkrétní a hovoří jen v náznacích. Tak se jen dozvídáme o autorově zděšení nad odbornou kvalitou výuky doktorandů na historických pracovištích v Českých Budějovicích a v Pardubicích (s. 293) a o Nodlově roli pomyslného věrozvěsta, který i v těchto zaostalých koutech české historické vědy konečně studentům vysvětlil, jak mají psát vědecké poznámky. Jen víc takové osvěty na zapadlém českém venkově!

V této části knihy znovu výrazně na povrch vyplouvá ono dávné trauma, které autor zažil v Hradci Králové roku 1999 a ke kterému se opakovaně vrací (s. 295–298). S odstupem dvou desetiletí předkládá čtenářům svou interpretaci vlastní historické role na tomto sjezdu, a to včetně několika zajímavých detailů. Nepopírá svoji aktivní roli v dané cause, ale velmi barvitě popisuje pocit té tíhy zodpovědnosti, kterou pocítoval před zásadním osudovým rozhodnutím, neboť (řečeno slovy M. Nodla) „... protože jsem věděl, že se musím rozhodnout jen já sám...“. Nicméně výslovně jmenuje i dva hlavní „spoluspiklence“, kteří stáli po jeho boku při onom údajném pokusu o zásadní zvrat ve vývoji české historiografie („... před sjezdem jsme věděli, že na něm dojde ke konfrontaci...“). Jistě jen shodou náhodných okolností jsou to oba historici, kteří tuto Nodlovu knihu lektorovali: „... Vystoupit na VIII. sjezdu českých historiků ale nebyl můj nápad. Přišel s ním Jiří Pešek...“ a „... o tom, s čím vystoupíme... nikdo netušil vůbec nic... vyjma Vladimíra Urbánka...“ (s. 296).

Je lidsky pochopitelné, že autor se myšlenkami stále vrací k událostem z počátků své vědecké kariéry, kdy se mu podařilo upoutat pozornost médií, snad i dosáhnout nestandardního kariérního postupu (viz výše zmíněná Nodlova role v Grantové agentuře AV ČR), ale nikoli nějaké výrazné pozitivní odezvy v historické obci jako celku („... mlčení je ještě horší než odmítnutí...“, s. 297). On ten pokus o vyvolání jakési zdánlivé mezigenerační revolty, za jejíhož mluvčího se tehdy mladý M. Nodl prohlásil, neměl širší zázemí a reagoval jen na tehdejší poměry pražské, se kterými většina účastníků sjezdu vůbec nebyla obeznámena.⁹ M. Nodl se především vymezoval vůči tehdejšímu hlavnímu představiteli historické obce profesoru Jaroslavu Pánkovi, tehdejšímu předsedovi Sdružení historiků České republiky (které královéhradecký sjezd ve spolupráci s tamní fakultou pořádalo). V čem byl či nebyl Pánkův úvodní projev „šokující a politicky nepatřičný“ (dle M. Nodla), to si může každý čtenář ověřit sám; jde o text veřejně dostupný,¹⁰ stejně jako text příspěvku M. Nodla.¹¹

9 Podrobněji k tomu viz Petr VOREL, *Česká historiografie ve světle sjezdů historiků v letech 1993–2011 / Die tschechische Historiographie im Lichte der Historikertage in den Jahren 1993–2011*, ČČH 110, 2012, č. 3–4, s. 403–466.

10 Jaroslav PÁNEK, *Česká historická věda a české historické vědomí*, ČČH 97, 1999, s. 311–320; TÝŽ, *Sdružení historiků České republiky na sklonku tisíciletí (Bilance činnosti za léta 1996–1999 pro valné shromáždění SH ČR, Hradec Králové 10. září 1999)*, in: Jiří Pešek (red.), VIII. sjezd českých historiků (Hradec Králové 10.–12. září 1999), Praha 2000, s. 28–32.

11 Martin NODL, *Krise české historiografie aneb minulost, která chce být zapomenuta*, tamtéž, s. 99–106.

Také není podle mého názoru korektní dovolávat se nyní svědectví profesora Josefa Války (1929–2017) a interpretovat jeho činy a gesta za situace, kdy se jmenovaný nemůže proti Nodlovým slovům ohradit („... *Válka mi podal ve dveřích ruku jako gesto omluvy za způsob, jak v Hradci reagoval...*“), stejně jako profesor Jan Křen (1930–2020): „... *Jan Křen na sjezdu v Hradci Králové zabránil střetu Josefa Války se mnou...*“ (s. 298). Myslím, že zatím žije dost moravských a českých historiků, kteří profesora Válku znali lépe než M. Nodl a těžko uvěří tomu, že by se pan profesor tak rozčílil jen proto, že se na něj referující (tehdy vcelku neznámý začínající historik bez významnějších vědeckých výsledků) upřeně díval. Pana profesora se dotklo to, co M. Nodl říkal, neb mu to připomínalo dikci svazáckých agittek z 50. let 20. století. To jsme od něj (nejen já) slyšeli osobně přímo na hradeckém sjezdu.

Po více než dvou desetiletích tedy nemají vzpomínky Martina Nodla na průběh královéhradeckého sjezdu historiků (1999) větší váhu, než jakýkoli jiný „ego dokument“, který je potřeba podrobit důkladné historické kritice. Autor sám sebe vykresluje v roli, v jaké by chtěl sám sebe vidět v očích budoucí historiografie. Můžeme jen věřit, že budoucí generace českých historiků neskončí tak špatně, jak v úvodu této své práce M. Nodl prognózuje, a že se jim dostane i v Českých Budějovicích a v Pardubicích dostatečného vzdělání, aby dokázali rozlišit sebe prezentaci v egodokumentu od historické reality.

To, co mi v závěrečné pasáži M. Nodla chybí, je skutečná sebereflexe. Jak on sám dokázal naplnit program, který v roce 1999 vytýčil jako cíl pro nejbližší pětiletku pro sebe a své generační soupeřníky? Kde jsou ty zásadní syntézy a převratné metodologické koncepty? Cožpak historik na vrcholu své vědecké kariéry vystačí s tím, že soubory svých časopiseckých studií a novinových článků vydává za autorské monografie?

Příští rok (2022) se bude konat XII. sjezd českých historiků v Ústí nad Labem. To jsou přibližně dvě desetiletí od M. Nodlem opakovaně připomínaného VIII. sjezdu královéhradeckého (1999). Je tedy docela poučné tehdejší autorova slova parafrázovat a jen v čase posunout o oněch dvacet let. Co když se i tentokrát do diskuse přihlásí nějaká mladá absolventka studia historie, začne kritizovat současný stav české historiografie a navrhne (podobně jako M. Nodl před dvaceti lety) myšlenku generační segregace? Tentokrát však oné skupině mladých nadějí naší vědy už nebudou vadit staří historici, narození ve čtyřicátých letech 20. století, neboť (tehdejšími slovy M. Nodla) „... *jejich ovlivňování budoucnosti české historické vědy... během příštích několika málo let... vyhasne...*“ (tedy asi už brzy pomřou). Mladým historikům budou tentokrát vadit čtyřicátníci a padesátníci, kteří jsou ještě při síle a dá se očekávat, že ještě řadu let budou schopni odborné a organizační práce („... *nedůvěra panuje a bude panovat ke generaci narozené na konci šedesátých a v sedmdesátých letech...*“). Nevím, zda M. Nodl někdy pochopí absurditu svého vystoupení v roce 1999, na kterou tak živelně reagoval J. Válka, ale možná by stálo za to před příštím sjezdem historiků nahlédnout do vlastního rodného listu.

Petr Vorel

ZPRÁVY O LITERATUŘE

Obecné

Pavel BRODSKÝ – Stanislav PETR –
Ila ŠEDO

Soupis rukopisných zlomků Západočeského muzea v Plzni

Plzeň, Západočeské muzeum 2020,
XXII+107 s., z toho od s. 77 XXXII
barevných foto, ISBN 978-80-7247-171-3.

Třeba začít suchým konstatováním. Ze středověkých rukopisů se dochovalo do dnešních dob podle optimistického odhadu asi 5 % svazků, podle pesimistického (realističtějšího) kolem 3 % i méně. Nicméně v obou případech to znamená, že se pracuje s pouhým zlomkem dochovaného. Není proto divu, že je dnes každý textový zlomek rarita. Nebylo tomu ale tak v minulosti. Pergamen, ale posléze i papír, těchto podstatných dokladů kulturní minulosti byl jako psací látka pro svou hodnotu ceněn bez ohledu na to, co na něm stálo. Setkáváme se proto s většími či menšími zlomky středověkých textů na nejrozumnějších místech: zejména jako s výztužemi hřbetů knih nejrozumnějšího charakteru. Z mladších sériových úředních knih účtů apod. pak máme dokonce i pergameny, kterými byly přelepeny díry varhanních měchů. Zájem o zlomky jako o textová svědectví se začínal probouzet od 19. století se zrodem romantismu. Dělo se tak nejdříve v souvislosti s dějinami umění. Začaly být sbírány iniciály a iluminace, což vedlo často i k devastaci iluminovaných rukopisů jako takových. Teprve postupem doby se dospívalo k poznání hodnoty fragmentů i z textové-

ho hlediska. Roli hrálo nejdříve stáří písma bez ohledu na obsah, teprve doba nedávna plně doceňuje rukopisné zlomky jako kategorie. Ty ovšem mohou být velmi různého rozsahu od několika málo řádek až k několika- či vícefoliiovému zlomku.

Různé soubory těchto fragmentů vznikaly už od pokračujícího 19. století u snad každé větší rukopisné knihovny, a to zpravidla z jejich vlastních zdrojů. Přinášely různá překvapení (stačí upozornit na J. Truhlářovy „Paběrky“ z rukopisů tehdejší pražské univerzitní knihovny). Nicméně až současnost přistupuje k soustavnému průzkumu tohoto specifického fenoménu naší pramenné základny. Příkladně si tu počíná Knihovna Národního muzea či Národní knihovna, ale ani menší knihovny či regiony nechťejí zůstat v pozadí. Platí to zejména o Plzni, kde prací Jaromíra Lindy došlo k popsání rukopisů tamních knihoven. Stranou zůstaly zlomky plzeňského muzea, na něž došlo až nyní. Tento soubor má specifický charakter. Jde totiž o sbírku, vzniklou především náhodným nákupem v antikvariátech, takřka vesměs v zahraničí, což ve velké většině případů znamená, že jde o cizí, zpravidla už konkrétně neurčitelné proveniencie. Tím je také naznačeno, že tento středně velký soubor (jde celkem o 113 dokladů), byl výsledkem akvizic kusů, vybíraných zejména vzhledem k jejich hodnotě umělecko-historické. Při popisu patří proto hlavní slovo zejména historiku umění, v tomto případě P. Brodskému. Ryze textových dokladů je tu mizivý počet a nadto jde povětšinou o kodexy liturgické bez specifické teritoriální výpovědi.

Katalogu předchází zevrubný úvod o konkrétních snahách jednotlivých osob, podílejících se na akvizicích, dokonce s údaji o cenách těchto jednotlivin. Zevrubné rejstříky: společný jmenný a věcný a speciální ikonografický, chronologický, písmata a posléze notační, uzavírá konkordance inventárních čísel. K tomu lze dodat: v několika případech jde o písmata mimolatiná: hebrejské (jeden z textů je považován ještě za pozdně starověký) resp. arménské (oba doklady jsou z raného novověku). U textů latinských jde o jednotliviny z 11. až 13. věku s tím, že většina ovšem pochází z 15. století, jednotliviny pak z raného novověku. Provenienčně lze upozornit na ojedinělé kusy italského či holandského, s pochopitelnou převahou pak německého původu – pokud ovšem bylo vůbec přesnější teritoriální zařazené možné.

Ať se tento počín stane výzvou těm sbírkám, které ještě nevystoupily na veřejnost! Většinou nepůjde o velké objevy, ale lze se dočkat všelijakých překvapení.

Ivan Hlaváček

Lenka BENDOVÁ

Soupis tisků 17. století Západočeského muzea v Plzni

(= Fontes bibliothecarum Musei Plznensis, Vol. 5)

Plzeň, Západočeské muzeum 2019,
382 s., z toho 40 s. barevné obrazové přílohy s reprodukcemi dobových vazeb, titulních stran tisků a ilustrací,
ISBN 978-80-7247-161-4.

Západočeské muzeum v Plzni se pyšní již třemi publikovanými soupisy starých tisků, které by mohly sloužit jako vzor jiným podobným institucím se srovnatelně velkými

historickými fondy. Po katalogu prvotisků (2000) a *Soupisu tisků 16. století* (2013),¹ který vznikl postupným úsilím Josefa Hejnice, Anežky Baďurové, Hany Beránkové a Ily Šeda vychází nyní chronologicky navazující pokračování, jež zachycuje tisky 17. století. Publikace je strukturována podobně jako předcházející díl: V úvodu je charakterizován celý svazek, který popisuje 261 tisků. Jejich průzkum trval řadu let a byl veden snahou o komplexnost: cílem nebylo evidovat a popsat pouze úplně dochované exempláře, z nichž některé jsou vskutku významné, pokud jde o jejich provenienci či dobovou vazbu, ale i defektní tisky a torza, u nichž byl někdy problém již s identifikací samotného titulu. V úvodu byly také charakterizovány hlavní časové mezníky existence fondu, který byl průběžně různými cestami doplňován. Významnou skupinu přírůstků tvoří tisky někdejší plzeňské Arciděkanské knihovny, soubory získané darem od sběratelů, nezanedbatelná část fondu však přibyla také cílenými akvizicemi, zejména antikvariátními nákupy. Struktura jednotlivých záznamů, která je detailní, až vyčerpávající, zůstala taktéž zachována podle předcházejícího svazku a uživatel katalogu poskytuje nadstandardní informace. Důkladný typografický popis doplňují údaje o identifikovaných majitelích knih. Tomu, kdo knihu vnímá jako organický celek, tedy včetně jejích recipientů, resp. tomu, kdo se vydává také po stopách, které mohou identifikovat původního vlastníka, nebo dokonce prozradit leccos o jeho zájmech (na základě dochovaných marginálních či interlineárních poznámek), se tak publikace stává neocenitelnou pomůckou.

¹ Srovnej recenzi ČČH 113, 2015, č. 2, s. 576–577.

Pokud jde o provenienci, z významných položek katalogu vyniká exemplář, který byl svázan pro papeže Pavla V. († 1621) /soupis č. 240/, papeže Klementa X. († 1676) /soupis č. 128/, Jaroslava Bořitu z Martinic († 1649) /soupis č. 146/, nebo patřil do knihovny Vojtěcha Lanny († 1909) /soupis č. 207/. Za zmínku stojí, že nemalá část popisovaných svazků kdysi náležela do některé z klášterních knihoven a co do žánru je nejčastěji zastoupena náboženská literatura, zejména biblické tisky, mísály a rozličná teologická pojednání. Kvalitě a informačnímu potenciálu jednotlivých záznamů odpovídají také rejstříky, které tvoří závěr textové části publikace a nabízejí uživateli podobnou orientaci jako soupisy starých tisků realizované velkými univerzitními a vědeckými knihovnami. Za seznámením citované a konzultované literatury pak následují obrazové přílohy, které představují nejhodnotnější evidované jednotky, se zvláštním zaměřením na dobové vazby a jejich supralibros, dochovaná exlibris vlastníků, či nákladnější obrazovou výbavu, která měla zesílit čtenářský zážitek z knihy.

Je pochopitelné, že v případě muzejních sbírek starých tisků jde do značné míry o různorodé soubory, které se utvářely po dlouhou dobu a knihy do nich proudily rozličnými cestami, jejich výběr (v rámci akvizic) vždy určitým způsobem podléhal subjektivním pohledům a preferencím muzejních knihovníků, nicméně i tak mají svoji vypovídací hodnotu, přinejmenším pokud jde o úroveň kultury paměti. V případě Západočeského muzea v Plzni a jeho sbírek starých tisků ji umocňují příkladným způsobem připravené soupisy, které sice budou časem – postupným doplňováním fondu o nově získané svazky – pozbývat nároku na úplnost, nicméně kvalitou svého provedení jistě dlouho zůstanou vzorovou

a odborníky na knižní kulturu vyhledávanou pomůckou. Výsledky výzkumu fondu starých tisků nejsou navíc dostupné pouze v tištěné podobě, ale také v online katalogu knihovny Západočeského muzea.

Jiří Just

Středověk

Eckhard MÜLLER-MERTENS
***Studien zur Feudalismustheorie
und zur Historiographie***

Leipzig, Leipziger Universitätsverlag 2021,
394 s., ISBN 978-3-86583-824-7.

Eckhard Müller-Mertens (1923–2015) vystudoval dějiny, filozofii a sociologii na berlínské univerzitě v letech 1946–1951. Již během studií se stal členem německé komunistické strany, tedy SED. Poté co absolvoval práci věnovanou poddanským a vrchnostenským vztahům v Braniborsku v roce 1375, začal na berlínské univerzitě díky intervenci svého učitele Alfreda Meusela přednášet středověké dějiny. Roku 1952 v Berlíně promoval jako první marxisticky orientovaný medievista. V roce 1956 se pod vedením lipského profesora Heinricha Sproemberga, jednoho z koryfejí východoněmecké marxistické historiografie, habilitoval a roku 1960 získal mimořádnou, o čtyři roky později řádnou profesuru pro středověké dějiny na Humboldtově univerzitě. Až do penzionování byl jednou z vůdčích osobností východoněmecké marxistické medievistiky. Členem SED zůstal až do roku 1989, i když, jak poněkud nepřesvědčivě tvrdil ve svých pamětech, s politikou SED se rozešel už dávno.¹

¹ Eckhard MÜLLER-MERTENS, *Existenz zwischen den Fronten: analytische Memoiren*

Tematicky zasvětil Müller-Mertens svůj badatelský život celé řadě problémů. Nejvýznamnější z nich dokumentují pětisvazkové sebrané spisy, vydávané paradoxně nikoli berlínským, nýbrž lipským univerzitním nakladatelstvím, péčí Wolfganga Huschnera. První svazek byl věnován říšským dějinám, druhý regionálním dějinám Braniborska a Berlína, třetí době Karla IV. a Müller-Mertensově činnosti v Monumenta Germaniae Historica, čtvrtý městským dějinám a pátý, poslední, dějinám dějepisectví a teoriím feudalismu. Do posledního svazku, který bohužel není doprovázen žádným hutným úvodem, který by kriticky zhodnotil Müller-Mertensův přínos k dané problematice zařazením jeho textů do kontextu východoněmeckého či celoněmeckého bádání (nemluvě o citelně chybějícím rejstříku), byly zahrnuty studie publikované v rozmezí let 1954–1985, s převahou textů do počátku sedmdesátých let.

Nejstarší text *Zur Periodisierung und zu einigen Fragen der deutschen Geschichte im Feudalismus* pregnantně odráží marxistickou posedlost periodizací, v praxi ukotvenou nikoli v dějinné realitě, nýbrž v tezích klasiků marxismu-leninismu. Obdobně jako většina marxistů však i Müller-Mertens periodizační tendence opustil a věnoval se jiným teoretickým problémům.

Pro všechny texty zařazené do pátého svazku sebraných spisů je společné, že primárně byly vydány v NDR. To je na jedné straně dobově limitovalo, především to ale výrazně ovlivnilo předpokládaného recipienta. Západoněmečtí medievisté totiž své východní „příbuzné“ do konce šedesátých let až na výjimky prakticky vůbec nečetli (to

platí i pro Müller-Mertense) a téměř veškerou marxistickou produkci východoněmeckých medievistů považovali za ideologicky zatíženou, resp. metodologicky bezcennou. Na počátku sedmdesátých let se sice situace změnila, avšak z Müller-Mertensových textů začaly být čteny jiné než ony teoretizující o feudalismu.

Pro Müller-Mertensovy studie zařazené do pátého svazku platí, že vycházejí převážně z východoněmeckého diskurzu a s výzkumy západoněmeckých medievistů až na výjimky nepolemizují, ba povětšinou ani nepracují. Ve studiích, které vznikly do konce šedesátých let, Müller-Mertens reflektoval téměř výhradně marxistickou literaturu východoněmeckou a sovětskou, popřípadě se odvolával na klasické práce německých historiků 19. a počátku 20. století. Od sedmdesátých let minulého století sice do jeho studií věnovaných teorii feudalismu pronikaly reflexe některých západoněmeckých či rakouských medievistů (Karl Bosl, Otto Brunner apod.), avšak jen stěží je možné mluvit o plnohodnotném dialogu. Přestože se povětšinou jedná o metodické texty, téměř zcela v nich chybí recepce prací historiků anglosaských (i marxistických) stejně jako francouzských medievistů, hlásících se ke škole Annales, kteří se problematikou feudalismu obírali v teoretické rovině (především Georges Duby).

Studie začleněné do pátého svazku sebraných spisů tedy do značné míry odrážejí do sebe uzavřený diskurz východoněmecké medievistiky dlouhého období od poloviny padesátých do počátku osmdesátých let. Názory Müllera-Mertense se sice v mnoha aspektech vymykaly tezím a kategorickým soudům panujícím v NDR, avšak chyběl jim širší přesah. Z dnešního hlediska jsou pozoruhodné jako doklad medievistického

oder Report zur Weltanschauung und geistig-politischen Einstellung, Leipzig 2011.

myšlení ve východoněmeckém dějepisectví a mohou sloužit pro poznání jednotlivých proudů marxistického dějepisectví druhé poloviny 20. století. Zároveň jsou dokladem skutečnosti, že marxistická medievistika nepředložila svébytný koncept feudalismu, a to na rozdíl například od konceptu německé reformace jako raně buržoasní revoluce – bez ohledu na to, že tento koncept nakonec zcela zkrachoval (Müller-Mertens k němu přispěl v tomto souboru publikovanou studií *Zu den Aufgaben der frühbürgerlichen Revolution in Deutschland und der Rolle des Königtums*).

Martin Nodl

Grischa VERCAMER

Hochmittelalterliche Herrschaftspraxis im Spiegel der Geschichtsschreibung. Vorstellungen von „guter“ und „schlechter“ Herrschaft in England, Polen und dem Reich im 12./13. Jahrhundert

(= Deutsches Historisches Institut
Warschau. Quellen und Studien 17)
Wiesbaden, Harrassowitz Verlag 2020,
XII+792 s., ISBN 978-3-447-11354-0.

Nejmladší z německých historických ústavů v zahraničí se tu prezentuje nejen co do počtu stran impozantním medievistickým počinem, který si zaslouží obecnější pozornost. U německých disertací a ovšem tím spíš habilitací jako je tato (podaná ve frankfurtskoorderské Viadrině), to již nepřekvapuje, naopak. Ostatně je třeba konstatovat, že je nutno dělit více než dvěma, jelikož zhruba polovinu knihy tvoří jakýsi kritický registář k v textu interpretovaným partiím vybraných kronikářských děl (je-li možno tohoto výsostně diplomatického termínu použít na prameny vyprávěcí; blíže o tom

závěrem), která byla předmětem Vercamery pozornosti. A k tomu je třeba ještě připočít více než sedmdesátistránkové seznamy pramenů a literatury i obecný rejstřík, k nimž lze uvést několik poznámek.

Z českého úhlu pohledu lze konstatovat, že autor reflektuje i některé české práce (Marie Bláhová či Robert Antonín, i když by se hodily i některé další stati, tak zejména Dušana Třeštika); z obecného pohledu pak však postrádám obě základní kompendia věnovaná středověkému kronikářství, totiž Wolfem a Ottem zpracovanou příručku středověkých kronik z roku 2016 či anglickou Encyklopedii středověkých kronik 2010, které by mohly poněkud odlehčit i seznamu prací.¹

Zdánlivě do očí bijící heterogennost – v podstatě kartotéka excerpovaného pramenového materiálu – byla ale autorem volena záměrně, aby bylo možno poukázat na to společně v oné různorodosti, která vyrůstala z rozličných historických předpokladů a podmínek. Ale je třeba už zde zkorrigovat poněkud název knihy, neboť na s. 71 autor výslovně hovoří o tom, že nejde o dvě století, ale o období, které je „vědomě omezeno na 12. a počátek 13. století“, což ovšem zřetelně posouvá perspektivu práce. Je dlužno podotknout, že podstata se ale nemění, i když by jistě byly k vybrání i jiné kroniky. Vercamer vychází v otázce vlády z Weberových sociologických tezí o třech druzích vlády: legální, charismatické a tradiční, které je třeba brát s rezervou, neboť se různě prolínaly. Tradiční vláda pochází dle Verca-

1 Gerhard WOLF – Norbert H. OTT (edd.), *Handbuch Chroniken des Mittelalters*, Berlin 2016 (srovnej rec. ČČH 114, 2016, s. 1125–1127); Raymond Graeme DUNPHY (ed.), *The encyclopedia of the medieval chronicle*, Leyden 2010.

mera ze starobylých řádů a hierarchií („auf altershergebrachten Ordnungssystemen und Hierarchien“), podle níž si kolektivní paměť na vládu prostě „zvykla“ atd. (s. 13). To, že k vládě se dospívalo zejména různě odstupňovaným násilím, které použil charismatický vládce či jeho předchůdce (jak jinak by se k té moci dostal?), aby pak přešel nějakým způsobem do legální či tradiční vlády (třeba v další generaci), je, myslím, nabitelné a není třeba o tom diskutovat, neboť doba 12. a 13. století má ten více či méně drsný začátek zpravidla již dávno za sebou (a to i pokud jde o tzv. „novou“ křesťanskou Evropu), i když její *origines* kronikáři různým způsobem reflektují či přizpůsobují svému (často historiky vykonstruovanému) pojetí. Jinými slovy tedy vlastně deformují podle toho, jak si stojí se svým nejbližším mocipánem a ovšem leckdy i chleboďárcem.

To by ovšem znamenalo doslova bezbřehost, a tak Vercamer provedl (s výjimkou Polska) užší, do značné míry nutný výběr. Ten byl u polských reprezentantů jednoduchý, neboť nebylo z čeho vybírat. Stáli tu k dispozici pouze dva autoři: Gallus Anonymus a Vincenc Kadlubek. U autorů „říšských“ byl výběr náročnější a los padl na Otu z Freisingu společně s Rahewinem a Historii Welforum. Nejtěžší rozhodování bylo nepochybně u kronik anglických, kde z celé řady možností došlo na Viléma z Malmesbury a Rogera z Howdenu. Z kvantitativní rozdílnosti nabízeného materiálu ovšem vyplývá řada specifik; zejména se to týká právě Polska, jehož historie, a to především vnitřní (tedy její znalost), je pro uvedenou dobu budována v podstatě jen na základě sdělení těchto dvou reprezentantů; tím samozřejmě nemíním marginalizovat četné pro poznání polských dějin důležité zmínky vyprávěcích kronikářských děl ci-

zích včetně našeho Kosmy. V obou dalších teritoriích je ovšem situace výrazně odlišná. To sice vyžaduje pro Vercamerovy komparativisticky založené výzkumy jistou zdrženlivost, v podstatě je ale neruší.

Vercamer kladé všem výše uvedeným dílům stejné otázky, vyžadující podle možností konkrétní a vzhledem ke sledovaným objektům pokud možno anonymizované odpovědi, které by měly odhlížet (i když to ovšem nejde beze zbytku) od konkrétních jmen a vlastně i od konkrétních situací či okolností. Tomu ale předchází poměrně zevrubná charakteristika využívaných děl jako svébytných celků. Z čehož vyplývá i konkrétní postavení jejich tvůrců (pokud ovšem lze) v té které společnosti včetně jejich vztahu k příslušnému konkrétnímu panovníkovi a v důsledku toho i k míře vypovídací schopnosti. Protože ale kronikáři samozřejmě nepsali podle konkrétního jednotného schématu a každý měl svůj subjektivní cíl, je pochopitelné, že jejich výpovědi jsou různě „šťavnaté“, případně pro některé otázky Vercamerova „dotazníku“ i zcela nulové. I když někdy i z příslušného mlčení lze nějakou bazální odpověď alespoň vytušit, což vše ovšem vypovídá i o kronikáři samotném.

Pro čtenářovu představu je třeba oněch osm základních otázek „dotazníku“ uvést. Aby nedošlo k případnému posunu v interpretaci jejich významu, dovolím si je uvést v původním Vercamerově znění: 1) Der Fürst als Richter; 2) Der Fürst als Verwalter bzw. Herrschaft durch Administration; 3) Der Fürst als Politiker/Diplomat in Beratungssituationen; 4) Der Fürst als Gesetzgeber; 5) Der Fürst als Repräsentant von Herrschaft/Inszeierung von Macht; 6) Der Fürst als Krieger/Heerführer; 7) Der Fürst als frommer Herrscher; 8) Habitus/Gewohnheit des

Herrschers/Charaktereigenschaften. Každá z těchto ukázek má závěrem stručný pokus o zvážení patřičné odpovědi.

Není možno tu zaujímat konkrétní stanoviska nebo přidávat nějaké další body do dotazníku, i když by tak bylo možno učinit. Ovšem ukázalo by se, že ve většině takových připomínek lze poukázat na některou ze stávajících otázek/odpovědí. A pochopitelně kronikáři doby kolem roku 1200 nejsou kronikáři mladších staletí a nadto vždy ještě zbývají různé neznámé ve výpovědích autorů, kteří nebyli (a ani nemohli být) přizváni k vyplnění dotazníku. Jestli jsou v tom tématu nějaké zákonitosti nebo pravidelnosti, se ukáže až při důkladnějším a opakovaném výzkumu dalších teritorií a epoch.

Svoji roli hrály ovšem i jazykové prostředky, kterých jednotliví autoři používali a které Vercamer rovněž charakterizuje. Jeho chrestomatie se při důkladnějším čtení ukazuje jako na výsost smysluplná, protože v ní jsou příslušné výše zpracované partie velmi zevrubně komentovány a zasazeny do historického kontextu. A protože souběžně s tím jsou v poznámkovém aparátu textu publikovány i pasáže originálních znění oněch děl, má čtenář bezprostřední možnost sledovat Vercamerovu argumentaci. A ovšem blíže nahlédnout do někdy neortodoxního myšlení významné vrstvy tehdejší vzdělané společnosti. Jak z hlediska pozorovatelů, tak i pozorovatelů.

Ivan Hlaváček

Hieronymus Münzer: Itinerarium

Hg. von Klaus Herbers unter Mitarbeit von Wiebke Deimann – René Hurtienne – Sofia Meyer – Miriam Montag – Lisa Walleit.

Mit einem Beitrag von Tina Orth–Müller (= Monumenta Germaniae Historica – Reiseberichte des Mittelalters, Bd. 1) Wiesbaden, Harrassowitz Verlag 2020, CCCVIII+572 s., ISBN 978-3-447-10972-7.

Máme před sebou mimořádnou edici se stejně mimořádným úvodem. Už pouhý rozsah a počet spolupracovníků, které tu kolem sebe shromáždil Klaus Herbers, profesor na univerzitě v Erlangenu, známý především pracemi o poutnických cestách do Compostely a dále raně středověkými edicemi a hodnocením materiálu papežské provenience, je imponující. Totéž lze říci i o práci, která takto vznikla. Patří k prvnímu okruhu editorova zájmu a je dílem mnohaleté práce, jak o tom svědčí i pět stran odkazů na Herbersovy průpravné práce ve stošedesátistránkovém seznamu literatury!

Monumenta Germaniae, která předloni oslavila dvě stě let své existence, to připomenula opravdu důrazně, protože vložila do rukou čtenářů první svazky dvou svých nových řad (či podřad). V pilotním svazku této řady jde o prameny velkého významu zejména pak pro skloněk středověku a počínající novověk; ty vypovídají především o jiných stránkách života společnosti, než tomu je u většiny jiných pramenů předchozích historických etap. Jde totiž o literaturu cestopisného charakteru, poznamenanou intenzivním osobním prožitkem. Je třeba stručně představit autora-cestovatele, který sice (stejně jako jeho dílo) nebyl neznám, ale nebyl znám tak, jak by si zasloužil.

Z jeho velkého opusu byly dosud publikovány jen úryvky, které nedávaly dostatečnou představu, i když o autorovi existuje značná literatura.

Jeho osobu je třeba stručně představit: Münzer se narodil buď 1437, nebo 1447 (to konstatování je vzhledem k jeho významu překvapivé) zřejmě ve vorarlberském Feldkirchu. Cesta jej vedla přes studia artes v Lipsku a medicíny v Pavii posléze do Norimberku, kde působil dlouhá léta jako lékař, ale zapojil se též do tamního kulturního života. Vedle svého velkého *Itineraria* je autorem traktátu o vínu, je doložen i jako pomocník na proslulé Schedelově kronice a také jako vlastník rozsáhlé knihovny. Ale ovšem v kulturním povědomí žije zejména jako autor „deníku“ o velké devítiměsíční cestě do západní Evropy (srpen 1494 – duben 1495). Ta jej vedla přes jižní Francii do Španělska, Portugalska a pak zpět přes severní Francii (tu je dobře prohlédnout si jen velmi schematickou mapku na s. LX s bezprostředně návaznou a mimořádně instruktivní několikastránkovou tabulkou s konkrétní kilometráží mezi mezními lokalitami s patřičnými časovými údaji). Jako důvod této cesty se uvádí zejména Münzerova poznávací touha, ale připomíná se i jeho možná snaha vyhnout se morové epidemii, která se tehdy šířila Norimberkem (i když to lze asi brát s velkou rezervou, ví-li se o jeho milované ženě, kterou v Norimberku zanechal). Na cestu se dobře vybavil různými doporučujícími dopisy a jiným materiálem.

Dílo není zachováno v autografu. Je k dispozici v jediném, zřejmě ale jemu blízkém exempláři (mezi s. CXX a CXXI úvodu je vloženo osm celostránkových a částečně barevných vyobrazení několika stran daného rukopisu, které přinášejí vzhledem

k různým schématickým vyobrazením charakteristické ukázky) z majetku jednoho ze Schedelů. Onen konvolut ovšem obsahuje i řadu dalších, částečně přímo Münzerových textů. Druhý exemplář, o kterém byla ještě v roce 1907 povědomost z aukčního katalogu, zapadl poté do nepovědomí.

Edice sama čítá zhruba 440 stran. Text z toho tvoří ale necelou polovinu, protože komentář zabírá víc než polovinu rozsahu a zdaleka překračuje potřeby čtenářovy. Ale je dobře, že tak bylo jednou provždy učiněno. Obsah díla nereflktuje „velké dějiny“, ale o to více je tu zpráv o každodennosti a ovšem také reminiscencí na starověké dějiny. A hemží se tu také popisy významných staveb, pochopitelně zejména církevních, v tom přednostně kostelů, takže jde i o důležitý pramen zejména pro historiky architektury. Ale nalézáme tu zaznamenány i všelijaké citáty, modlitby apod., na které autor cestou narazil, či charakteristiky panovníků, resp. struktur jejich dvorů.

Při popisu pařížské Sainte Chapelle se dozvídáme i o jejích rukopisech a bylo by možno upozorňovat na různá další barvitě popsaná místa (Granada s Alhambrou a ovšem i Herbersovo Santiago!). Kdo by se nechtěl či nemohl prokousávat celým textem, tomu jsou k dispozici tři rejstříky: jmen osobních, místních a pak více než padesátistránkový velmi pracný věcný glossář, postihující jednak pojmy, jednak materiální předměty. Stačí tu upozornit jen na termíny *liber* či *curia*. Bylo by lze odkazovat na další a další termíny i z tehdejší každodennosti. Doslova se nabízí myšlenka překladu do češtiny. *Itinerarium* by nepochybně našlo hojnost čtenářů. Maně si vzpomínám na deník Daniela Papebrocha

o zhruba 170 let později z cesty do Itálie, je-
hož edice, obávám se, zřejmě k velké škodě
věci uvízla.¹

Po technické stránce mám ale povzdech.
Běží sice živá záhlaví (deset cestovních
kapitol plus dva drobné dodatky), ta však
reflektují pouze hraniční body jednotli-
vých tras. Čtenářům, kteří nemají po ruce
„Graesseho“ či jinou pomůcku, by editoři
usnadnili orientaci v textu, kdy by středo-
věká označení příslušných lokalit byla na-
hrazena německými či jinak současnými.
Se *Salamanticou* – Salamankou či s *Almarii*
– Almerií si poradíme hned, ale že *Maiori-
tum* je Madrid a mnoho dalšího, to se každý
hned nedovtipí. Ale nechtějme všechno.
Aspoň se uživatel trochu pocvičí. Dar, po-
skytнутý v podobě této edice a tímto způ-
sobem jejího ztvárnění, nelze než s velkým
díkem přijmout.

Ivan Hlaváček

Michael BAILEY

Origins of the Witches' Sabbath

Pennsylvania, Penn State University Press
2021, 127 s., ISBN 978-0-2710-8910-2.

Autor a editor publikace americký historik
Michael David Bailey, profesor historie na
Iowa State University, patří k renomova-
ným znalcům pozdně středověké evropské
čarodějnické démonologie. V publikaci
určené vysokoškolským studentům histo-
rie i širší čtenářské veřejnosti zpřístupňuje
Bailey v komentovaném anglickém překla-
du hlavní texty rané evropské čarodějnické

démonologie, nebo jejich relevantní části.
Kniha je součástí série „Magic in Histo-
ry“, kterou před několika lety založil jeden
z nejrenomovanějších znalců dějin středo-
věké evropské magie Richard Kieckhefer
a v níž jsou otiskovány formou populár-
ních edicí či překladů do angličtiny texty
k dějinám magie ve středověku a v raném
novověku.

Bailey opatřil knihu hutným a zasvěceným
obecným úvodem. Odůvodňuje zde také
výběr textů, zvláště to, proč neotiskl pře-
klad příslušné části rozsáhlého veršovaného
díla francouzského klerika a apoštolského
protonotáře Martina Le Franca *Le Cham-
pion des Dames* (1441/1442), které bývá
řazeno ke směrodatným textům rané čaro-
dějnické démonologie, a dal přednost ano-
nymnímu traktátu *Vauderie de Lyon*. Kon-
krétně uvádí, že svůj výběr omezil na texty,
které vznikly v období od druhé poloviny
dvacátých do konce třicátých let 15. století.
Bailey tak do publikace v moderních ang-
lických překladech zařadil: kronikářskou
zprávu švýcarského úředníka Hanse Fründ-
a o honech na čarodějnice ve Valais v sionské
diecézi v letech 1428–1436; spis čaroděj-
nického soudce z jihofrancouzské provincie
Dauphiné Clauda Tholosana *Ut magorum
et maleficiorum errores* (okolo 1436); ano-
nymní traktát *Erroris Gazariorum*, napsaný
zřejmě v oblasti Aosty v dnešní severozá-
padní Itálii (třicátá léta 15. stol.); vybrané
kapitoly z druhé a páté knihy spisu domini-
kána Johannese Nidera *Formicarius* (mezi
1435–1438); a již zmíněný traktát *Vauderie
de Lyon*, jehož vznik klade nejnovější bádá-
ní už na konec třicátých let 15. století, za-
tímco dříve byl datován do let 1459/1460.
Uvedenou pěticí textů doplňují překlady
záznamů ze dvou čarodějnických procesů,
které vedl soudce Tholosan v roce 1437,

1 Srovnej moji recenzi prvních tří svazků edice
Papebrochových „Kunstdenkmäler“ z let
1660–1662, tematizujících Trevír, Benátky
a italské provincie Latium a Toskánu, ČCH
115, 2017, s. 527–531.

resp. inkvizitor a možný autor traktátu *Errores Gazariorum* Ulric de Torrente roku 1438. Každý text je opatřen samostatným krátkým úvodem a stručným věcným, popř. i textově-kritickým komentářem. Knihu uzavírá výběrová bibliografie a souhrnný rejstřík.

Petr Kreuz

Raný novověk

Frank KLAASEEN – Sharon HUBBS WRIGHT

The Magic of Rogues. Necromancers in Early Tudor England

Pennsylvania, Penn State University Press 2020, 161 s., ISBN 978-0271089294.

Publikace přináší – zčásti v dobových anglických originálech, zčásti v překladech z původního latinského znění – dokumenty k dějinám nekromancie a hledačství pokladů v Anglii v 16. století. Autory a editory jsou renomovaný znalec dějin pozdně středověké a raně novověké evropské magie Frank Klaassen, profesor historie na univerzitě v Saskatchewanu, a jeho kolegyně z téže univerzity Sharon Hubbs Wright. Kniha je svazkem nedávno založené série „Magic in History“, v níž jsou otiskovány formou populárních edicí či překladů do angličtiny texty k dějinám magie ve středověku a v raném novověku.

V obecném úvodu autoři přibližují obsah pozdně středověkých a raně novověkých nekromantických příruček a knih o magii. Zabývají se otázkou, jak blízko měli lidé, kteří praktikovali na sklonku středověku a na počátku novověku v Anglii nekromancii, k lidovým léčitelům a prorokům

(*cunning folk*). Připomínají, že provozování magie se v Anglii oficiálně stalo trestným činem teprve roku 1542 na základě nařízení krále Jindřicha VIII. Do té doby nebyla magie považována za zločin, pokud v ní církevní soudy neshledaly modloslužebnictví nebo herezi. Nekromancie byla zpravidla vnímána jako součást učené magie, jejímž nejznámějším anglickým představitelem byl John Dee, a provozovali ji téměř výhradně muži.

Kromě příruček podávají svědectví o nekromancii a jejích provozovatelích v Anglii také soudní spisy. V publikaci jsou obsaženy jednak mírně jazykově upravené texty vycházející z dobových anglických originálů, jednak (z menší části) překlady latinských textů.

První oddíl přináší úřední korespondenci a justiční písemnosti, které se týkají skupiny nekromantických hledačů pokladů vedené šlechticem a básníkem Williamem Nevillem (* 1497 – † cca 1545). Ten byl příbuzným „králotvůrce“ z časů Války růží Richarda Nevilla, 16. hraběte z Warwicku, a mládí strávil na dvoře arcibiskupa z Yorku, kardinála Thomase Wolseyho. Skupina vzbudila pozornost v okamžiku, kdy jeden z Williamem najatých mágů předpověděl smrt Jindřicha VIII., což bylo pokládáno za velezradu. Roku 1532 proto nechal králův důvěrník Thomas Cromwell zatknout Williama a několik dalších členů skupiny. Po jisté době byli propuštěni bez trestu, což podle editorů ilustruje zvláštní nechuť tehdejších anglických světských soudů stíhat zločin magie.

Druhý oddíl obsahuje ukázky návodů kouzel, magických úkonů a okultních rituálů z anglických, převážně již v národním jazyce psaných kouzelnických knih z 16. století. Třetí oddíl je věnován mixindaleskému

případu skupiny nekromantických hledačů pokladů v hrabství Yorkshire z let 1509–1510, k níž patřil i bývalý starosta Yorku Thomas Jameson. Dokumenty k tomuto případu se dochovaly v registru yorského arcibiskupa, kardinála Christopera Bainbridge (cca 1462/1464–1514). Členové skupiny využívali při hledání pokladů nekromancii, která byla církví nakonec interpretována jako hereze. Devět členů skupiny bylo exkomunikováno a předáno k potrestání světskému soudu. Dokumenty dochované z mixindaleského případu podle editorů umožňují velmi dobře se seznámit s praktikami nekromantické magie.

Čtvrtý oddíl obsahuje další ukázky návodů kouzel a rituálů z kouzelnických knih z 16. století, včetně zde obsažených magických obrazců a symbolů. Editori do tohoto oddílu zařadili především rituály a obrazy, které měly sloužit k vyvolání duchů při hledání pokladů.

Následuje seznam použitých rukopisů, archivních pramenů, dobových tisků a výběrový přehled odborné literatury. Publikaci uzavírá spojený jmenný a věcný rejstřík.

Petr Kreuz

Marie von LÜNEBURG

Tyranei und Teufel. Die Wahrnehmung der Inquisition in deutschsprachigen Druckmedien im 16. Jahrhundert

Wien – Köln – Weimar, Böhlau Verlag
2020, 234 s., ISBN 978-3-412-51615-4.

Protestantská tištěná publicistika druhé a třetí třetiny 16. století významně přispěla k vytvoření rané verze „černé legendy“ inkvizice, zvláště španělské a římské. Publikace, která se zabývá mimo jiné tímto tématem, vychází z dizertační práce, kterou

autorka obhájila v roce 2018 na filozofické fakultě univerzity v Rostocku.

V úvodu Lüneburgová připomíná, že pojem „inkvizice“ je v obecném povědomí spojen s represivním katolicismem a nadvládou Španělska. Tvůrcem pojmu *leyenda nigra* byl počátkem 20. století španělský sociolog Julián Juderías (1877–1918). Autorka charakterizuje jako hlavní objekt své práce raně novověký komunikační proces, jenž vedl k vytvoření této „černé legendy“ (s. 9). Následuje stručný přehled dosavadního bádání. Hlavním pramenem byla pro autorku raně novověká publicistika, především jazykově německé tisky a letáky pořízené na území dnešního Německa.

V první kapitole se Lüneburgová věnuje protestantské, převážně proticísařsky zaměřené publicistice v období od říšského sněmu v Aušpurku roku 1530 do roku 1550. Sněm roku 1530 potvrdil konfesijní rozkol Římskoněmecké říše. V roce 1534 započal pontifikát Pavla III. (Alessandro Farnese, † 1549), prvního vyhraněně protireformačního papeže, jenž v roce 1545 svolal Tridentský koncil. Objektem tištěné publicistiky bylo ve třicátých letech 16. století nejprve pronásledování stoupenců reformace mezi říšskými stavy, zejména procesy s lantkrabětem Filipem Hesenským a kurfiřtem Janem Fridrichem Saským vedené u Říšského komorního soudu. Překvapivě nevelký mediální ohlas v Německu vzbudil Bruselský edikt Karla V. z roku 1540, kterým císař vztáhl platnost protiluteránského Wormského ediktu (1521) také na Nizozemí, přičemž jej rozšířil o další opatření k cenzuře tisku. Co se týče spisů, zaměřených proti papeži a inkvizici, přibližuje Lüneburgová díla dvou luteránských autorů z počátku 40. let: Prvním z nich je bývalý francouzský diplomat a štrasburský

historik Johannes Sleidan (1506–1556), druhým anonym, publikující pod jménem Baptista Lasdenus.

Říšský sněm ve Špýru roku 1542 proběhl ve znamení habsburské defenzivy po dobytí Budína a Pešti Osmanskou říší a tím vyvolanou nutností hledat v Říši podporu v bojích proti Turkům bez ohledu na konfesijní rozpory. Vleklá jednání mezi katolíky a protestanty definitivně ztroskotala v polovině 40. let také v souvislosti se zahájením Tridentského koncilu v prosinci 1545.

Lüneburgová věnuje detailní pozornost velké mediální události této doby, kterou byla pro německé protestanty (vedle skonu Martina Luthera) vražda španělského teologa a čerstvého protestantského konvertity Juana Díaze jeho bratrem Alfonsem v březnu 1546 v Neuburgu an der Donau. Na říšském sněmu v Řezně roku 1546 se protestantští stavové domáhali potrestání vraha, neboť Juan Díaz byl jako účastník náboženských jednání pod ochranou císaře. Neuburská vražda zvýraznila v protestantské publicistice obrazy nepřitele v podobě Říma/papeže, Španělů a také císaře. Stále častěji byly vyslovovány obavy z možného zavedení inkvizice v Nizozemí.

Říšský sněm, konaný v Aušpurku v letech 1547–1548, po porážce Šmalkaldského spolku, se nesl ve znamení císařských snah o nové náboženské uspořádání říše, které byly programově a normativně formulovány v aušpurském *interim* Karla V. z roku 1548. Tvrdá nařízení proti protestantům následovala zanedlouho v Nizozemí: ordonance Karla V. z roku 1549 umožňovaly konfiskaci majetku heretiků a stavěly herezi na roveň se zločinem urážky majestátu. Protestantská publicistika se ocitla v defenzívě, což se odráželo v časté stylizaci stoupenců reformace jako mučedníků.

Ve druhé kapitole se Lüneburgová věnovala především mediálním ohlasům na pronásledování luteránů v Itálii a na zřízení římské inkvizice (Svatého oficia) papežem Pavlem III. roku 1542. Ukázala, jak se během čtyřicátých let 16. století měnil v protestantské publicistice obraz papeže z morálně zkaženého duchovního a prodávče odpustků ve „vraha křesťanů“. Přestože docházelo k pronásledování luteránů jako kacířů v Itálii již od počátku třicátých let, byla inkvizice zpočátku proti novému učení téměř bezmocná. Změnu přineslo až zřízení efektivnější římské inkvizice v čele s kardinálem Gianem Pietrem Carafou, pozdějším papežem Pavlem IV. (papežem v letech 1555–1559). Ta zahájila koncem čtyřicátých let systematictější pronásledování protestantů v Itálii.

Prvním významným případem protestantského mučedníka z Pyrenejského poloostrova medializovaným v Německu se stala roku 1548 kauza italského právníka Francesca Spiery, jenž byl roku 1548 odsouzen inkvizicí v Benátkách k veřejnému odvolání svých „věroučných omylů“ a krátce poté zemřel. Zprávu o Spierově případu přeložil do němčiny samotný Philipp Melancthon. Pronásledování italských protestantů inkvizicí s mediálním ohlasem v Německu pokračovalo i v padesátých letech, za pontifikátů papežů Julia III., Marcella II. a Pavla IV. Nejrozšířenější byl v Německu překlad zprávy italského teologa Francesca Negriho, který pořídil a roku 1551 vydal saský luteránský farář Bartolomäus Wagner († 1562). V průběhu padesátých let sílila v Německu propaganda proti Tridentskému koncilu. Zmírnění konfesijního napětí v říši přinesl roku 1555 Aušpurský náboženský mír. Přesto byl v německé publicistice s velkým zadostiučiněním přijat skon

Pavla IV. a následující útok římského obyvatelstva na palác Svatého oficia.

Římský index zakázaných knih z roku 1559 mohl mít v říši reálný vliv pouze na katolických teritoriích. Větší problém pro německé protestanty představoval od padesátých let příchod jezuitů. Objektem protestantské propagandy se staly též snahy královny Marie I. Tudorovny (1553–1558) o rekatolizaci Anglie. Ty vedly mj. k popravám několika set nekatolíků. Protagonistou anglické rekatolizace byl kardinál Reginald Pole, který podle protestantských médií jednal se souhlasem papeže.

Ve třetí kapitole autorka probírá ohlas událostí z konce 15. a z 16. století, zejména ve Španělsku a Nizozemí, v německých protestantských médiích. Jednou z těchto událostí bylo hromadné odsouzení desítek údajných kacířů španělskou inkvizicí a jejich upálení v Seville a ve Valladolidu roku 1559. Jistým paradoxem je, že tyto rozsudky většinou protestantská publicistika nespojovala se španělskou inkvizicí (*Supremou*), nýbrž s papežem a římskou inkvizicí. Poměrně slabá byla reakce protestantských médií na zakončení Tridentského koncilu v roce 1563 a na jím schválené dekrety. Obavy z možného španělsko-francouzského katolického spojení vzbudily roku 1565 v řadách protestantů v říši a v jejich tištěných médiích zprávy o údajném plánovaném setkání krále Filipa II. a královny Kateřiny Medicejské v jihofrancouzském Bayonne.

Zprávy o plánech Filipa II. zavést v Nizozemí inkvizici se objevily koncem padesátých let a výrazně zesílily v předvečer říšského sněmu v Aušpurku (1566), kdy se začaly stále častěji objevovat v protestantských médiích. Jako příklad protipapežské a protiinkviziční propagandy z této doby uvádí

Lüneburgová pamflet, který do němčiny přeložil a roku 1566 vydal teolog Wilhelm Klebitz (cca 1533–1568), působící na dvoře Fridricha III. Falckého. Z prostředí dvora falckého kurfiřta vzešel i německý překlad rozsáhlejší anonymní publikace zaměřené proti španělské inkvizici a jejím praktikám, který byl vydán tiskem roku 1569 v Heidelbergu. Za autora španělského originálu tohoto díla bývá někdy považován protestantský teolog Casiodoro de Riena (cca 1520–1594), který byl roku 1562 odsouzen a *in effigie* upálen španělskou inkvizicí a který se v polovině šedesátých let usadil ve Frankfurtu nad Mohanem. Velmi silným impulsem pro protestantskou publicistiku byla hrůzovláda španělského místodržitele vévody z Alby v Nizozemí v letech 1567/68–1578, včetně spektakulárních poprav hrabat Egmonta a Hoorna.

Ve čtvrté kapitole autorka probírá pozdní projevy obav říšských protestantů ze státu ovládaného inkvizicí, papežem a jezuitu, které se v tištěných médiích objevily po smrti Maxmiliána II. V této souvislosti autorka detailně přibližuje historický spis luteránského teologa a duchovního Georga Nigrina (1530–1602) *Papistische Inquisition* z roku 1582 (tiskem vydaný roku 1589). Lüneburgová potvrzuje zjištění novějšího bádání, že v době kolem roku 1600 se v Římě pevně etablovaná inkvizice pokoušela uplatnit svůj vliv v říši hlavně ve sféře kontroly knižního trhu a cenzury knih, a to prosazováním stále novelizovaných a aktualizovaných verzí *Indexu librorum prohibitorum*.

Celkově autorka dospívá k závěru, že se inkvizice objevovala jako argument v německých tištěných spisech a letácích především v dobách zvýšeného konfesijního a politického napětí v Říškoněmecké říši a v jejím

bezprostředním sousedství. V posledních desetiletích 16. století ji zde jako negativní stereotyp postupně vytlačili jezuité. Práce ukázala, že „černá legenda“ inkvizice započala svou existenci v říši dlouho před rokem 1568 (tj. před vypuknutím hrůzovlády vévody z Alby v Nizozemí). Velmi výrazný impuls k rozvinutí této legendy představovalo zřízení římské inkvizice roku 1542. Již během čtyřicátých let pak napjatá konfesijní situace v říši proměnila inkvizici na stránkách protestantských tištěných médií v děsivý přízrak.

Lüneburgová využila mj. na šest desítek tisíců z období od třicátých let 16. do počátku 17. století. Přehled literatury přináší na tři stovky německých, italských a anglických titulů, většinou vydaných v posledních třech desetiletích. Knihu uzavírá seznam vyobrazení a rejstřík osob.

Knize M. v. Lüneburgové nelze nic podstatného vytknout. Za jistý relativní nedostatek, typický pro práci začínající badatelky, by snad bylo možné považovat autorčin místy až příliš široce pojatý výklad o pozadí a souvislostech některých událostí, které vyvolaly ohlas v protestantské publicistice. Tím poněkud trpí žádoucí hutnost a soustavnost výkladu. Na druhé straně tyto pasáže zvyšují čtivost a poutavost knihy i pro nespecializovaného odborného, popř. obeznámenějšího laického čtenáře. Faktografická spolehlivost je pro autorku samozřejmostí. Pozornějšího čtenáře tak zarazí snad jen to, že v přehledu literatury chybí několik titulů, které jsou citovány předtím v poznámkách. Jako celek představuje publikace závažný a v dosažených zjištěních velmi přínosný, ba zásadní příspěvek k poznání vzniku „černé legendy“ inkvizice. Zároveň je nepřehlédnutelným obohacením studia rané novověké, jazykově německé

protestantské propagandy ve druhé a třetí třetině 16. století.

Petr Kreuz

Václav GRUBHOFFER

Zdánlivá smrt. Noční můra osvěcenské Evropy

Praha – Polička, Argo – Městská knihovna
Polička 2018, 324 s.,

ISBN 978-80-257-2409-5 (Argo),

ISBN 978-80-906832-3-5 (MK).

Monografie pojednává o atraktivním tématu, což dosvědčuje mj. četnost odborných rozprav věnovaných nejružnějším varietám dějin smrti, případně pestrá škála interdisciplinárních přístupů k otázkám smrti a umírání. Autor není na poli výzkumu o umírání a smrti nováčkem. Dokládá to i jeho předchozí monografie o posledních věcech Schwarzenbergů v dlouhém 19. století, v níž se problematiky vnějších fyzických znaků smrti a s nimi související smrti zdánlivé letmo dotkl.¹ Smrt děsí a zároveň přitahuje, je-li „jen“ zdánlivá, děsí a přitahuje dvojnásob. Děs ze zdánlivé smrti je přirozený, neboť zdánlivá smrt s sebou nese hrozbu následné druhé smrti, druhého umírání. Přitažlivost zdánlivé smrti spočívá v nepatrné naději, že smrt nenastala doopravdy a život může pokračovat – alespoň načas – dál. Z hlediska antropologického se jedná o nedokonaný vstup do světa metafyzického, nevykonaný přechod. Jedinec, který zažil a přežil vlastní smrt, nemůže být stejný jako před touto neobvyklou událostí. Jak ale autor připomíná, píše o fenoménu,

1 Václav GRUBHOFFER, *Pod závojem smrti. Poslední věci Schwarzenbergů v letech 1732–1914*, České Budějovice 2013, s. 56–63 (recenzováno ČČH 115, s. 857–859).

který nepochybně patrně v dějinách nastal, třeba i opakovaně, leč důkazy umožňující jeho relevantní poznávání chybí. Dokonce i archeologie, mezi vědami o člověku ta, která má punc značné exaktnosti, nepřináší přesvědčivé doklady o zažitě zdánlivé smrti. Zabývat se zdánlivou smrtí znamená jeho slovy „vyšetřovat vraždu a nemít klíčový důkaz – mrtvé tělo, a zároveň ani naději na jeho nalezení“. Historiografie pak může jen konstatovat, že narativů o smrti, jež nastala, nicméně ve skutečnosti nenastala, vzniklo v dějinách evropského i zámořského Západu až překvapivě velké množství. Tematika zdánlivé smrti tak může z jistého úhlu pohledu připomínat problematiku historicity očištění. I v tomto případě se jedná o exaktně neuchopitelný fenomén, jehož existence striktně vzato může být pouze předmětem víry. Přesto se jedná o fenomén, který disponuje dějinností, a tato dějinnost může být předmětem bádání. Očištec totiž byl a je objektem lidské imaginace, stejně jako zdánlivá smrt.

S pojmem imaginace se dostáváme k přístupům, jež uplatňují zejména historici spojování s tzv. dějinami mentalit francouzské školy Annales. Vytykáno jim je, že redukuje roli jedince a zobecňují určité typy představ na postuláty, jež jsou kolektivní a nevědomé. Za silnou stránku popisované monografie považují skutečnost, že nepodléhá svůdné možnosti zobecňovat zkoumané téma na úroveň dobových mentalit. Autorův způsob výběru pramenů, jejich čtení a interpretace odpovídají spíše antropologicky inspirovaným přístupům typickým pro kulturní dějiny. Podstatné totiž skutečně není kolektivní nevědomí, které se pro historika vykazuje kritickou mírou neurčitosti, ale způsob, jakým je problém v dané době, potažmo v konkrétních typech pramenů pojednáván.

Grubhoffer ve *Zdánlivé smrti* rozplétá husté předivo témat. Zevrubnou pozornost věnuje především lékařským rozpravám o nedokonalé smrti v 17.–19. století. Zdánlivá smrt byla v dílech lékařů nezdánlivá spojována se smrtí náhlou, jež byla považována za nepřírozenou. Předmětem jejich zájmů byly způsoby ověřování smrti, resp. zjišťování projevů přetrvávajícího života za účelem předcházení předčasným pohřbům. K medicalizaci zdánlivé smrti mírou nebývalou přispěla právě medicína 18. století. Dokládají to desítky titulů, vydaných na toto téma. S problematikou oživování zdánlivě mrtvých souvisí i počátky první pomoci, zejména v případech utopení, oběšení či zmrznutí.

Ke zdánlivé smrti se vyjadřovaly rovněž zdravotně-policejní autority, pro které byl zdrojem nebezpečí v zásadě jakýkoliv kontakt živých s mrtvými. Jejich úvahy o škodlivosti choroboplodných miasmat vyústily v pohřební reformy, jež ovlivnily místo i podobu spočinutí zemřelých, včetně těch potenciálně zdánlivých. Zejména jejich potřebám měla sloužit osvětská hřbitovní inovace v podobě márnice, ideálně vybavené k včasnému rozpoznání oživení mrtvého. Strach z náhlého procitnutí ze smrti reflektuje také soudobá krásná literatura. Z četných příběhů, jež Grubhoffer sleduje, připomeňme alespoň záchranu domněle mrtvého mnicha z paměti Františka Vladislava Heka (1769–1847).

V závěru autor připomíná, že zdánlivá smrt i přes řadu souvisejících konotací nepředstavovala pouhou dobovou kuriozitu, ale spíše laboratoř, jež mu umožnila pod konkrétním úhlem pohledu zkoumat osvětskou a pozdně osvětskou dobu. Konstatuje, že zdánlivá smrt se skutečně stala „noční můrou osvětské Evropy“. Toto tvrzení

může podepřít množstvím pramenných svědectví, jež přesvědčivě dokládají, že podtitul své zdařilé knihy zvolil dobře. Byť se v případě zdánlivé smrti jedná o téma svého druhu nadčasové, je to právě závěr raného novověku, jež je v sociokulturním diskursu charakteristický vysokou mírou snahy dohlížet na nejrůznější aspekty lidského života, včetně umírání, kdy došlo k citelnému rozjitření strachu ze smrti zaživa.

David Tomíček

19. a 20. století

Ján GOLIAN

Život ľudu detvianskýho. Historicko-demografická a kultúrna sonda do každodenného života na Podpolaní v dlhom 19. storočí

Ružomberok, Society for Human Studies
2019, 400 s., ISBN 978-80-972913-4-1.

V posledních letech se stále více ozývají hlasy volající po interdisciplinárních přístupech v rámci historické vědy. Zatímco mezioborová spolupráce v prostředí početnějších týmů bývá celkem běžná, monografie, které by explicitně stály rozkročeny na ploše více oborů, jsou spíše výjimečné. Proto by neměla pozornosti uniknout rozsáhlá práce Jána Goliana, která se přiznaně snaží pohybovat mezi klasickou historickou vědou a historickou demografií. Téma knihy vychází z autorovy disertační práce „Konfesionálne a sociálne determinanty demografického vývoja na Podpolaní v dlhom 19. storočí“ obhájené na Katolické univerzitě v Ružomberoku v roce 2014. Golian však pro potřeby monografie téma rozšířil na mnohem komplexnější plochu. Ve výsledné publikaci se věnoval analýze

demografických proměn v římskokatolické farnosti Detva, ležící v oblasti Podpolaní na středním Slovensku. Pro období vymezené lety 1781 až 1920 se soustředil na stav a proměny populace a na faktory, které tyto parametry ovlivňovaly. Měnicí se demografický vývoj obyvatelstva nahlédl optikou hospodářských, politických i sociálních determinantů, ale stranou neponechal ani změny v religiozitě obyvatelstva, lidové zbožnosti a mentalitě.

Golian si jako hlavní metodické instrumentarium vybral agregativní metodu, která mu umožnila hlubší analýzu matrik s popisem kulturních a sociálních vazeb. Od čisté statistiky se tak přesunul ke kulturní historii a antropologii. Stranou nezůstaly ani etnografické přístupy, byť jich autor ke své škodě nevyužil tolik, kolik by čtenář očekával po pročtení slibného úvodu. Autor připouští, že slovenská historická demografie není ještě zdaleka tak saturovaná kanonickými texty, jako jiné obory. Například i po 40 letech si pozici základního učebního textu stále zachovávají skripta Eduarda Maura „Základy historické demografie“. Přesto Golian prokázal poměrně hlubokou znalost metodologické a konceptuální sekundární literatury, nejen středoevropských kruhů historické demografie, ale i klasických děl anglosaských, a dokázal na ně i kriticky reagovat. Například klasická teorie Hajnalovy linie je v knize sice představena, ale jako analytický nástroj v podmínkách Horních Uher nepostačuje.

Hlavním stanoveným cílem publikace bylo z hlediska historicko-demografického „zachytit“ a zejména vhodně interpretovat parametry demografického přechodu ve zkoumané farnosti. Cílem z hlediska historického pak bylo vykonat sondu do každodenního života populace daného mikro-

regionu. Chronologické vymezení tématu není samoučelné, ani není odrazem nějaké mimoběžné obecné periodizace. Na jedné straně je lemováno obdobím vlády Josefa II., který do praxe zavedl mnohé hospodářské, sociální či náboženské reformy, prostřednictvím nichž se v následující epoše začala dozrívající stavovská společnost pomalu měnit na společnost občanskou. Na druhé straně se milníkem stalo definitivní přičlenění sledované oblasti k Československé republice. Mnohavrstevnatá modernizace společnosti, jež na této časové ploše probíhala, a kterou Golian zdařile ilustroval na specifickém hornouherském mikroregionu kolem městečka Detva, plně odpovídá metafoře Jürgena Kocky o „zahušťujícím se“ státu. Ten během dané epochy začal své obyvatele nutit sloužit v armádě, platit daně, chodit do škol, nechat se sčítat atd., čímž se kontakt mezi ním a obyvateli proměňoval, ale zejména zintenzivňoval.

Popisovaný region se vyznačoval mnohými specifiky, čímž se zvyrazňuje symptomaticnost představené analýzy populačních změn v rámci tamního obyvatelstva. Velký počet samostatně stojících stavení (chybí český ekvivalent pro slovenský pojem „lazy“) v sobě „zakonzervoval“ svéráz podpolanské populace, která navzdory zmíněným modernizačním vlivům zůstávala dlouhé roky poměrně tradiční v nejrozličnějších aspektech. Tento fenomén se vtiskl do stereotypizující představy o obyvatelích Detvy, jež byli vnějšími pozorovateli vnímáni jako symbol a typičtí reprezentanti Slováků. Pro tuto svoji výjimečnost byli vyhledávaným vzorem a motivem v tvorbě mladé generace umělců na počátku 20. století, ale i ve starších obdobích. Golian v této souvislosti zaznamenal transformaci obrazu Detvana, kdy se z romantického hrdiny stal

nebezpečný násilník, postrach nejen pro návštěvníky Podpolaní. Vedle výše zmíněných matričních knih se tak Golianovi stala obsáhlou studnicí pramenů tvorba autorů, kteří v průběhu 19. století tento stereotyp literárně zaznamenávali a zpracovávali. Ať už jde o duchovní Petra Tomkuljaka, Andreje Sytnianského, publicistu Jozefa Škultétyho, spisovatele Jána Ferienčíka či dokonce i o Boženu Němcovou.

Po nezbytném úvodu, v němž Golian shrnul svoji metodologickou i pramennou výbavu, definoval předmět výzkumu a své cíle, následuje kapitola o základních strukturách dějin Podpolaní. Tato explikační část nejvíce z celé knihy tenduje ke klasickému historickému textu. Rozebírá strukturu tamního osídlení, hospodářství, národnostního složení apod. Značný prostor je věnován místnímu náboženskému životu. Osoby detvanských farářů jsou představeny v míře, která odpovídá jejich vlivu na charakter vedení matrik, sloužících jako primární pramenná základna. V tomto směru narazil Golian na limity, které v mnohých směrech omezují čistý historicko-demografický pohled. Nedostatečně nebo dokonce chybně vedené matriky nebo obecně úřední dokumenty a soupisy by za normálních okolností představovaly nepřekonatelnou bariéru. A právě v tomto bodě se naplno projevila vhodná kombinace Golianova přístupu ve smyslu užití historických, sociálně a kulturně antropologických nástrojů. V případě jím zvolené lokality by to ani jinak nebylo možné. Charakteristika podpolanského obyvatelstva z důvodů rozptýleného osídlení by se dala jen velmi komplikovaně popsat a kategorizovat jen na základě úředních údajů. Následuje kapitola, která odráží genezi zmíněného stereotypního obrazu Detvana. Pasáže nejsou pouze deskriptivní, ale Goli-

an sondami do místních kronik a úředních pramenů až „geremekovsky“ rekonstruuje typické zdejší obyvatele, spojené s konkrétním druhem „nešvaru“, jež zapříčinil přesun obrazu Detvana od romantické představy k „lidem na okraji“.

Hlavní část publikace pak představují tři kapitoly, jež reprezentují jednotlivé přechodové rituály obyvatel, tj. sňatek, narození a smrt. V těchto částech se nejvíce odrážejí etnografické prvky užité v autorově přístupu. Čtenář zejména ocení přehledné rekapitulační závěry jednotlivých kapitol, v nichž jsou nejen abstrahovány nejdůležitější myšlenky předchozích stran, ale také mnohdy zajímavé Golianovy interpretace. V poslední části se autor pokusil o představení specifických typů postav, na které při výzkumu narazil a které jej nutily vystoupit z nadefinovaných kolejí. Jde o osoby, které se takřkajíc nehodí do společenské stratifikace, neodpovídají načrtnutým typům a nezapadají do tabulek – cizinci, žebráci a tuláci či vojáci. Druhou část této bohužel nekonzistentní kapitoly pak tvoří popis jednoho konkrétního roku, vybraného z celé dlouhé epochy. Jedná se o rok 1873, který se zapsal do dějin Detvy černým písmem, neboť v jeho průběhu udeřily dokonce tři nezávislé epidemické vlny. Možná, že autor chtěl poukázat na způsob vyrovnávání se obyvatel se smrtí příbuzných (zejména dětí), ale potom by recenzent doporučoval přesunout tuto část k výkladu o smrti a umírání. Naopak by bylo velmi zajímavé, kdyby si pro tuto závěrečnou pasáž vybral zcela „běžný“ rok. Představení ročního cyklu života na Podpolaní by bylo pro porozumění tamní každodennosti v dlouhém 19. století patrně přínosnější. Ale to je jen nepatrná výtku vůči jinak velmi zdařilé práci.

Golian sám v závěru přiznává, že mnohé z otázek, které si v úvodu publikace položil, zůstalo nezodpovězených. Hlavní přínos tak spatřuje v závěrech, které vytvářejí prostor pro nové výzkumy slovenské (ale nejen slovenské) populace ve sledovaném období. V tom nejlepším slova smyslu lze na výbornou Golianovu knihu aplikovat Třeštíkovu glosu o tom, že každý vydaný text je pro autora vlastně jen úvodem k textu dalšímu. Jako čtenář se na něj upřímně těším.

Vojtěch Kessler

Helena KOKEŠOVÁ

Eduard Albert. Ein böhmischer Intellektueller in Wien

Překlad Egbert Thümmel.

Wien – Köln – Weimar, Böhlau Verlag
2021, 332 s. IBSN 978-3-205-21254-6.

Když před sedmi lety vyšla biografie o Eduardu Albertovi (1841–1900), maně si český čtenář řekl, že málokterý Čech 19. století vystoupil tak zřetelně na mezinárodním fóru a v takové šíři zájmů, jako to učinil právě on. A že je velká škoda, že se na českém knižním trhu biografická kniha o tomto chirurgovi, básníku, politikovi, příležitostném historikovi a mecenáši v širokém česko-rakouském kontextu neukázala již dříve. Po velké biografii Eduarda Alberta z pera vůdčího pražského chirurga profesora Arnolda Jiráska (1887–1960), která se objevila ve dvou vydáních (1941 a 1946), a po řadě příležitostných článků mohla být česká kulturní veřejnost do jisté míry saturována. Říkám do jisté míry, protože přes veškerou Jiráskovu snahu zůstaly Albertoovy široké aktivity v české společnosti i v císařské Vídni přece jen ve stínu Jiráskova i Albertova nejvlastnějšího „řemesla“ – chi-

rurgie. I když třeba uznat, že toto umění bylo klíčem ke všemu dalšímu a bez Albertova obecného prosazení se na tomto poli by zpracování jeho životopisu za výraznější pozornost asi nestálo.

Když se před necelými dvěma desetiletími začaly objevovat rozpravy Heleny Kokešové, věnované z různých aspektů Albertově činnosti včetně jeho korespondence, vysvitla naděje, že se dočkáme moderní monografie z pera historikova, která bude Albertovu významu práva. Tak se také stalo v roce 2014 a práce se dočkala kladného přijetí u nás i za hranicemi.¹ Byl to zejména vldný referát Thomase Winkelbauera v prestižních vídeňských *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung* (MIÖG 124, 2016, s. 530nn.), který doporučoval připravit též vydání německé. A přání se stalo skutkem. Byla to pro autorku příležitost provést pro takovou (ale jakoukoliv jinojazyčnou) verzi některé úpravy, protože jazykově německý čtenář má jiné předpoklady pro postižení příslušné materie. Tak zejména desítkám až možná stovkám zasloužilých českých literátů, politiků a kulturních pracovníků se mělo dostat stručných, byť třeba jednoslovných charakteristik ne-li přímo v textu, tak alespoň v rejstříku (občasné jednoslovné charakteristiky nedostačují). Zejména se ale měl pohlídat i titul knihy. Neboť Albert nebyl „bémák“, tedy někdo z do značné míry dvoujazyčných Čech, ale ein *tschechischer* Intellektueller in Wien (jak to správně přeložil už zmíněný T. Winkelbauer, jehož několik bibliografických upozornění zřejmě nenašlo dostatečné echo při předávání českého rukopisu do překladatelových rukout.

Jsou to ovšem připomínky, které neubírají

německé verzi na základní důležitosti. Kniha představuje pro tamního čtenáře zřetelné obohacení znalostí, důležitých i pro dějiny rakouské, neboť k světové české medicínské vídeňské škole Škoda – Rokitsanský – Albert přidává výraznou tečku v podobě sledování života osobnosti, která v německém moři zůstala českým vlastencem po celý svůj život.

Albertova osobnost je Kokešovou na základě rozsáhlých znalostí nejen literatury, ale zejména také pramenů jak úřední, tak soukromé proveniencie podána svižným jazykem, který si zachovává i německý překlad. Struktura Albertova životopisu je dána jednotlivými aktivitami, z nichž sestával jeho život. Jsou vyjádřeny latinskými titulky, které je mají vystihovat: *Homo privatus*, *Homo eruditus*, *Homo scriptor* (spíše snad *Homo literatus*), *Homo urbanissimus* (spíše snad *Homo sociabilis*), *Homo politicus*. V posléze uvedené kapitole pak přichází partie o Albertových aktivitách v České akademii věd a umění; ty by čtenář spíše hledal v oddílu *Homo eruditus*, i když jistě šlo tehdy také o záležitost politickou. Text uzavírá kapitola o Albertově životě posmrtném, skoro by se chtělo dodat *Homo memorandus*, doprovozená stručným souhrnem.

Ne nepodstatnou partii tvoří rozsáhlý poznámkový aparát podle, bohužel, obecně se dnes prosazujícího spořivého úzu nikoliv v textu, soupisy pramenů a literatury a použitých internetových zdrojů. K dobře vybrané fotodokumentaci jen poznámku. Přes Albertovo výslovné přání být pohřben v rodném Žamberku se však z rozhodnutí rodiny dočkal důstojného věčného odpočinku na vídeňském ústředním hřbitově. Jako jeden z mnoha Čechů, kteří ve Vídni netvořili jen služebnou substrukturu, ale kteří také přispívali k významu hlavního města habsburské monarchie. A k tomu se

¹ Helena KOKESOVÁ, *Eduard Albert. Prostředník mezi Čechy a Němci*, Praha 2014.

připojuje svým dílem, i když už „jen“ v historické paměti, kniha Heleny Kokešové.

Ludmila Hlaváčková

Anikó BOROS

Die Ermordung ungarischer Juden 1944 in Pusztavám. Zeugenschaft und Erinnerung im transnationalen Kontext

Marburg, Verlag Herder-Institut 2020, 286 s., ISBN 978-3-87969-445-7.

Kniha Anikó Boros se zabývá masovou vraždou, k níž došlo 16. října 1944 v maďarské vesnici Pusztavám, a to z hlediska analýzy svědeckých výpovědí a dochovaného materiálu vztahujícího se k této události. V Pusztavámu, vesnici obydlené převážně maďarskými Němci, byly na podzim 1944 umístěny dvě židovské pracovní jednotky. Když 15. října 1944 zazněla v rozhlase proklamace regenta Miklóse Horthyho o uzavření předběžného příměří, členové pracovních jednotek zprávu nadšeně přivítali a doufali, že budou z nucené práce co nejdříve propuštěni. Narůstala však nejistota a chaos, zejména poté, když regent následující den proklamaci o příměří odvolal a hlavou vlády a současně i státu jmenoval vůdce fašistické Strany šípového kříže Ference Szálasiho. Napětí ve vesnici vyvrcholilo 16. října, kdy bylo více než 200 členů oddílu nucených prací nahnáno na okraj vesnice a tam zavražděno. Několika málo z nich se podařilo uprchnout. Válka, která byla ve vesnici prezentována jen z dálky, se stala bezprostřední realitou. V prosinci 1944 zástupce vůdce místní organizace Spolku Němců v Maďarsku (Volksbund der Deutschen in Ungarn) začal organizovat útoky německých obyvatel vesnice do Třetí říše. Mnoho z těch, co zůstali, bylo po roce 1946 vystěhováno do různých míst v Německu, část jich se usadila v Bavorsku. V následujících

letech se mezi touto komunitou v Bavorsku a těmi Němci, kteří zůstali v Maďarsku, vyvinuly těsné kontakty, které po roce 1989 kulminovaly v oficiálním partnerství obcí Geretsried a Pusztavám.

Samostatná kapitola je v knize věnována historickému přehledu dějin Němců v Maďarsku a dějin maďarských Židů. Dějiny maďarských Němců sledovala autorka od roku 1711 (od porážky Rákócziho povstání). Zvláštní pozornost věnovala německému spolku Volskbund a jeho roli od roku 1938, resp. změnám postavení Němců v souvislosti s koncem druhé světové války: útoky a vysídlení. Dotkla se i postavení maďarských Němců v éře socialismu a po změně režimu v roce 1989. Historii maďarských Židů začíná autorka sledovat od revoluce v roce 1848 až po jejich asimilaci do roku 1918, poté zkoumá jejich postavení v době mezi dvěma světovými válkami – od rudého teroru Republiky rad, poté bílého teroru a v trianonském Maďarsku. Připomíná, že spojenectví s Třetí říší umožnilo naplnit revizionistická přání (vídeňské arbitráže 1938, 1940 a 1941 připojení Délvidéku), což ovšem přineslo i zvýšení počtu židovského obyvatelstva. Zároveň Boros připomíná neblahé důsledky, které to přineslo pro jejich postavení, jakož i drastické následky, které měla pro maďarské Židy německá okupace Maďarska v březnu 1944. Do tohoto rámce je pak začleněna kauza Pusztavám, respektive událostí, které se tam odehrály.

V poválečném období se konalo mnoho různých pátrání a vyšetřování, která měla za úkol osvětlit hromadnou vraždu v Pusztavámu, vyvodit odpovědnost a dovést pachatele až k soudnímu přelíčení. Lidový soud v Székesfehérváru v roce 1947 sice vynesl rozsudek, ten však nikdy nenabyl platnosti a ti, co se na masakru podíleli, nebyli nikdy plně identifikováni.

vání. Vzpomínky na masovou vraždu (paměť podlehla manipulaci) byly podle autorky účelově instrumentalizovány. Historické bádání, zabývající se vyšetřováním, ještě komplikoval transnacionální charakter události, jakož i nejasný status institucí napříč různými zeměmi ve vztahu k masové vraždě.

Práce Anikó Boros předkládá analýzu více než dvou stovek svědeckv, tisíce stran dokumentů, množství článků z novin a vzpomínek v pokusu získat jasný a komplexní pohled na hromadnou vraždu v Pusztavámu. Jejím záměrem bylo zkoumat tuto událost z perspektivy paměťových studií, vyšetřování exkluzivních svědeckv a vzpomínek objektů. Analyzovaná svědeckv sledují masakr na základě jejich interpretace, osvětlují jeho historii. Podle autorky jsou svědeckv o masové vraždě závislá na napětí mezi fikcí a non-fikcí, mezi důvěrou/spolehlivostí a nedůvěrou/nespolehlivostí. Autorka si zároveň všímá, jak jsou svědeckv evidována. Za ně jsou uznávány i rozhovory, které představují politický, sociální a kulturní kontext svědeckv. V souvislosti s tím si pak autorka klade několik pro ni zásadních otázek – otázku transnacionálního uchopení pramenů k Pusztavámu (soubory výpovědí z Izraele, Německa, Maďarska a dalších států) a interpretace pramenů. Uvažuje o jejich pravdivosti, výpovědní hodnotě, konstatuje, že neexistuje žádná jednotná definice svědeckv a svědků.

Na tento problém se pak detailně zaměřuje ve třetí, neobsáhlejší kapitole studie. Ta začíná interdisciplinárním teoretickým uvedením fenoménu svědeckv, postavy svědeckv, akt svědeckv a diverzní formy diferencovaného a intenzivně diskutovaného svědeckv. Teoretickou část uzavírá analýza svědeckv Židů, kteří přežili masové vraždění. Zároveň se autorka zabývala výpověďmi další skupiny svědků, příslušníků německé a maďarské armády, kteří se podíleli na masové vraždě v Pusztavámu.

Analýza jejich svědeckv tvoří poslední část kapitoly.

Anikó Boros se ve své studii dotkla i otázky kulturní paměti – vzpomínek na masovou vraždu v Pusztavámu. Konstatuje rozličné formy vzpomínek, schopnost jejich trvání i zapomínání, a jejich podobu v různých médiích, a uvádí, že kauza Pusztavámu v sobě spojuje jako konkurenční zážitky útěku a vyhnání se zážitkem holocaustu. Upozorňuje, že o vraždě příslušníků židovské pracovní jednotky není v pusztavámském průvodci místními dějinami (Heimatchbuch) ani jinde žádná zmínka, zatímco útek místních Němců je zobrazen jako nelidská událost a je vnímán jako status vlastní oběti.

V závěrečné úvaze jsou shrnuty výsledky studie, kde autorka konstatuje nemožnost vytvoření jen jedné rekonstrukce. Podotýká, že její studie není čistě historickou prací založenou na pramenech, ani pouhé vyličení průběhu jisté traumatické události 20. století, třebaže středobodem jejího bádání zůstává masová vražda v Pusztavámu. Zdůrazňuje, že kdo by očekával odpověď na otázku, jak to skutečně bylo, bude zklamán, protože její práce nenabízí rekonstrukci události v pozitivistickém smyslu.

Eva Irmanová

Jakub ŠLOUF – Daniela NĚMEČKOVÁ a kol.

Mimořádný lidový soud v Praze (1945–1948). Retribuce jako služební úkol na hraně možnosti i profesní cti zaměstnanců justice

Praha, Academia 2020, 544 s.,
ISBN 978-80-200-3070-2.

Autorská dvojice Daniela Němečková a Jakub Šlouf se chopila tématu nanejvýš potřebného a důležitého. Mimořádné lidové soudy se staly v roce 1945 nástrojem vyrovnání

s dosud nepoznaným rozsahem trestné činnosti a brutálního pošlapání lidských práv nacistickým režimem. Potřeba pojmenování a potrestání pachatelů byla základním předpokladem pro překonání traumatizující minulosti a nastavení nových pravidel společenských a mezilidských vztahů. V Československé republice byl pražský Mimořádný lidový soud rozsahem své agendy, počtem senátů a zaměstnanců, i závažností jednotlivých kauz tím nejvýraznějším. Potřeba „vyrovnání účtů“ za šest let nacistické okupace, spojené se ztrátami na lidských životech, materiálními škodami a šrámy na duších statisíců přeživších obyvatel republiky oscilovala mezi právem, spravedlností a živelnou pomstou lynčem a veřejnými popravami. V dynamické poválečné době se podařilo za výrazného přispění profesionálního přístupu soudců z povolání a veřejných žalobců postupně stanět řízení „civilizovat“. Tento důležitý rys je po právu v publikaci zdůrazněn a připomínán, neboť vysvětluje proměnlivost přístupu justice k postihu odsouzených pachatelů.

Na rozdíl od publikací stejného tématu se autoři neorientovali především na zákonné normy a právní předpisy nebo jejich aplikaci v konkrétních kauzách. Nevynechávají je, ale nejsou stěžejní částí, což knihu přibližuje běžnému čtenáři. Naopak pronikají do personálních vztahů a vazeb uvnitř soudního aparátu, ale i vně s partnery a protivníky justice, zvláště s vyšetřovateli zrodilých se StB. Sestupné strukturování knihy od ústředních představitelů justice, tedy zástupců Československa v Právním výboru Komise pro stíhání válečných zločinců, přes ministry spravedlnosti a úřady přednosty a vedoucího veřejného žalobce MLS, po soudce z lidu a popravčí, dává knize na přehlednosti i pro laické čtenáře. Každá popisovaná „vrstva“ soudního systému dostává svůj popis jak z hlediska statistického pod-

chycení počtů aktérů, tak především z hlediska vzájemné interakce uvnitř soudu. Jednotlivé kapitoly pak obsahují konkrétní případy střetů nebo naopak spolupráce jednotlivců v aparátu soudu.

Zájemci o problematiku mimořádného lidového soudnictví let 1945–1948 ocení přístup autorů k projevům lidského jednání zaměstnanců soudu. Dilemata spojená s výší trestů, či dokonce s rozhodnutím o trestu hrdelním, měla na jednotlivé aktéry výrazný dopad. „Zlidštění“ tématu je výrazným pozitivem práce, neboť dává proniknout za pomyslnou oponu jednotlivých kauz a současně ukazuje ve vypjaté poválečné době váhu odpovědnosti soudce za osud odsouzence bez možnosti opravných prostředků.

Jestli je v celé práci akcentován politický souboj dvou hlavních poválečných rivalů, tedy komunistů (ovládajících ministerstvo vnitra) a národních socialistů (ovládajících ministerstvo spravedlnosti), tak kapitola obnovené retribuce po roce 1948 působí už jako vyřizování účtů nejen s nacisty, ale také s bývalými kolegy-soudci, kteří byli zbaveni svého postavení v soudcovském stavu, nebo státními zástupci. S pounorovou „očistou“ úzce souvisí vliv veřejnosti na otevření některých kauz skrze akční výbory národní fronty. V těchto kapitolách autoři vhodně kombinují nadhled na právní problematiku s dopadem v konkrétních případech.

Pro odbornou veřejnost je mimořádně přínosný kompletní rejstřík spisů MLS Praha, který čítá několik tisíc jmen, včetně rozhodnutí soudu a paragrafu rozsudku. Kniha je ústředním východiskem pro další badání mimořádně rozsáhlého komplexu soudních rozhodnutí v procesech s válečnými zločinci. Její prostudování lze jen doporučit.

Vojtěch Kyncl